

Colloquium Neerlandicum 6 (1976)

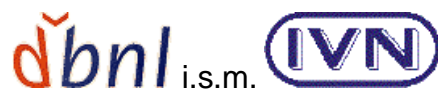
Verslag van het zesde colloquium van docenten in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten

bron

Verslag van het zesde colloquium van docenten in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten.
Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, Den Haag / Hasselt 1978

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_han001197601_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

Openingszitting
Maandag 30 augustus 1976
14.30 u.

Voorzitter: Prof. dr. W. Thys (Rijssel & Gent)
Inleidende toespraak door de voorzitter van de IVN.
Openingstoespraak door mevrouw R. De Backer-Van Ocken, Minister van Nederlandse Cultuur (België) over: 'Nieuwe perspectieven voor de uitstraling van de Nederlandse taal en cultuur'.

**Inleidende toespraak
door prof. dr. W. Thys
voorzitter van de IVN**

Mevrouw de Minister, Mijnheer de Gouverneur, Mijne Heren Rectores, gastheren van ons Colloquium, Dames en Heren vertegenwoordigers van het diplomatieke en consulaire corps, Dames en Heren vertegenwoordigers van buitenlandse en binnenlandse besturen, instellingen en verenigingen, Dames en Heren, Beste Collega's en Vrienden,

De opening van een Colloquium van buitenlandse hoogleraren en lectoren in de neerlandistiek die straks door Mevrouw de Minister van Nederlandse Cultuur zal worden verricht, is voor degenen die erbij betrokken zijn, zowel de gastheren als de gasten, altijd een moment van enige spanning. Voor de zesde keer beleven wij dit moment want dit is de zesde maal sedert 1961 dat er een Colloquium Neerlandicum plaatsheeft, dat wil zeggen dat al de Europese docenten in de neerlandistiek en hun gedelegeerde collega's uit de buiten-Europese landen naar het moederland - afwisselend Nederland en België - worden uitgenodigd om een week lang van gedachten te wisselen over het onderwijs van het Nederlands in het buitenland.

Ik zou dan ook in deze korte inleidende toespraak die voorafgaat aan de rede van Mevrouw de Minister, U allen in mijn functie van voorzitter van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek die het Colloquium organiseert, en mede namens mijn medebestuurleden, zeer oprecht, zeer hartelijk welkom willen heten.

Dit welkom richt ik in de eerste plaats tot de vele gasten die de opening van dit Colloquium met hun aanwezigheid willen vereren. Vanzelfsprekend geldt dit in het bijzonder voor Mevrouw De Backer-Van Ocken, Minister van Nederlandse Cultuur die niet alleen door haar tegenwoordigheid ons Colloquium luister bijzet maar die er bovendien actief aan wil meewerken door de traditionele lezing die op onze Colloquia aan de Nederlandse cultuur is gewijd, voor haar rekening te nemen.

Verder heeft niet alleen de Nederlandse Ambassadeur in België zich persoonlijk op de openingszitting van dit Colloquium laten vertegenwoordigen, maar ook de aanwezigheid van verscheidene Ambassaderaden en Attaché's, zowel buitenlandse in België als Belgische en Nederlandse in landen van waaruit docenten aan ons Colloquium deelnemen, is een aanmoedigend bewijs voor de belangstelling waarmee ook buiten onze grenzen onze activiteit wordt gevolgd. Niet minder opvallend is de talrijke opkomst uit de kring van binnenlandse, dat wil zeggen Nederlandse en Belgische openbare besturen en partikuliere instellingen en verenigingen. Het is met dankbaarheid dat ik Uw aanwezigheid hier wens te onderstrepen.

Enkele personaliteiten zijn door ambtsbezigheden tot hun spijt verhinderd hier aanwezig te zijn. Zij hebben mij verzocht hen bij U te excuseren.

Mijn welkom geldt op zeer bijzondere wijze voor mijn buitenlandse collega's. Mede namens het bestuur van de IVN én tevens mede uit naam van de Rectores van de Universiteit Antwerpen die ons gastvrijheid verleent, in dit prachtige faculteitsgebouw, zou ik U een bijzonder hartelijk welkom willen toeroepen. Ik zou willen zeggen 'welkom thuis' want indien de Lage Landen niet Uw werkelijke vaderland zijn, dan zijn zij ongetwijfeld Uw tweede vaderland. U hebt immers van de studie en het onderwijs van onze taal en cultuur Uw levenstaak gemaakt en dat verdient onze oprechte erkentelijkheid én onze steun. Welkom na de honderden, ja zelfs duizenden kilometers die U gisteren en misschien nog wel gedeeltelijk vandaag hebt afgelegd om aan dit Colloquium, Uw Colloquium, deel te nemen.

U hebt in overgrote aantallen aan onze uitnodiging gevolg willen geven: 17 van de 18 landen in Europa waar Nederlands wordt gedoceerd, zijn op dit Colloquium vertegenwoordigd, sommige zoals de Duitse Bondsrepubliek, Frankrijk, Groot-Brittannië en Italië door meerdere docenten van meerdere universiteiten. En voor wat de neerlandistiek buiten Europa aangaat zijn er in dit auditorium vakgenoten aanwezig uit Australië, Canada, Indonesië, Korea, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika.

Ofschoon de door ons in 1961 begonnen actie ten bate van de neerlandistiek extra muros voornamelijk, zoniet uitsluitend betrekking had op de studie en het onderwijs van het Nederlands in universitair verband, toch hebben wij nooit nagelaten belang te stellen in wat zich afspeelde op de drempel van het universitair onderwijs, nl. in de middelbare onderwijsinstellingen, voornamelijk in de landen om ons heen. Ter gelegenheid van dit Zesde Colloquium hebben wij deze belangstelling voor het eerst geconcretiseerd door enkele docenten Nederlands bij het secundair onderwijs uit onze buurlanden als gasten uit te nodigen. Ook tot

de enkele vertegenwoordigers van deze tak van het extramurale onderwijs die zich hier bevinden zeg ik hartelijk welkom. Ik spreek de hoop uit dat zij enige nuttige ervaringen op dit Colloquium kunnen opdoen en misschien in de toekomst binnen onze kring een plaats kunnen vinden vanwaaruit zij de ook bij het secundair onderwijs in de jongste jaren sterk toegenomen belangstelling voor het Nederlands kunnen helpen stimuleren en verstevigen. Vooral in onze buurlanden namelijk is de samenwerking tussen de vertegenwoordigers van beide onderwijsniveaus, middelbaar en hoger, een *conditio sine qua non* voor de versteviging van de positie van het Nederlands én voor het aankweken van de noodzakelijke Nachwuchs, dus de veiligstelling van de toekomst van de neerlandistiek.

De moeite die U zich allen, universitaire en niet-universitaire docenten uit het buitenland, binnenlandse vakgenoten uit Noord en Zuid, wier aanwezigheid op onze Colloquia wij zo bijzonder waarderen en voor wier belangstelling ik mede namens ons bestuur mijn zeer oprechte dank uitspreek, ik herhaal en vervolledig, de moeite die U zich allen hebt getroost om dit Colloquium bij te wonen, legt de organisatoren ervan een zware, een uiterst zware verplichting op. Het vele geld en de grote hoeveelheid energie die in dit Colloquium zijn geïnvesteerd moeten, en ik herhaal het met nadruk, moeten op een tastbare wijze de studie van de neerlandistiek in het buitenland én de versteviging van de positie van onze taal en cultuur in de wereld ten goede komen. Elke dag van de week die voor ons ligt moet in dit teken worden gesteld en dat geldt evenzeer voor de tentoonstelling over 'De studie van het Nederlands in het buitenland' die morgen in het AMVC wordt geopend en waarop ik U van harte moge uitnodigen. Dat is de morele verplichting die wij ons bij de voorbereiding van dit Colloquium hebben gesteld en die wij vastbesloten zijn in de komende dagen in te lossen. De aanwezigheid van Mevrouw de Minister van Nederlandse Cultuur bij de aanvang van onze werkzaamheden legt nog meer de nadruk op de plicht die wij onszelf hebben opgelegd.

De tijd, Dames en Heren, die ik mezelf voor deze inleidende woorden heb toegemeten, is te beperkt opdat ik op bijzonderheden van ons programma zou wensen in te gaan. U weet dat wij traditionelerwijs onze Colloquia richten op de drie subdisciplines waarmee wij bij ons onderwijs in het buitenland te maken hebben: Nederlandse taalkunde, Nederlandse letterkunde en Nederlandse cultuur. Daarnaast besteden wij aandacht aan de didactiek van het Nederlands als vreemde taal en geven aan vertegenwoordigers uit grotere taalgebieden tijd en gelegenheid om problemen van gemeenschappelijke aard onder elkaar te bespreken. Buiten het strikt wetenschappelijke programma dat uit referaten bestaat hebben wij voor de minstens even nuttige besprekingen, discussies, uitwisseling van ideeën, dat wat een Colloquium eigenlijk moet

zijn, voldoende tijd uitgetrokken tijdens pauzes, maaltijden, meer feestelijke diners, recepties, ontvangsten en excursies, dit dank zij de royale medewerking van het Antwerpse Stadsbestuur, het Provinciebestuur van Antwerpen, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, de Katholieke Universiteit te Leuven en de Orde van den Prince. Ik moge de vertegenwoordigers van deze besturen en instellingen alvast namens mijn buitenlandse collega's voor de gastvrijheid bedanken die zij ons hebben bereid.

Tot besluit van deze inleiding - en Mevrouw de Minister moge mij daartoe nog enkele minuten gunnen - zou ik mijn collega's enkele algemene basislijnen willen meegeven waarlangs de gesprekken, de discussies, de voorstellen tot resoluties zich deze week zouden kunnen ontwikkelen. Staat U mij toe deze enkele basislijnen op te sommen:

- 1° Het is inderdaad zo dat de buitenlandse neerlandistiek zich in de jongste jaren in gunstige zin heeft ontwikkeld, vooral wat het aantal universiteiten betreft waar Nederlands als studievak voorkomt. Tegelijk is zich evenwel de broze draad blijven aftekenen waaraan het Nederlands is opgehangen. Aan universiteiten waar het Nederlands jaren vaste voet heeft gehad, verkommert het vak plots tot een klein bijvakje of blijven vacatures langer open dan voor de overleving van het vak goed is. Er blijft dan ook dringende behoefte bestaan, vooral in de landen van de Europese Gemeenschap, aan besprekingen op hoog niveau tussen binnen- en buitenland, zo mogelijk van minister tot minister, om de toekomstige ontwikkeling van het Nederlands veilig te stellen.
- 2° Ondanks de band die de IVN met vele zoniet met alle lectoraten en leerstoelen in het buitenland heeft weten te leggen en ondanks de verbetering van de betrekkingen tussen de buitenposten van het Nederlands en het moederland, blijft de buitenlandse docent Nederlands geïsoleerd werken, zonder voldoende voeding vanuit Nederland en Vlaanderen. Ik voel dit tekort zeer sterk op de plaats waar ikzelf mijn taak vervul, op slechts 19 km. van de Nederlandse taalgrens, hoeveel sterker moet mijn collega het dan niet aanvoelen die Nederlands doceert, zeggen we aan de Universiteit van Hawaii. Er moet dan ook dringend gezocht worden naar middelen en afspraken om dit manco uit de weg te ruimen.
- 3° Wij moeten met vereende kracht blijven zoeken naar een status voor de buitenlandse docent in de neerlandistiek die in overeenstemming is met de taak die hij vervult.
- 4° Ik moge de suggestie die ik vroeger wel eens tijdens een Colloquium heb gedaan herhalen, met meer nadruk dan toen: is

het nog langer geoorloofd dat hooguit een drietal mensen, voornamelijk in hun vrije tijd en op basis van vrijwilligheid zich bezighouden met het onderhouden van het contact met een van jaar tot jaar toenemend aantal buitenlandse docenten: 369 aan 166 instellingen in 25 landen? Moet er niet veeleer gedacht worden aan een instituut dat in samenwerking met de betrokken ministeries van Noord en Zuid deze taak overneemt waarnaast de IVN zich als overwegend wetenschappelijke vereniging zou kunnen ontwikkelen?

Met deze vier suggesties moge ik bij de opening van dit Colloquium volstaan, Dames en Heren. Ik loop misschien zelfs met bepaalde voorstellen vooruit op de inhoud van de rede die Mevrouw de Minister thans ter opening van het Colloquium zal uitspreken. De titel van deze rede luidt immers: 'Nieuwe perspectieven voor de uitstraling van de Nederlandse taal en cultuur'. Het onderwerp omvat eigenlijk alles wat ons dezer dagen bezighoudt, Mevrouw de Minister, zodat wij thans graag en aandachtig naar U willen luisteren. Ik moge U tevens verzoeken op het einde van Uw rede ons Colloquium voor geopend te willen verklaren.

Nieuwe perspectieven voor de uitstraling van de Nederlandse taal en cultuur

door mevrouw R. De Backer-Van Ocken
Minister van Nederlandse Cultuur

Mijnheer de Voorzitter, Dames en Heren Docenten, Geachte Vergadering,

Opnieuw is de Vlaamse gemeenschap gastheer van uw colloquium. Het is voor ons een voorrecht: namens de Belgische Regering heet ik U hartelijk welkom en namens alle Vlamingen mag ik U ervan overtuigen dat uw aanwezigheid ons bijzonder vereert en verheugt. Een cijferfan heeft eens uitgerekend dat er in België jaarlijks meer dan 600 internationale bijeenkomsten worden gehouden. Uw congres onderscheidt zich van die 600 andere, omdat uw congressthema ons bijzonder ter harte gaat.

Vlamingen gedragen zich taal- en cultuurbewuster dan Nederlanders. Taal en cultuur behoren tot het meest persoonlijke bezit van de mens. Wie het gezag uitoefent over mensen, wordt met de taal en de cultuur van die mensen geconfronteerd. Doorheen alle eeuwen en tijden hebben gezagsdragers - of politici zoals zij vandaag genoemd worden - gepoogd op de cultuur en de volkstaal van de onderhorigen invloed uit te oefenen. Ofwel werden maatregelen genomen om de onderhorigen tot de cultuur van de bewindsliden of de leidende klasse te brengen, ofwel heeft de leidende klasse de taal van het volk overgenomen.

De Zuidelijke Nederlanden hebben in de loop van hun geschiedenis evenveel taalregimes als vreemde heersers gekend. Het heeft Vlamingen en Walen bijzonder taalbewust gemaakt. Wij realiseren ons het best welke invloed er van het gezag en van de politiek op de taal en de cultuur kan uitgeoefend worden.

België is hierin geen uitzondering. In alle unitaire staten met een pluriculturele bevolking is de plaats van de nationale culturen voorwerp van discussie en confrontatie.

Het leek mij daarom nuttig om bij de aanvang van dit colloquium enkele perspectieven toe te lichten op de huidige culturele verhoudingen in België en vooral de weerslag ervan op de culturele

betrekkingen met het buitenland.

Ik acht vooral dit laatste van groot belang. Meer dan economie en politiek bepalen taal en cultuur tegenover de buitenwereld de identiteit, het imago, de bekendheid van een cultuurgemeenschap.

De 'taalstrijd' moge nu in België in grote mate beslecht zijn - met uitzondering van de zere plek die Brussel is - met de opbouw van een volwaardige culturele identiteit, die niet alleen binnen de Belgische staatsgrenzen maar vooral naar de buitenwereld als dusdanig erkend wordt, daar staat de Vlaamse cultuurgemeenschap nog voor een bijzondere grote en moeizame uitdaging.

In staten waar taal- en cultuurgebieden met de landsgrenzen samenvallen, is die bekendheid en die erkenning er automatisch gekomen. Dat geldt voor Nederland en voor nog kleinere cultuurgebieden, zoals Finland. Nederlands of beter Holland en het Hollands zijn in de buitenwereld bekende grootheden. Dat geldt ook voor het Fins en het Zweeds. Ik gebruik hier het woord bekende 'grootheid' niet verkeerd. Want de internationale erkenning van een taal of cultuur staat zelden in functie van zijn numerieke grootheid.

De buitenwereld ervaart en erkent de vreemde cultuur in die mate dat het naar de exponenten van deze cultuur kan opkijken en deze kan bewonderen. Cultuur heeft dan veelal een brede betekenis. Het is veel meer dan de taal of de literatuur. Van de Zweedse taal weten we weinig meer af dan dat het zoiets als 'zweuts' klinkt en daar wordt dan wel eens om gelachen. Maar iedereen is met diep respect vervuld wanneer over de Zweedse film wordt gesproken.

De Noren hebben in de belangrijkste kunstgenres nauwelijks één naam te bieden, maar die wordt dan ook in heel de Westerse cultuur geprezen: wat zou de muziek zijn zonder Grieg, en de dramaturgie zonder Ibsen en de schilderkunst zonder Munch?

De onderlinge invloed tussen politiek, economie en cultuur is vooral treffend wanneer we het over Japan hebben. Japan heeft - de 2e wereldoorlog ten spijt - in de voorbije decennia van alle Aziatische landen het meest aan prestige gewonnen. Toch is het Japans, zelfs met 100 miljoen Japanssprekenden, slechts een regionale taal te noemen in het geheel van het Aziatische continent.

Maar de hoge beschaving van de Japanner, zijn alomtegenwoordigheid, zijn rijke culturele traditie, de expansie van de Japanse taal aan universiteiten en wetenschappelijke instellingen, in handel en toerisme, zij drukken in de buitenwereld ontzag uit en versterken het culturele en maatschappelijk belang van de

Japanse beschaving. Dit hoge prestige van de Japanse taal en cultuur - ook al weten we er zelf zo weinig over - is voor elke Japanner, op stap in de wereld, een looper die op alle poorten van alle landen past.

Met biculturele landen heeft het buitenland het veel moeilijker om de eigen identiteit te definiëren. Alleen de Zwitsers hebben door hun lange staatkundige traditie een eigen nationaal imago kunnen opbouwen, een imago dat eerder geografisch en volkskundig dan wel creatief-cultureel bekend is.

Maar van de Schotse cultuur, van de Bretoenen en de Basken, de Slovaken en de Tsjechen en zelfs van de Frans-Canadezen - tot vóór de solidariteitsbetuiging van De Gaulle - weten we al heel wat minder.

Staatsgrenzen en de suprematie van de overheersende cultuurgroep hebben de culturele identiteit van deze taal- en cultuurgroepen in verdrukking gebracht. Voor het buitenland wordt het culturele leven van deze minderheden gelijkgesteld met een folkloristisch curiosum, trekpleister voor de toeristische industrie.

Ik heb uitvoerig over culturele minderheden gesproken. Is de Zuid-Nederlandse cultuur in België dan een minderheid?

Indien U de mening van onze Franstalige landgenoten vraagt zullen zij verontwaardigd replikeren: 'de Vlamingen zijn meester in België!'

Maar wat is Vlaanderen voor een Amerikaan of een doorsnee Fransman? Ik heb het niet eens over wat Nederlanders over Vlaanderen denken. Ik zou U de vraag van een Nederlandse collega kunnen herhalen, die mij vroeg hoeveel procent Vlaamse en Waalse inwoners de stad Antwerpen wel telde? Voor de meeste Nederlanders en helaas ook voor heel wat Belgen zijn Nederlands en Vlaams twee verschillende talen.

Zoals voor alle biculturele landen geldt, zal de Nederlandse cultuurgemeenschap in België zich in de eerstvolgende jaren moeten toeleggen om dat eigen culturele imago in het buitenland aan de man te brengen.

De staatkundige ontwikkeling van België in de laatste jaren heeft een betere basis gegeven om dat objectief te bereiken. Niet het 'Vlaams', maar het Nederlands is een officiële landstaal. Dat dringt geleidelijk in het buitenland door. De veelvoudige benaming van onze Nederlandse taal in vreemde talen is een veelal hinderlijke handicap: Dutch, Flemish, néerlandais, olandese: geen enkele cultuur- en taalgroep heeft zoveel uiteenlopende benamingen. Nederland en Vlaanderen moeten gemeenschappelijk die handicap overwinnen.

De 'culturele autonomie' die de nieuwe grondwet van 1971 heeft ingevoerd, maakt het mogelijk dat elke gemeenschap haar eigen culturele wetgeving verordent en autonoom de culturele objectieven tegenover het buitenland bepaalt.

Ook de economische structuur van het land is in volle ontwikkeling. België wordt ingedeeld in economische gewesten: of het nu twee gewesten - Vlaanderen en Wallonië - zullen zijn en of het hoofdstedelijk gebied Brussel al dan niet een afzonderlijke derde omschrijving zal vormen, is nog geen volledig uitgemaakte zaak. De verdere voltooiing van de Belgische grondwet zal in de eerstvolgende jaren hierover klaarheid moeten brengen.

Vlaanderen staat vandaag met betere troeven in handen dan het ooit in zijn geschiedenis heeft gehad. Het bevindt zich voor een herwonnen culturele zelfstandigheid. Het heeft geen staatkundige suprematie van de Franse taalgroep meer te vrezen. De economische welvaart is groter dan ooit.

In de zestiger jaren hebben de twee grote strekkingen in de Vlaamse Beweging - de culturele en de sociaal-economische - zich met elkaar verzoend. Sindsdien is de Vlaamse ontvoogding, zowel op cultureel als economisch en politiek gebied, steeds sterker toegenomen: de haven van Antwerpen werd één van de belangrijke wereldhavens, het Vlaamse achterland van Zeebrugge tot Kempen kende zijn industriële groeipolen; de nieuwe welvaart versterkte het cultureel en politiek bewustzijn. Het Nederlandstalig wetenschappelijk onderwijs wist zich te Leuven en te Brussel van de Franstalige voogdij te bevrijden. De achterstand in universiteit en wetenschapsbeoefening is praktisch ingehaald. Met dit einddoel van 150 jaar Vlaamse Beweging in zicht, staat de Nederlandse cultuurgemeenschap voor een autonoom lotsbestemming en voor het antwoord op nog fundamentele vragen. Een volk leeft niet van taal en cultuur alleen: de cultuur heeft een sociale dimensie.

De wereldproblemen van vandaag en morgen zullen zich ook weerspiegelen in de microcosmos van de Vlaamse, Belgische en Europese samenleving. Ook in Vlaanderen stellen zich vragen tussen nataliteit en demografie, tussen economische expansie en behoud van het natuurlijk leefmilieu, tussen tewerkstelling en economische groei. En doorheen deze vragen blijven de menselijke objectieven van alle eeuwen en tijden gesteld: het streven naar meer menselijke rechtvaardigheid, meer menselijke creativiteit, meer persoonlijk geluk.

De Vlaamse gemeenschap is geen arkadisch eiland en zoekt geen autarkisch bestaan. Het streven naar mondiale samenwerking is in Vlaanderen steeds sterk aanwezig geweest. De Benelux-gedachte vond er zijn sterkste voedingsbodem; de Europese gedachte haar meest fervente aanhangers.

Op deze plaats en in dit verband mag ook de piëteitsvolle herinnering worden herdacht van de onlangs overleden Antwerpse burgemeester: Lode Craeybeckx; Lode Craeybeckx, vurig flamingant en verdediger van de Nederlandse taal en cultuur, heeft nooit de aandacht voor wat zich buiten de vaderlandse grenzen afspeelde, verloren. Hij vertegenwoordigde als flamingant, als Nederlander en internationalist de mooiste kenmerken van de Vlaamse Beweging.

Mijnheer de Voorzitter,

U verwacht van mij ook mijn zienswijze op de toekomst van de Nederlandse Cultuur buiten de grenzen van het Nederlandse taalgebied. Op welke wijze zal de Vlaamse gemeenschap haar plaats in de omringende culturele wereld en dat onmetelijke buitenland veroveren?

Ik begin *niet* met het buitenland, maar met Nederland, want voor Vlamingen is Nederland geen buitenland. Het zal U overigens als taalkundigen interesseren op welke genuanceerde wijze een Vlaming - en ik bedoel hier de gewone volksmens - zich uitdrukt wanneer hij *op reis gaat buiten België*. Dan zegt hij ofwel 'Ik ga naar het buitenland', ofwel 'Ik ga naar Holland'. Ik zal het dus eerst over onze verhouding tot Nederland hebben.

De vaders van de Vlaamse Beweging - J.F. Willems, Kan. J.B. David, Dr. Snellaert e.a. - hebben, 150 jaar geleden, de gegrondheid én noodzakelijkheid van de taal-culturele eenheid tussen Noord en Zuid aangetoond. Zij hebben toen een onomkeerbare keuze gemaakt waaraan de Nederlandse taal en de volkscultuur in Vlaanderen hun redding hebben te danken.

Die noodzakelijke eenheid geldt vandaag meer dan ooit.

Die eigenheid moet bewaard blijven. Er mag geen tegenstelling heersen tussen de universele cultuurtaal en de volkstaal. Het Nederlands mag niet de taal zijn van een elite en het 'Vlaams' en het 'Hollands' de taal van het volk.

De verbondenheid met de spreekstijl van het volk betekent overigens een permanente bron van verrijking van de cultuurtaal. Niet alle vormen van de gesproken taal in Noord-Nederland zijn de maatstaf voor de opbouw van de algemene Nederlandse cultuurtaal.

In alle grote cultuurtalen bestaat er een bestendige wisselwerking tussen de gesproken taal in de verschillende gewesten en de cultuurtaal. Dit geldt niet alleen voor het Engels in Groot-Brittannië en Amerika, maar ook voor het Frans en het Duits.

Kleinere cultuurtalen zoals het Nederlands, die bovendien nog sterk voor hun eenheid naar binnen en tegenover de buitenwereld moeten vechten, moeten weliswaar omzichtiger zijn om de verscheidenheid te beklemtonen.

Nu Vlaanderen op alle gebieden van het maatschappelijke leven opnieuw een volwaardige partner is geworden in de universele Nederlandse beschaving, is het ook maar logisch dat haar inbreng in de opbouw van de Nederlandse cultuurtaal sterker wordt dan dit in de tijd van Gezelle en het arme Vlaanderen mogelijk was.

Daarom is de culturele integratie een zo belangrijk instrument: het vormt het noodzakelijk tegenwicht voor de verscheidenheid van onze cultuur.

Sommige Vlamingen hebben Nederland verweten dat het zich te weinig met Vlaanderen heeft bemoeid. Ik deel die mening niet. De Vlaamse culturele heropleving heeft zichzelf op eigen kracht en inspiratie moeten herwinnen.

Daaruit heeft zij haar eigenheid kunnen putten en bewaren. Die eigenheid is voor een deel de motor en de inspiratie van haar volkskracht geweest.

Culturele integratie met het noorden is en blijft dus alpha en omega van ons Vlaams cultuurbeleid. Wij hebben in Vlaanderen die keuze bewust gemaakt, ofschoon aan die keuze ook nadelen verbonden zijn. Maar die nadelen wegen niet op tegen de voordelen te behoren tot een groter, verscheidener en ook creatiever taaluniversum.

Maar op korte termijn biedt, ten overstaan van het buitenland, de identificatie van het Vlaams met het Nederlands soms ook moeilijkheden.

Ik laat de houding van sommige Franstalige landgenoten buiten beschouwing: velen van hen - o.m. de Franstalige pers - krijgen het woord 'néerlandais' niet uit de pen wanneer ze het over het Nederlands in België hebben. 'Flamand' klinkt veel beperkter, provincialer en is dus een aannemelijk alibi om er de kennis van te ignoreren. Ik ga ook voorbij aan de doorsnee Vlaming voor wie - ik zei het reeds - het Vlaams toch nog wat anders is dan het Nederlands. Het Nederlands wordt als norm steeds meer aanvaard. Radio, televisie en pers en onlangs ook de film, hebben hier in enkele jaren bereikt wat onderwijs en literatuur waarschijnlijk nooit hadden gekund.

Moeilijker hebben het de buitenlanders met de identificatie van onze taal. Zij brengen hun kennis over Vlaanderen in referentie met de Vlaamse schilderkunst, de Vlaamse taalstrijd enz. Soms lees je in hun ogen zoiets van: 'Je hebt je Vlaamse taalstrijd gewonnen en nu verkoop je haar aan de Hollanders'.

Ik ben hier op een punt gekomen waarbij ik graag mijn visie wil geven op uw werk als docenten in de neerlandistiek in het buiten-

land. Ik zal het hierbij niet meer hebben over 'de culturele ambassadeurs van de Nederlandse taal'. Met deze gratuite eretitel is U bij de vorige colloquia al kwistig bewierookt.

De opdracht van de buitenlandse leerstoelen in de Nederlandse taal en letterkunde is een onmisbare schakel in de verspreiding en uitstraling van onze cultuur. Niet het hoog aantal studenten is op de eerste plaats van belang, maar wel het aanzien van de leerstoel op wetenschappelijk gebied. Het zou in hoge mate wenselijk zijn wanneer aan alle buitenlandse universiteiten de studie van de Nederlandse taal aan een volwaardige en autonome leerstoel kon verbonden worden. Nederland en België zullen hier gezamenlijk moeten optreden. Deze leerstoelen zouden zich geleidelijk moeten ontwikkelen tot meerzijdige studiecentra voor de Nederlandse taal en cultuur; centra waar niet de theorie maar ook de praktijk van de Nederlandse cultuur wordt beoefend; centra die ook buiten de muren van de universiteit culturele activiteiten kunnen ontplooien.

Een bijzondere opdracht is in de toekomst weggelegd voor de verspreiding van het onderwijs van de Nederlandse taal in het middelbaar onderwijs in onze nabuurlanden, inzonderheid Frankrijk en Duitsland.

De wederzijdse verspreiding van de talen in de grensgebieden zal de beste waarborg zijn voor de opbouw van een verenigd Europa.

Wij zullen ons in de toekomst moeten inspireren aan de wijze waarop andere taalgroepen zich in het buitenland hebben georganiseerd, zoals de 'Maisons Descartes', de 'Deutsche Goëthe Instituten' of de Scandinafse culturele instellingen.

Het lijkt mij echter van belang dat de leerstoel Nederlands als uitgangspunt wordt gebruikt. Deze objectieven kunnen slechts bereikt worden wanneer de Nederlandse en Belgische overheden hun inspanningen en vooral hun financiële en organisatorische middelen beter samenbrengen dan dit nu het geval is. Het gemeenschappelijk overleg moet uitgroeien tot een gemeenschappelijk beleid. Onder de stimulans van Prof. Thys wordt aan de Universiteit van Rijsel gepoogd om zo'n 'Studiecentrum voor de Nederlandse taal' op te richten. De definitieve instemming moet nog van Parijs komen en zoals in alle landen met een verstandige hoofdstad, wordt over dit project in de Parijse hoofdstad verstandig nagedacht. Zo hopen we tenminste.

Ondertussen denkt Prof. Thys dat de Belgische hoofdstad de Parijse metropool niet teveel moet verwijten. Hij denkt aan het 'oude zeer' van de statusregeling van de docenten van Belgische nationaliteit; een vraagstuk dat al 15 jaar aansleept en waarvan het einde - ook op dit congres - nog niet in zicht is. Ik

ben niet zo optimistisch gestemd over de goede afloop zolang het statuut van leraren en docenten in België op unitaire leest geschoeid blijft. Maar ik kan U wel toezeggen dat het mijn bestendige bekommernis uitmaakt.

Wij verwachten van de docenten Nederlands dat zij in de mate van het mogelijke de buitenlandse onwetendheid over onze gemeenschappelijke taal en cultuur zouden verhelpen, op de eerste plaats in woordenboeken en bij ander didactisch materiaal onder tolken, vertalers en uitgevers. Wellicht moet een centraal bureau vanuit Nederland en België U daarbij behulpzaam zijn. Zo'n centraal bureau, waar beide landen hun middelen bundelen, zou ook voor tal van andere problemen een hulp kunnen zijn. Een sterke samenwerking 'intra muros' van het Nederlandse taalgebied is de enigste waarborg voor een grotere stuwkracht aan de uitstraling van het Nederlands 'extra muros'.

Sinds uw vorig colloquium zijn er tussen Nederlandse en Belgische bewindslieden van onderwijs en cultuur afspraken gemaakt die ook op uw werk van invloed zullen zijn.

Tijdens het regeringsoverleg van februari 1975 werd besloten ernst te maken met de oprichting van een gemeenschappelijk orgaan voor advies en samenwerking voor de Nederlandse taal. Een ministeriële werkgroep heeft opdracht gekregen een concreet model voor zo'n orgaan uit te tekenen. Het rapport wordt in het najaar verwacht. Uit wat mij nu reeds bekend is, zullen die voorstellen een verdragende betekenis hebben. In elk geval zullen Nederland en België voor het eerst in hun geschiedenis over een gemeenschappelijk orgaan beschikken om een gezamenlijk beleid te voeren ten bate van de Nederlandse taal intra en extra muros. Misschien is dit lichaam bij uw volgend colloquium - 1979 - reeds in werking.

Ik houd als historica van grote historische data in de geschiedenis: 1979 is een jaar waarin een belangrijk feit uit onze nationale geschiedenis zijn vierhonderdste verjaardag viert: de noordelijke provincies sloten toen het verdrag van Utrecht, wat de pacificatie van Gent, in 1576 gesloten, teniet deed en uiteindelijk leidde tot de definitieve scheiding der Nederlanden. Ik koester de hoop dat vier eeuwen later - in 1979 - de culturele naweeën van deze noodlottige breuk door de oprichting van dit officiële Nederlands-Belgisch taalinstituut ongedaan mogen gemaakt zijn. Op dat ogenblik zullen institutionele banden, gegrondvest op internationale statuten, de culturele samenwerking tussen Nederland en België op nieuwe banen leiden: de culturele integratie - het niet uitgesproken, maar duidelijke betrechte objectief van de vaders van de Vlaamse beweging - zal dan op ernstige wijze kunnen aangevat worden.

Het is daarbij verheugend vast te stellen dat ook van parlementaire zijde, zowel vanuit de Nederlandse cultuurraad in

België als vanuit de Nederlandse Tweede Kamer, meer aandacht voor de gemeenschappelijke cultuur bestaat. Onder impuls van de voorzitter van de Nederlandse Cultuurraad is sinds enkele tijd een permanent cultureel overleg tussen Nederlandse en Vlaamse kamerleden en senatoren tot stand gekomen.

Mijnheer de Voorzitter, Dames en Heren,

Met voorbedachten rade ben ik zo uitvoerig bij de Vlaams-Nederlandse verhoudingen blijven stilstaan.

Ik heb de Vlaams-Nederlandse samenwerking een voorafgaandelijke prioriteit van ons buitenlands cultuurbeleid genoemd.

Het conditioneert de volwaardigheid van onze culturele ontwikkeling, zowel binnen de Vlaamse regio als extra muros.

Die culturele eenheid is bovendien essentieel in de politiek die Vlaanderen tegenover het echte buitenland zal moeten aannemen. In de erkenning van onze Vlaamse regionale eigenheid, zal de eenheid van onze taal en cultuur moeten beklemtoond blijven.

Samenwerking van onze beide landen in het gemeenschappelijke buitenland is een verder ideaal, dat staatsrechtelijk en organisatorisch nog wel moeilijk zal realiseerbaar zijn. Nochtans is het om zuiver materiële redenen aangewezen dat Nederland en België in een aantal gebieden hun culturele uitstraling buiten de grenzen op elkaar afstemmen.

In elk geval laat de herziene Belgische grondwet de cultuurgemeenschappen vrij in het bepalen van hun culturele prioriteiten. Afzonderlijke culturele afspraken en programma's met het buitenland liggen in het verschiet.

Weldra zullen van Vlaamse zijde de diensten voor de internationale culturele betrekkingen worden gereorganiseerd.

De regering heeft haar goedkeuring gehecht aan een ontwerp van decreet dat voorziet in de oprichting van een 'Commissariaat-Generaal voor de buitenlandse Culturele samenwerking van de Nederlandse cultuurgemeenschap'.

Dit ontwerp zal in het najaar in de Nederlandse Cultuurraad worden behandeld. Het Commissariaat-Generaal zal als autonoom lichaam belast worden met de coördinatie, maar ook de uitvoering van alle culturele overheidsinitiatieven van de Vlaamse gemeenschap.

De culturele autonomie die in België werd ingevoerd heeft een hoofdstuk van de Belgische geschiedenis definitief afgesloten. Zowel op het binnenlands gebied als ten overstaan van het buitenland zal spoedig blijken welke ingrijpende wijzigingen het cultureel uitzicht van België op korte tijd zal ondergaan hebben. Het centralisme dat zo langdurig de Nederlandse cultuur in België bevoogdde en lange tijd haar uitstraling heeft afgeremd,

heeft afgedaan.

De Vlaamse gemeenschap zal haar positie tegenover het buitenland met andere maatstaven bepalen dan dit in de Belgische context het geval was. Een zo intens mogelijke samenwerking met de buitenlandse universitaire centra, waar het Nederlands wordt onderwezen, lijkt mij de meest doeltreffende weg om een betere bekendheid van de Zuid-Nederlandse cultuur in het buitenland te bereiken.

Het is daarom van het grootste belang dat de buitenlandse docenten in de Neerlandistiek - van welke nationaliteit zij ook zijn - de eenheid van de Nederlandse taal en letteren blijven vooropstellen. Deze eenheid doet geen afbreuk aan de geografische en geestelijke verscheidenheid die onze taal en cultuur kenmerkt. Die verscheidenheid versterkt haar universaliteit en volwaardigheid.

Mijnheer de Voorzitter, Dames en Heren Professoren, ik mag U mijnerzijds en ook namens mijn Nederlandse collega's van onderwijs en cultuur bevestigen dat de ondersteuning van uw werk de grootste aandacht heeft en de eerste prioriteit van het buitenlands cultureel beleid in onze landen blijft uitmaken.

Ik wens U een vruchtbaar congres toe en een aangenaam verblijf in Vlaanderens hoofdstad. Hiermede verklaar ik het Zesde Colloquium Neerlandicum voor geopend.

Ochtendzitting

Dinsdag 31 augustus 1976

Onderwerp: Didactiek
Voorzitter: Drs. H.J. Boukema (Jakarta)
'De bedenkelijke invloed van de linguïstiek op het vreemdetalenonderwijs' door prof. dr. Fr. van Passel (Koninklijke Militaire School, Brussel en UIA, Antwerpen).
'De cursus *Levend Nederlands*' door prof. dr. P.K. King M.A. (Hull, vh. Cambridge).
'Het Leerboek 'Land en volk' ' door drs. J.G. Wilmots (Hasselt).
'De Algemene Nederlandse Spraakkunst' door dr. J. de Rooij (Amsterdam).

De bedenkelijke invloed van de linguïstiek op het vreemdetalenonderwijs door prof. dr. Fr. Van Passel (Brussel)

'Linguistics is not language learning' (W.F. Mackey)

Het uitgangspunt van deze uiteenzetting is het groeiend onbehagen bij de vele leerkrachten vreemde talen (VT) ten overstaan van een aantal uiteenlopende en elkaar snel opvolgende theorieën van taalkundigen, die het leren van een taal in een controversieel daglicht plaatsen. Dit onbehagen kan ik staven met brieven van leraren, met geschreven getuigenissen van mensen die er genoeg van hebben nog iets over linguïstiek te lezen, en met een samenvattend citaat van prof. E. Hawkins, directeur van het Instituut voor Taalonderwijs van de universiteit van York, waarmee hij de toestand in Engeland als volgt schetst:

'There was also a turmoil in linguistics. This was indeed the 'coup de grâce' for the poor language teacher! Graduating through the traditional language/literature courses and reasonably confident in his own mastery of the foreign language, he heard echoes through the journals and on his in-service courses of a bitter debate among the 'linguists' about the very nature of language and language acquisition. The language teacher tried to do his home-work, read what he could. In the mid-sixties he read Nelson Brooks' *Language and Language Learning* (1960) and warmed to the clear programme offered by this lucid writer ... And suddenly the theory of language based on Bloomfield whose *Language* had since 1931 been the main textbook in university courses, was challenged by the terrifying figure of Noam Chomsky, who emerged from what seemed to be the impenetrable fog of transformational generative grammar'¹.

In onze Lage Landen is de verwarring nog groter. Ten eerste omdat wij op een kruispunt van invloeden liggen en nog andere dan Amerikaanse invloeden ondergaan, en ten tweede omdat onze bevolking een grotere behoefte aan VT-kennis heeft en openstaat voor elke theorie die ook maar enigszins de mogelijkheid biedt om het werk, een paar vreemde talen tegelijk te leren, te verlichten.

Het onbehagen van nu lijkt mij groter dan het onbehagen dat vroeger bestond ten opzichte van de filologenopleiding als voor-

bereiding op het beroep leraar vreemde talen. De filologisch opgeleide leerkrachten hebben nochtans altijd sterk de indruk gehad, dat hun colleges historische grammatica, comparatieve spraakkunst, en literatuurwetenschap hen slechts in geringe mate op het eigenlijke lesgeven voorbereidden. Laten we niet vergeten dat Voltaire al op het einde van de 18e eeuw de draak gestoken had met de filologie, 'cette science ou les voyelles ne comptent pour rien et les consonnes pour peu de chose'.

In een aantal landen is op de duur een parallelle opleiding voor leraren-VT tot stand gekomen op het niet-universitaire vlak, waarbij de criteria voor een leraar als volgt werden geformuleerd: hij moet de VT kennen (iets wat vaak een vrome wens bleef in de academische opleiding), hij moet weten hoe te onderwijzen en hij moet iets over de cultuur en het land waar de VT wordt gesproken, weten. Uit die opleiding werd de linguïstiek bijna altijd geweerd, omdat zij als niet-relevant voor het onderwijs werd beschouwd (cfr. de regentenopleiding in België).

Een aanval op de filoloog-leraar werd in 1880 door François Gouin geformuleerd onder de vorm van het verhaal van de keizer van China. In die parabel zegt de leraar beeldhouwen tegen de leerling: hier heb je een hamer, een beitel, een passer en een blok marmer; je hebt dus alles om een beeld te maken. Begin maar en hou uit dat blok de keizer van China, die je nooit hebt gezien en vergeet niet, dat het beeld natuurgetrouw moet zijn. Volgens Gouin is de leraar-filoloog iemand die met een 'grammar-translation' methode al het materiaal samenbrengt, opdat de leerling daaruit zelf de levende taal kan samenstellen. Het was de schitterendste veroordeling van de filologie als propedeuse voor het VT, die ooit werd neergeschreven.

Men kan de golf van zogeheten vernieuwing in het VT-onderwijs tot enkele belangrijke groepen herleiden. Het is mijn bedoeling om na te gaan in welke mate de linguïstiek heeft meegespeeld in die vernieuwingen en of hierbij haar invloed funest of nuttig is geweest.

Achtereenvolgens zal ik het hebben over de periode van rationalisering van woordenschat en grammatica (1935-1950), over de audio-linguale school van Amerikaanse herkomst (1950-1960), over de verbotonale school van Guberina (1960-1965) en tenslotte over de transformationeel-generatieve school (na 1965). We kunnen natuurlijk niet over het hoofd zien dat ook sterke psychologische vernieuwingstendenzen hun invloed hebben laten gelden en dat o.a. het begrip cognitief leren in die sfeer thuishoort, maar daar zal ik vandaag niet dieper op ingaan.

1. De periode van rationalisering

De eerste grote vernieuwingsgolf waar de leraar nu nog altijd mee te maken heeft, vond haar oorsprong in de buitenlandse politiek van een aantal landen die duidelijk het einde van het koloniale tijdperk zagen aankomen. Vakdidactici werden aan het werk gezet om basiswoordenschaten en basisgrammatica's op te stellen, met het doel via een minimale inspanning een maximaal communicatierendement te bereiken. De politici hoopten namelijk dat de taal van het moederland een lingua franca zou worden die, over de dekoloniseringsdrempel heen, de invloed van het moederland overeind zou houden.

Meer dan 20 jaar lang hebben de linguïsten geen belangstelling aan de dag gelegd voor het tellen van woorden, het opsporen van de meest frequente vormen, enz. Pas toen de computer zijn weg naar de universiteit had gevonden, zijn de *computational linguistics* ontstaan en is de *statistische lexicografie* zich gaan bezighouden met frequentie-onderzoeken e.d.

Het heeft lang geduurd voor het nut van basiswoordenschaten algemeen werd erkend. De inbreng van de linguïsten is niet erg groot geweest: ze hebben na ingewikkelde berekeningen statistische formules voorgesteld en ze hebben vooral kritiek geleverd op de staaltrekking bij het onderzoek, *waardoor ze alleen maar twijfel hebben gezaaid*, iets wat voor het onderwijs eerder funest was dan dat het voordeel heeft gebracht. Ze hebben vooral de illusie in het leven geroepen dat het voortaan mogelijk zou zijn *woordenlijsten voor 'special purposes'* op te stellen, zodat vakmensen slechts de woordenschat van hun beroep zouden moeten leren en vlugger tot taalgebruik zouden komen. Die ketterij woekert ook vandaag nog en houdt het geloof in leven, dat het mogelijk zou zijn een taal te leren voor één enkel beroep en dat zonder veel moeite.

2. De periode van het Amerikaanse audiolingualisme

In het midden van de Tweede Wereldoorlog zijn de Amerikanen tot de ontstellende bevinding gekomen dat er geen mensen met VT-kennis te vinden waren voor hun speciale opdrachten in het buitenland. Op korte tijd hebben ze met grote doeltreffendheid een opleiding uitgedacht met de volgende kenmerken:

- het uitsluitend werken met intellectuele volwassenen met aanleg;
- het verstrekken van een op mondelinge communicatie gericht onderwijs;
- het werken en leven met 'native speakers' in een gemeenschap met 'total immersion';
- de sterke motivering die verband hield met een mogelijke inzet

van het leven op een operatietoneel.

De vrij goede resultaten bracht de American Linguistic Association tot een gewetensonderzoek en het gevolg daarvan was dat er werd uitgekeken naar een toepassing op het voortgezet onderwijs. Bovendien werd een theoretische fundering uitgeschreven, die in grote trekken neerkwam op het toepassen van de principes van Leonard Bloomfield. De linguïsten die deze strekking het sterkst hebben beïnvloed waren talen gaan onderwijzen vanuit het beschrijven en analyseren van Indianentalen. Bij gebrek aan een geschreven vorm van die talen bouwden zij hun theorieën op, steunend op de observaties van de gesproken taal. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de voorstanders van de audiolinguale methode resoluut hun aandacht en die van hun leerlingen hebben gericht op wat wij later de oppervlaktestructuur zijn gaan noemen. Hun basisregels werden:

- het leren van een nieuwe taal is in wezen die taal op dezelfde manier in het geheugen prenten als met de moedertaal is gebeurd, *door het van buiten leren van ontelbare taalvormen*;
- de voornaamste bezigheid in de klas bestaat erin het door de leraar gepresenteerde model voortdurend *na te bootsen en om te bouwen*;
- *kennis van grammaticaregels en -termen heeft geen invloed op het kunnen spreken of begrijpen van een taal* (N. Brooks, Cornelius, e.a.).

De kritiek op die linguïstische invloeden werd op overtuigende wijze naar voren gebracht door W. Rivers. Even scherp is de veroordeling van W.M. Mackey: 'The movement which started as an effort to prevent the analysis of exotic languages (Bloomfield) as if they were English, found itself analysing English as if it were *an exotic language*'², dat wil zeggen zonder geschreven bronnen en zonder duidelijke normen voor gebruik. In eenvoudige termen gezegd: omdat er geen documenten beschikbaar waren voor het leren van Indianentalen, *ging men nu moderne levende talen aanleren als exotische talen*. De praktijk heeft duidelijk en heel vlug uitgewezen dat leerlingen in het voortgezet onderwijs en aan de universiteit niet in staat zijn het lange tijd zonder leerboek te stellen of zonder het noteren van woorden als visuele steun voor het geheugen. De Amerikaanse linguïstiek heeft het talenonderwijs ongeveer 10 jaar een verkeerde weg opgestuurd en op hoge kosten gejaagd door het doen aanschaffen van peperdure (en slechte) cursussen als *English 900* en andere.

3. De Oosteuropese school: de audiovisuele structureel-globale methode van Guberina

Ongeveer gelijktijdig met het verschijnen van het standaardwerk van Brooks, ontstond in Zagreb onder invloed van de Praagse

linguïstische school en van de globale leer methode, de audio-visuele structureel-globale methode van Guberina. Ze is belangrijk omdat ze via Saint-Cloud grote invloed heeft verworven en op het ogenblik in praktisch alle scholen in Wallonië wordt gebruikt. Het succes in Frankrijk dankt zij aan de plotselinge behoefte het Frans ook als een vreemde taal te onderwijzen op het ogenblik dat Frankrijk, met enige jaren achterstand, het tijdperk van de dekolonisatie intrad.

De uitgangspunten van Guberina zijn bekend. We moeten goed voor ogen houden dat zijn methode in de eerste plaats was bedoeld voor intensieve cursussen en het werken met kleine groepen. Omdat bij het testen van zijn cursus zijn gehoor uit cursisten van verschillende talen bestond, wilde hij de invloed van de moedertaal op de VT beperken, zo niet uitschakelen door een combinatie van beeld en klank, die de betekenis volkomen duidelijk moest maken. Wie de fonetisch-linguïstische axioma's van Guberina aanvaardt en erin slaagt, de klassituatie naar de vereisten - full immersion, kleine groepen - te schikken, behaalt serieuze resultaten. Er is echter een maar ...:

- de methode wacht er tamelijk lang mee, het geschreven woord te introduceren en de argumentatie daarvoor is linguïstisch verdedigbaar. Maar de cursisten die de geschreven taal niet onder ogen krijgen, beginnen het woord te schrijven met de tekens van hun eigen taal en ondermijnen meteen het grondprincipe;
- het axioma dat klank en beeld zonder problemen de betekenis duidelijk maken is ondubbelzinnig vals gebleken; ondanks de inspanning van de leerkrachten ontstaan bij de cursisten vele verkeerde voorstellingen;
- de beelden zijn doorgaans erg stereotiep; in de meeste gevallen drukken zij niet de geest van de taal uit en zijn cultureel leeg.

Uit de beide vorige methoden is ook de eis ontstaan, *comparatistische studies* te maken van de taalstructuren op fonetisch, lexicaal en grammaticaal gebied. Het is echter al vlug gebleken, dat 'the practising teacher is in a better position than the descriptive linguist' om de cursisten te helpen om fonetische moeilijkheden, en 'the information about mistakes is supplied, not by an a priori comparison of English and French, but by the observation of the language teachers'³.

De met zoveel enthousiasme ingezette comparatistische reeks van Kufner, Moulton e.a. *The Sounds of English and German* (1962) werd vlug stopgezet, omdat het linguïstische principe in de werkelijkheid niet haalbaar was. Buiten alle beschouwingen om blijft in het onderwijs bovendien de vraag bestaan naar het rendement: heeft de methode ertoe bijgedragen aan meer mensen

beter Nederlands of beter Engels te leren, eventueel gemakkelijker en/of in minder tijd? Als ik de resultaten van het onderwijs Nederlands en Engels in Wallonië onderzoek en ze vergelijk met de resultaten van vroeger, voel ik mij echt niet in staat te zeggen dat ze voor één van beide talen verbeterd zijn.

4. Verbal Behavior (Skinner) en T.G.G. (Chomsky)

De audiolinguale methode die oorspronkelijk een linguïstische basis had, kreeg ook een psychologische ondersteuning met het werk van Skinner, *Verbal Behavior* (1959). Uit hun observatie en studie van duiven en ratten leidden de Amerikaanse behavioristen een aantal regels over het gedrag af die ze blindelings zijn gaan overdragen op de gedragingen van mensen en op de taalgedragingen in het bijzonder. Eigenlijk gaat dit probleem ons onderwerp te buiten, maar wij mogen niet uit het oog verliezen dat het eerste optreden van Noam Chomsky een dertig bladzijden lange vernietigende kritiek is geweest op de psychologische theorieën over de taalverwerving zoals Skinner ze in *Verbal Behavior* naar voren bracht⁴.

Wij mogen evenmin uit het oog verliezen dat de Amerikaanse big business gebruik heeft gemaakt van termen als operant conditioning enz. om de waardevolle bijdrage van talenpractica aan te tonen voor het leren van talen. Het is vooral onder het teken van de audiolinguale methode en haar psychologische ondersteuning achteraf door Skinner, dat de handel eigen theorieën is gaan opbouwen en publiceren om aan de diverse activiteiten in een talenpracticum motivatie en bestaansredenen te verlenen. Maar, zoals ik al heb gezegd, de linguïstiek heeft niets te maken met deze fase van de ontwikkeling.

De linguïstiek speelt wel een uitermate belangrijke rol in de transformationeel-generatieve opvattingen van taalverwerving. Het zijn ook de diverse aspecten van deze school die de leraar voor een aantal puzzels plaatsen. Het was nochtans goed begonnen met enkele duidelijke verklaringen van Chomsky waarin hij waarschuwt voor een al te gewillig oor verlenen aan wetenschapsbeoefenaars: 'in general the willingness to rely on experts is a frightening aspect of contemporary life. It is the language teacher himself who must validate or refute any specific proposal. There is very little in psychology or linguistics that he can accept on faith'⁵. In 1966 verklaarde Chomsky: 'it is difficult to believe that either linguistics or psychology has achieved a level of theoretical understanding that might be able it to support a 'technology' of language teaching'⁶.

De belangrijkste misvatting over de transformationeel-genera-

tieve theorie is, dat de lezers geen onderscheid maken tussen ideeën over het leren van de moedertaal en van de vreemde taal. Laten wij eens kijken waar Chomsky zelf staat in de hele opzet. Hij is wiskundige, logicus, met een duidelijke belangstelling voor het verschijnsel taal. Hij zit in het spoor van Aristoteles en Descartes, over wie hij trouwens heeft geschreven. Zijn doel is: de taal te analyseren en ware en valse oordelen in hun taalkundige uitdrukking te bestuderen, met de vage hoop ooit een lingua universalis te bereiken. Om dat te doen, moet hij de uitspraken opsplitsen in moleculaire delen en de al of niet verwisselbaarheid ervan onderzoeken. Dat spoor van Chomsky is nagenoeg uitsluitend op de moderne logica gericht.

Een nevenactiviteit van logici die in een dergelijke formele richting werken, is altijd de taalanalyse geweest. Dat was zo met Aristoteles, met Thomas van Aquino, met Leibniz en Descartes en dat was ook zo met Noam Chomsky. Reeds vroeg vinden wij in zijn bibliografie enkele titels van voordrachten met mogelijke toepassingen van logische theorieën op het onderwijs van de moedertaal. Omdat zij minder bekend zijn, wil ik ze even in de orde van hun ontstaan opsommen:

- 1958 *A transformational approach to syntax*, op de derde Texaanse conferentie, pas gepubliceerd in 1962.
- 1959 *The transformational base of syntax*, op de vierde Texaanse conferentie, nooit gepubliceerd.
- 1961 *Some methodological remarks on generative grammar*, in *Word*.

Uit de teksten blijkt dat hij de logische analyse grift op een ruim verspreide techniek in het taalonderwijs, nl. de substitutietabellen van H. Palmer, een soort praktische prefiguratie van transformationeel-generatieve theorieën, maar zonder de omslag ervan. Die geschriften hebben niet de aandacht gekregen die ze verdienden, omdat de botsing tussen de logisch-deductieve linguïstiek van Chomsky en de empirisch-inductieve school van Bloomfield de gemoederen nog niet had beroerd. Daarbij komt dat de sensationele opgang van een figuur als Chomsky in de linguïstiek alleen maar in Amerika mogelijk was en waarschijnlijk niet in Europa. In de Oude Wereld was de Cartesiaanse invloed altijd sterk gebleven, de neo-thomistische logica deed nog altijd aan taalanalyse met categorieën, predicabilia en relaties, en had de eenzijdige empiristische en inductieve wetenschap nooit de kans gegeven die ze in Amerika gekregen had.

Als Chomsky het creatieve taalgebruik gaat propageren, stelt hij dat dit begrip al aanwezig was in de 17e-eeuwse (Europese) linguïstiek en er bekend stond als de hoeksteen van elke linguïstische theorie, maar dat dit helaas in de (Amerikaanse) linguïstiek niet was doorgedrongen of in de vergeethoek geraakt.

Als Chomsky schrijft dat een noodzakelijke stap erin bestaat te erkennen dat de moedertaalspreker een generatieve grammatica heeft geïnterioriseerd, een systeem van regels dat ontwikkeld is op basis van een soort van ingeboren taaluniversalia, dan herhaalt hij alleen maar uitspraken van Aristoteles, wat voor de Europese traditionalisten niets nieuws is.

Uit het voorgaande is echter duidelijk dat het bij Chomsky - zoals bij Aristoteles en Descartes - bijna altijd om moedertaalanalyse gaat. Wel heeft Chomsky een nieuwe terminologie bedacht die breekt met de klassieke, misschien niet meer voor de analyse van moderne talen geschikt.

Hij ziet zich genoodzaakt talrijke nieuwe begrippen te definiëren en doet dat in de compacte taal van de moderne mathematisch georiënteerde logica.

Het optreden van Chomsky valt samen met een breuk in de linguïstische wereld: vele jongeren vinden in de traditionele leerstoelen geen plaats en komen daarom in opstand tegen de gevestigde waarden op de universitaire campus. Ze weten marginaal door te dringen in de universiteiten en gaan als leraren VT in de pas opgerichte centra voor VT op zoek naar een motivatie voor een nieuwe discipline die hen in staat moet stellen te bewijzen dat de 'oude' linguïstiek aan de werkelijkheid van o.a. het onderwijs voorbij is gegaan, en dat er plaats is voor een z.g. toegepaste linguïstiek. Die zou dan op haar beurt hun jachtveld worden met de bedoeling zelf door te stoten naar de top die ze anders onbereikbaar achtten. Ze hebben zich geestdriftig op het werk van Chomsky geworpen om het te verwetenschappelijken, ze zijn het gaan analyseren, uitbouwen en ... gebruiken op een gebied waarvoor het niet uitgedacht was. Ze hebben de terminologie nog uitgebreid, - vaak met minder precisie dan hun idool - ze hebben verwarring gesticht rondom een groot aantal begrippen als competence en performance, deep structure en surface structure, die tussen haakjes ook in de traditionele linguïstiek bestonden, maar onder andere benamingen.

Niemand zal het nut betwisten van een kritisch onderzoek en het uitdiepen van Chomskys oeuvre, maar wel zijn er bezwaren tegen overhaaste en rigoureuze aanwending ervan in het onderwijs van de moedertaal, zonder enige vorm van *experimenteel onderzoek* of met die nieuwe analyse wat aan te vangen is op didactisch terrein. De nieuwe grammatici worden door Maurice Leroy mooi getekend als mode-ontwerpers: 'si l'on veut recueillir l'adhésion des lecteurs ou auditeurs béats, on doit structurer sa pensée (même si elle est profondément vide) selon les normes impératives d'un des nombreux structuralistes à la mode, dont la structuration est exposée dans un style aussi jargonnant que possible'⁷.

Aangezien ik niemand wil kwetsen zal ik voorbeelden van het modeverschijnsel halen uit het Frans: de mode-ontwerpers vervangen *pronom* door *substitut*, *conjonction* door *outil*, *article* door *prédéterminant*, enz. Termen als *l'indicateur syntagmatique initial*, *indicateur syntagmatique dérivé* maken het voor de jeugd duidelijk 'comment engendrer les tournures impersonnelles comme 'il manque un bouton à mon manteau''. We zouden er om kunnen lachen als het lachen ons niet verging bij de gedachte aan de jonge mensen die met een dergelijke terminologie geacht worden de liefde tot de taal en de beheersing ervan bijgebracht te krijgen. Sommigen zullen misschien met mij verzuchten dat in het onderwijs helaas alles kan en mag.

Op het vlak van het vreemdetalenonderwijs leek het oeuvre van Chomsky één en ander te beloven. In zijn studie *Grondbegrippen van generatieve grammatica*⁸ voorspelde J. Nivette, dat gedacht kon worden aan de volgende ontwikkeling:

- a. het vinden van een fundering van vaak intuïtieve transformaties in oefeningen met het talenpracticum;
- b. het vinden van een theoretische basis voor het wijzigen van zinnen voor het uitvinden van nieuwe mogelijkheden;
- c. het opbrengen van meer begrip voor de verschillende fonologische opposities binnen een taal en tussen twee talen, als gevolg van een keuze uit de universele klassen van distinctieve kenmerken;
- d. het krijgen van een nieuwe schok of impuls om de taal niet langer als een studie-object te zien noch ze te behandelen als een verzameling geconditioneerde reflexen, maar ze veeleer als een werkinstrument te gebruiken.

Uit deze lijst mogelijkheden blijkt, dat de eerste drie meer tot het gebied van de research behoren dan tot het domein van het onderwijs. Het vierde punt is de zoveelste herhaling van een bekend feit, dat echter voor de meeste leraren vreemde taal maar moeilijk toe te passen lijkt, anders waren ze er al lang toe overgegaan.

De linguïsten, of een deel van hen, zijn echter verder gegaan: ze zijn, en *weer zonder experimenteel onderzoek, grammatica's voor het VT-onderwijs gaan schrijven*, want de traditionele grammatica 'étant superbement dédaignée et déclarée d'autorité incohérente' zijn ze zich gaan werpen op 'des grammaires distributionnelle, puis transformationnelle, puis générative, puis contrastive', met het resultaat 'que nous ne pouvons nous défendre de l'impression que certains auteurs, cédant à l'engouement du moment et craignant sans doute d'être taxés - insulte suprême - de rétrogrades compliquent à plaisir les choses les plus simples. Ils oublient aussi que l'art suprême est au contraire de dire et d'écrire simplement les choses compliquées'⁹.

Het wordt u wel duidelijk dat ik van mening ben dat de didactiek niet gediend is met gecompliceerde linguïstische invloeden op het vreemdetalenonderwijs. De schuld van een aantal wantoestanden ligt niet bij de echte linguïsten en wetenschapsbeoefenaars, maar bij personen, die onmiddellijk en per se linguïstische theorieën toe gaan passen in het onderwijs, daarbij zondigend tegen de fundamentele wetenschappelijke regel, dat aan elke spreiding van een vernieuwing uitgebreid experimenteel onderzoek vooraf moet gaan.

Al of niet opzettelijk worden een aantal punten vergeten:

- a. om een taal te leren hoef je die niet eerst te analyseren; het leren van een taal verloopt immers helemaal anders als het analyseren ervan;
- b. het verschaffen van methoden om een taal te analyseren, behoort tot het domein van de linguïst, maar als de linguïst beweert dat die en die methode het best is om een taal te leren dan gaat hij buiten zijn boekje;
- c. bewezen is dat de methoden van de linguïst-wetenschapsman niet noodzakelijk de meest effectieve zijn¹⁰.

Het ziet er helaas naar uit dat het onderwijs VT nog wel een tijdje het stiefkind van de linguïstiek en de psychologie zal blijven - tot op de dag dat het een zelfstandig wetenschappelijk karakter zal krijgen, d.w.z. op een verantwoorde manier gebruik kan maken van de hulpwetenschappen in plaats van erdoor gebruikt te worden. Om zelfstandig te worden zal het VT-onderwijs, zoals elke wetenschap 'haar eigen net moeten weven om uit de oceanen van menselijke ervaring en de waarneming van de verschijnselen, alleen die elementen te pikken die ze nodig heeft, voorbijgaand aan de rest en met de woorden van Sir Arthur Eddington's ichtyoloog zeggen: what my net can't fish, isn't fish'.

De jongste jaren is de sfeer aanzienlijk vertroebeld door de toegepaste linguïstiek, die onderwijsimperialistisch de indruk geeft alle onderwijsproblemen eens even op te lossen, maar die zich - met het uitgesproken minderwaardigheidscomplex tegenover de zuivere linguïstiek - wetenschappelijke allures geeft door de dingen hopeloos te compliceren.

De nieuwe wetenschappelijke discipline waar ik het over heb, zal naar alle waarschijnlijkheid geen exacte wetenschap worden, evenmin als de geneeskunde dat is. Het is niet de eerste keer dat ik het werk van de arts vergelijk met dat van de leraar VT. De arts maakt gebruik van wetenschappelijke gegevens uit de scheikunde, biologie, fysica, wiskunde, maar al die exacte wetenschappen blijven voor hem slechts werkinstrumenten om de levende mens te helpen. Ongeveer op dezelfde manier zal de didactiek van het VT een eigen vorm moeten krijgen en gebruik maken van een groot aantal exacte gegevens uit de fonetica, de lexico-

grafie, enz. zonder echter ondergeschikt te worden aan die hulpwetenschappen.

De funeste invloed van de linguïstiek is vooral geweest *dat zij de aandacht afleidt van de belangrijkste parameters van het onderwijs*. Het onderwijs VT en elke vernieuwing zullen immers altijd te maken krijgen met een rendementsaspect. Als wij de balans van de jongste jaren opmaken is die niet erg hoopvol: talencursussen waarin bij de aanvang van het schooljaar duizenden mensen samenstromen om een vreemde taal te leren, eindigen het jaar met nog een gering percentage deelnemers als de deelneming op vrijwillige basis gebeurt.

Als de leerkrachten die altijd het werk zullen moeten doen, goed de belangrijke parameters in het hoofd houden, zullen ze de schade van de linguïstische vloedgolf binnen de perken kunnen houden. Die parameters zijn:

1. de factor tijd, d.w.z. een correcte berekening van de benodigde tijd om een gesteld doel te bereiken;
2. de juiste spreading van de beschikbare tijd om het leerproces een optimale mogelijkheid te geven;
3. het veel van buiten leren en het geregeld oefenen, verscheidene malen per dag met de juiste pauzen;
4. het verschuiven van de verantwoordelijkheid naar de lerende toe, die moet beseffen dat enkel zijn hard werken en niet de inspanning van de leraar resultaten kan opleveren;
5. het bestendige contact met authentiek materiaal om de leerlingen belangstelling voor land, volk en cultuur bij te brengen;
6. het scheppen van een gunstige sfeer, die niet lijdt onder vooroordelen ten opzichte van de taal en van de mensen die haar gebruiken;
7. het beleven van de vreemde cultuur via stages en bezoeken.

Is het u opgevallen dat onder die punten, die de leraren maar al te goed bekend zijn, geen spoor van linguïstiek te vinden is?

Samenvattend dit: de linguïstiek is een belangrijke wetenschap, die ergens bijdragen leveren kan voor het VT als *hulpwetenschap*. Ze is goed, zolang ze dat blijft, maar haar invloed wordt funest, als ze van het onderwijs VT een terrein gaat maken, dat dienen moet om het eigen bestaan of dat van haar beoefenaren te motiveren.

Eindnoten:

- 1 HAWKINS (Eric), 'Language Teaching in Perspective', in *Teaching Languages*, Ideas and Guidance for teachers working with adults. (Edith. R. Baer, Ed.), Londen, BBC, 1976, p. 11.
- 2 MACKEY (William, F.), 'Language Didactics and Applied Linguistics', in *Focus on the Learner* (John W. Oller and Jack J. Richards, Eds.) Rowley, Newbury House, 1975², p. 12.
- 3 Ibid. p. 9.
- 4 CHOMSKY (Noam), 'Review of B.F. Skinner's Verbal Behavior', in *Language*, 35 (1959), 26-58.
- 5 CHOMSKY (Noam), 'Linguistic Theory', in *Northeast Conference on the Teaching of Foreign Languages* (R.G. Mead, Ed.) Menaska, G. Banta, 1966, p. 43-79.
- 6 Ibid.
- 7 'Le nouveau limousin', in *Bulletin d'information* (Université Libre de Bruxelles) 95 (1974), p. 4-6.

- 8 Brussel, Labor, 1974².
9 LEROY, o.c.
10 MACKEY, o.c., p. 6.

Het leerboek Land en volk door drs. J.G. Wilmots (Hasselt)

Op twee dagen en een paar tientallen minuten na precies drie jaar geleden, om nog exacter te zijn, op 29 augustus 1973 omstreeks half elf, mocht ik bij gelegenheid van het Vijfde Colloquium te Noordwijkerhout een discussie over leer- en hulpmiddelen leiden. Daarin werd herhaaldelijk en van verschillende zijde gewezen op de nood aan bruikbaar materiaal voor het onderwijs van de kennis van 'Land en Volk', zodat de discussieleider aan het eind voorstelde, gezamenlijk te streven naar de samanstelling van een niet te dik, niet te moeilijk en niet te duur boekje van die aard, dat geschikt zou zijn voor studenten.

Een grote meerderheid van de aanwezigen verklaarde zich voor dit initiatief en het bestuur van de IVN werd verzocht dit voorstel metterdaad te steunen. Dit gebeurde vrijwel onmiddellijk, want de secretaris liet een resolutie goedkeuren, om nog eens precies te zijn, de negende, en die luidde als volgt: 'Het Colloquium stelt vast dat er behoefte bestaat aan een eenvoudig, niet te uitgebreid en niet te duur, in het Nederlands geschreven leerboek voor de kennis van land en volk (betrekking hebbend op België en Nederland) en dringt er bij het Bestuur van de I.V.N. op aan het tot stand komen hiervan te bevorderen'. In die bewoordingen staat de resolutie nog altijd te lezen in NEM nr. 21, najaar 1973, blz. 51-52.

Bij wijze van intermezzo weze hier beklemtoond dat het dus om een *leerboek* ging, waarin zou worden opgenomen wat een beginnend lector of docent in het buitenland niet allemaal bij elkaar kan zoeken en waarvan geen mens mag verwachten dat hij het al allemaal weet. Tijdens de discussie in Noordwijkerhout waren weliswaar stemmen opgegaan om het bij een losbladige uitgave te houden, maar daarvan werd onmiddellijk weer afgezien omdat een systeem met losse katerns waarvan iedereen kan kopen wat hem interesseert, commercieel onmogelijk is en bovendien niet nodig als men de inhoud beperkt tot historisch vaststaande gegevens en feiten. Dat voor sommige rubrieken - om maar één voorbeeld te noemen: het onderwijs - van dit standpunt uit moeilijk een grens

te trekken zou zijn tussen vastliggende historie en fluctuerend heden, was ook wel duidelijk, maar niettemin koos de redactie voor een *boekje*.

Ik citeerde daarnet de in NEM afgedrukte negende colloquium-resolutie.

Daarmee hield de interesse van ons bestuur niet op. Aan de realisatie van het project werd verder aandacht besteed in NEM nr. 22, voorjaar 1974, blz. 31-32, en nr. 23, najaar 1974, blz. 85-86. Intussen had de discussieleider van 29 augustus 1973 een voorlopig inhoudsoverzicht opgesteld, en dat werd - samen met een uitnodiging tot medewerking - door de IVN met afzonderlijke post aan alle docentes en docenten extra muros gestuurd. Het bleef een tijd stil, maar toen de reacties loskwamen - we zijn nu in de lente van 1975 - bereikten de discussieleider van 1973, die van nu af coördinator van het project genoemd zal worden, een twintigtal commentaren. Vijftien daarvan werden door hem samengevat in een 'vergelijkend overzicht'. Dat waren om te beginnen ideeën van de leden van de Belgisch-Nederlandse Subcommissie voor Neerlandistiek in het Buitenland, en verder - gewoon in chronologische volgorde - op- en aanmerkingen van de collega's Prędota uit Wrocław, King uit Cambridge, Meter uit Napels, Leclercq uit Würzburg, Jonckheere uit Grahamstad (Zuid-Afrika), Langvik-Johannessen uit Oslo en Verhaert uit Gotenburg in hun persoonlijke naam en van de deelnemers aan de conferentie van docenten Nederlands in Scandinavië als groep, van de collega's Donaldson uit Melbourne (Australië), Best uit Mainz-Germersheim, Griesen uit Frankfurt aan de Main, Swennen uit Wenen, Polomé uit Texas (V.S.A.) en Van Ertvelde uit Bologna. Met de overige reacties, waarvan ik de herkomst hier niet meer aangeef, kon in het 'overzichtelijke overzicht' geen rekening gehouden worden, daar ze pas later werden ingestuurd.

Samen met dit resume van de binnengekomen commentaren op de eerste proeve van inhoudsoverzicht werd nu - we zijn nog steeds in de lente van 1975 - aan alle docenten die hun interesse hadden laten blijken, een daaruit resulterend nieuw voorstel bezorgd. Daarbij was een uitnodiging gevoegd om tijdens de Zomercursus Nederlands te Hasselt-Diepenbeek (tweede, voor docenten bestemd programma) met de concrete uitwerking van het plan te beginnen. Het Bestuur Internationale Culturele Betrekkingen van het Belgische Ministerie van Nederlandse Cultuur had zich bereid verklaard de deelnemingskosten van een tiental medewerkers op zich te nemen. Op die uitnodiging konden de meeste aangeschreven docenten naar zij mededeelden om diverse redenen niet ingaan. Uiteindelijk hebben in de zomer van 1975 drie collega's, met name Reiner Arntz uit Saarbrücken, Gorm Christensen uit Kopenhagen en Peter Groenewold uit Berlijn, en mw. Ruth Mangold uit Düren, die zich los van het project voor de zomercursus had opgegeven, samen met de coördinator een uitgebreid en definitief inhouds-

overzicht samengesteld, dat met zoveel mogelijk punten uit de commentaren rekening hield. Jaap de Rooij, die als docent van het eerste programma bij de zomercursus aanwezig was, verleende assistentie toen besproken werd aan wie het schrijven, resp. het uitgeven van het boek toevertrouwd kon worden en op welke wijze de werkgroep de stand van zaken aan de beide ministeries ter kennis zou brengen. Daar het aantal docenten dat zijn medewerking had toegezegd, te klein was, werd besloten een supplementair beroep te doen op specialisten buiten de kring van de buitenlandse neerlandistiek. De werkgroep van de zomercursus 1975 zou voorlopig de redactie vormen.

Op 16 september 1975 bracht de coördinator te Brussel over de stand van zaken verslag uit voor de Subcommissie Neerlandistiek. Hij kon daar bij de opsomming van de hoofdstukken waaruit het boek zal bestaan, de volgende namen invullen: *geografie* (10 blz.) en *economie* (25 blz.): professor dr. Keeris, economisch geograaf aan de Economische Hogeschool Limburg; *geschiedenis* (30 blz.) en *maatschappij* (30 blz.): de heer Kees Middelhoff van de Nederlandse Wereldomroep; *massamedia* (10 blz.): de heer William Van Laeken van de Belgische Radio en Televisie (Deze drie medewerkers hadden voor de deelnemers aan de zomercursus een lezing gehouden over één van de respectieve thema's, zodat er van uitgegaan kon worden dat ze in staat zouden zijn zich het 'publiek', de lezer en gebruiker van het boek, voor te stellen.); *taal* (10 blz.): Jaap de Rooij; *cultuur* (25 blz.): Reiner Arntz, Peter Groenewold en Ruth Mangold; *massamedia* (het gedeelte *kranten en weekbladen*) Wilfried Verhaert; *onderwijs* (10 blz.): Ingrid Wikén-Bonde. De laatste twee waren niet naar Hasselt-Diepenbeek kunnen komen, maar hadden zich bereid verklaard tot medewerking.

Vanzelfsprekend rezen er van de kant van de Subcommissie zowel bij de voorgestelde inhoud als bij de namen van de auteurs een paar vragen, maar het hart van de coördinator werd verwarmd door de sympathie die vooral de professoren Thys en Schultink het projekt toedroegen, en door de steun die de beide ministeries wilden verlenen.

Hoe ver staan we dan nu? Tijdens de jongste samenkomst van de redactie, - want ook in de loop van de Diepenbeekse zomercursus 1976 heeft de werkgroep zich zowel aan Land als aan Volk gewijd - kon ongeveer 70% van de kopij doorgelezen en besproken worden. De rest was er nog niet, maar is tegen de komende winter toegezegd. De reeds voor bespreking beschikbare teksten blijken allemaal behoorlijke uitgangspunten te bieden, al moet de stijl in de meeste gevallen aangepast worden. Hoe en wanneer ze dat precies zullen doen, weten Jaap de Rooij en de coördinator nog niet, maar ze hebben als goede vrienden afgesproken het te willen en zullen proberen. Reiner Arntz van zijn kant zal

inhoudelijke overlappings tussen de verscheidene hoofdstukken en dito lacunes opspeuren, en een jongeman uit Kevelaer, Jürgen Verhoeven, die in Berlijn zowel Nederlands als grafische kunsten studeert, maakt vast ontwerpen van illustraties.

Een op de vergadering van de Subcommissie gemaakte afspraak moet nog worden nagekomen: enkele prominente vertegenwoordigers van de docenten extra muros krijgen de kopij nog vóór de druk ter beoordeling voorgelegd. Ik hoop dat zulks zo gauw mogelijk kan gebeuren. Met dank voor uw aandacht, tot zover dit rapport.

Er weze enkel dit aan toegevoegd: dat niet iedereen het met de opzet en de uitwerking van het projekt eens zal zijn, weten de medewerkers nu al. Ze zullen niet eens teleurgesteld zijn als iemand kritiek uit. Daarmee kan trouwens nu al begonnen worden. Ik dank u van te voren.

Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS) **door dr. J. de Rooij (Amsterdam)** **(Samenvatting)**

Geschiedenis van het project 1973-1976: Resolutie op het Vijfde Colloquium. 1 VII 74 - 30 VI 75: Voorbereidend jaar. Het Belgisch-Nederlands Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek (waarin verenigd de hoogleraren en lectoren Nederlandse taalkunde) gaf J. de Rooij hiertoe opdracht. Werkzaamheden: bestuderen van Duden, Quirk, Grevisse; oriënterende bezoeken aan Duden en Quirk (opzet, organisatie, moeilijkheden); opstellen discussienota; bezoeken aan en overleg met zoveel mogelijk neerlandici in Noord en Zuid (opvattingen vernemen, het ANS-idee bekendmaken: geen boek van één of een paar mensen); overleg met begeleidingscommissie (de hoogleraren D.M. Bakker, G. Geerts, M.C. van den Toorn, S. De Vriendt); rapportage aan het Centrum.

Daarna subsidie aangevraagd bij het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek (Brussel) en de Nederlandse organisatie voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek (Den Haag).

Omschrijving: De ANS is bedoeld als een praktische grammatica van het moderne Standaard-Nederlands. De opzet is descriptief én normatief, d.w.z. de norm moet uit het gebruik worden afgeleid. Deze norm moet genuanceerd worden weergegeven: er zijn vaak meer mogelijkheden, al dan niet onderscheiden naar spreken schrijftaal, algemeen en gewestelijk enz.

Doelgroepen:

1. Anderstaligen (geen beginners, vooral docenten; geen cursusboek, meer naslagwerk).
2. Dialectsprekers.
3. ABN-sprekers die behoefte hebben aan een norm.

Inhoud: Spelling en uitspraak alleen waar deze samenhangen met de grammatica, dus bv. *d*, *t* of *dt* bij werkwoorden en de accentuering van afgeleide woorden.

Morfologie: er is wel heel wat over bekend, maar er zijn veel normatieve problemen (bv. *leraren/leraars*).

Syntaxis: is nog veel te weinig bestudeerd en is erg moeilijk.

Organisatie:

Organiserende instantie: Centrum voor Neerlandistiek (zie onder Geschiedenis).

Redactie:

Twee Belgische en twee Nederlandse redacteuren, die vier jaar lang aan de ANS werken (volledige dagtaak, gesubsidieerd door FKFO en ZWO), begeleid door de hoofdredacteuren G. Geerts, J. de Rooij en M.C. van den Toorn (werkleider).

Bijstand:

1. Materiaalverzamelaars.
2. Leescommissie (bestaande uit het Centrum en enkele andere specialisten).
3. Onderzoekers (op basis van vrijwilligheid).

Einddoel eerste fase: De eerste druk van de ANS, omvang ca. 1000 blz., klaar in 1981. Daarna is voortzetting in geïnstitutionaliseerde vorm zeer gewenst.

Namiddagzitting

Dinsdag 31 augustus 1976

Vergaderingen per taalgebied.

Vergadering van de docenten in het Franse taalgebied door prof. dr. A.J.M. van Seggelen (Straatsburg) (voorzitter)

De Franse sectie die jaarlijks bijeenkomt op uitnodiging van de Belgische of Nederlandse Ambassade te Parijs heeft van dit colloquium geprofiteerd om enkele zaken te doordenken en uit te diepen die tijdens de meer op het praktische en organisatorische gerichte Parijse vergaderingen niet of nauwelijks ter sprake komen.

De docenten uit Frankrijk hebben op de eerste plaats gezamenlijk nagedacht over de objectieven die zij met de studie Nederlands in het kader van een groter universitair geheel moeten nastreven. Immers, als men de plaats en de bedoeling van die TWEEDE TAAL in het geheel van het programma der studenten niet duidelijk voor ogen heeft, zijn het vaststellen van programma's, het bepalen van exameneisen en het leggen van de klemtoon op actief of passief taalgebruik uiterst moeilijk. Hierbij komen in het geding:

1. de structuur van de universitaire talenstudie in Frankrijk,
2. de in het academisch jaar beschikbare tijd,
3. de verlangens van de studenten,
4. de voorkeuren en de beroepsethiek van de docenten.

Dit gezamenlijk nadenken en het eventueel bepalen van een positie zijn vooral belangrijk nu in een nabij verleden diepgaande hervormingen zijn doorgevoerd in de 1ste cyclys en weldra niet minder diepgaande hervormingen van de 2de cyclus zullen worden doorgedreven. Het is van het grootste belang om de plaats van de tweede talen in het algemeen en van het Nederlands in het bijzonder in de nieuwe structuren veilig te stellen.

Na een korte inventarisatie van de situaties aan de verschillende universiteiten is besloten dat elke docent een schriftelijk overzicht zal verschaffen van de onderwijsactiviteiten van zijn instituut. Daarin zullen met name worden vermeld: het urenaantal, de inhoud van elk gegeven lesuur, de vaardigheden die de meeste aandacht krijgen, de gebruikte methoden c.q. teksten, de exameneisen voor elk van de studieëenheden. Tevens zal worden vermeld in hoeverre elk instituut werkt op basis van vertaalde teksten en met welk perspectief. Hierbij wordt vooral ge-

dacht aan de colleges Nederlandkunde.

Deze overzichten zullen het materiaal vormen voor een verdere bezinning en bespreking en kunnen bijdragen tot een betere coördinatie van de onderwijsactiviteiten der verschillende instituten.

Naar aanleiding van het onderwerp Nederlandkunde werd ook gediscussieerd over de hulpmiddelen die ter beschikking staan en hoe betere middelen kunnen worden verkregen. Meer speciaal werd nog aandacht besteed aan het samenstellen van dia-collecties.

Er bleek behoefte te bestaan aan een nieuwe inventaris van de bestaande taalmethodes.

Collega Thys meldde enkele nieuwe successen bij de invoering van het Nederlands in het middelbaar onderwijs. Gebleken is dat de houding van de Rector d'Académie van doorslaande betekenis kan zijn.

Van de aanwezigheid van collega Van Zoest, Algemeen Leider van de Zomercursus te Breukelen, werd een dankbaar gebruik gemaakt om nogmaals de verschillende problemen te bespreken die zich ook heden nog voordoen bij het zenden van Franse studenten naar de verschillende zomercursussen.

Alle aanwezige docenten blijven van mening dat deze zomercursussen een absoluut onmisbaar complement van het extra-murale onderwijs zijn en een grote stimulans voor de studenten die zich op het Nederlands toeleggen. Zij vragen dan ook aan de bevoegde autoriteiten in België en Nederland om het bestaande beurzenbeleid ten aanzien van de zomercursussen onverkort te handhaven en uit te zien naar mogelijkheden tot uitbreiding van dit systeem. De Franse sectie nodigt de plenaire vergadering uit zich in deze zin uit te spreken.

Vergadering van de docenten in het Engelse taalgebied door prof. dr. R.P. Meijer (Londen) (voorzitter)

De vergadering werd bijgewoond door een twintigtal deelnemers uit Australië, Canada, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Problemen van algemeen belang die men aan de plenum-vergadering zou willen voorleggen, bleken er niet te zijn en er werden geen resoluties voorgesteld. Evenals bij het verslag van het Vijfde Colloquium kan hier dus volstaan worden met het afdrucken van de agenda en de tekst van de voordrachten die ons door de sprekers voor publikatie werden afgestaan.

Agenda

Korte inleiding van de voorzitter.

Mw. C. Niekus Moore (Hawaii): Nederlandse koloniale letterkunde in vertaling.
R. Breugelmans (Calgary): Practische didactiek voor een cursus Nederlandse literatuur in vertaling.

Mw. M.J.G. Reichenbach (Philadelphia): Bespreking van de Camvucursus voor gevorderden.

M.J.R. Rigelsford (Liverpool): Vertaalvaardigheid beoordeeld door L 1- en L 2-sprekers: een vergelijking.

Mw. A.M. Fontein (Utrecht): De NCB-cursus voor gevorderden.

K. Bostoën (Londen): Het oude Nederlandse werk in het buitenland. (Het referaat van de heer Bostoën is hier niet afgedrukt omdat het eerder verschenen is in NEM-28).

The Pedagogical Aspects of Teaching Dutch Colonial Literature door Cornelia Niekus Moore (Honolulu, Hawaiï)

During subsequent Fall Semesters at the University of Hawaii, I taught a course entitled 'Dutch Colonial Literature'.

Reasons for offering this particular section of Dutch literature rather than another are following:

In Hawaii, the interest in Dutch and Dutch Studies is due to the heavy emphasis this university places on Asian Studies. The above course attempts to familiarize the students with a large body of literature that would otherwise remain unknown to them, concerning a geographical area with which they are familiar. As such the course provides a different non-Asian view of an Asian situation. However, the course does not attempt to replace or duplicate any history or sociology course. It is foremost literary and as such provides insight into a literary expression of a historical situation.

Availability: The choice of the particular works to be read depends mainly upon their availability in the university library. Translation of all works, including the *Max Havelaar*, are now out of print. But whatever the choice, one will find that most translated works were popular classics in their time and copies of these works should be extant in many university libraries.

Focus: Since so many of these works were read extensively, they did influence the reading public in Holland and abroad. One can also discern a certain trend through the three centuries. The initial indifference toward the Javanese and his culture is slowly replaced by an appreciation if not understanding of the Indonesian society. This trend can be illustrated as well through the art works which deal with the East Indies during these three centuries. One available source is P.H. Pott's *Naar wijder horizon* (1976). Furthermore, there is the role of the author, his reason for writing about a society most of his readers had never seen, and the way he depicts situations which are strange to him and his reading public. The quality of the resulting works should also be given close attention.

Content: Since the collection of appropriate works is dependent on their availability, it was decided to build the course around those works available in the university library. This created a course very similar to 'Masterpieces in Dutch Colonial Literature' in which the discussion of the works was interspersed with lectures about the literary and political scenes in the Netherlands and those situations in Indonesia necessary for a close understanding of the works under discussion. The course could be considerably enlarged if some of the students were capable of reading Dutch. It would be possible for them to report on works not translated, like Augusta de Wit's *Orpheus in de Dessa*, some of the women authors, Noto Suroto, etc.

Student population: In Hawaii most students seem to know a fair amount of Indonesian history. For others a general introduction to Indonesian history will suffice. Most students in my course viewed the colonial endeavors of the Dutch with great suspicion. This created an initially hostile audience. Some of the students had taken Dutch in the previous semesters. For others, it was their first exposure to Dutch literature. Several of the latter group decided to take the Dutch language course in the following semesters.

Conclusion: In conclusion one can say that student reaction was very favorable, the course gave the Dutch program further exposure elsewhere in the university. In this time where most disciplines are asked to prove their relevance, this exclusively Asian focus of a European language was very timely in this part of the Pacific.

Genre	Author	Topic of paper due	Additional reading material if accessible	Sample of additional information (possibly in the form of guest lecture)
the chapbook	W.Y. Bontekoe	The travel narrative	De Graaff, Oost-Indische Spiegel.	The Far East Indian Co.
the travel narrative	<i>Memorable Description of the East-Indian Voyage</i>	mission and/or factual informative account	Any other travel narrative (see Bibliography)	The Dutch city-merchant.
the didactic informative work	Johan Stavorinus	Stavorinus and Batavia: informative? critical? establishment? popular? literature?	Rumphius not very accessible. O.Z. Van Haren: <i>Agon, de Sultan van Bantam</i>	The established F.E.I.C. First pleas for fair treatment of Indian servants and slaves.
the novel non-fiction and fiction	Multatuli, <i>Max Havelaar</i>	Max Havelaar: The Javanese: Means or end? Saidjah and Adinda, a Javanese folktale?	Works by Van der Capellen and van Hoevell not very accessible in English	The establishment of the Colonial Ministerium. kultuurstelsel.
the novel	Louis Couperus (choice of novels)	The Portrayal of the Indischman and his Indisch past	<i>Hidden Force Books of Small Souls Of Old People ... Eastward</i>	The Society in the Hague The upper echelons of colonial management.
the short story	Augusta de Wit	The attempt to portray the East Indians, by what literary means? successful?	<i>Orpheus in de Dessa</i> (Dutch) Raden Kartini, <i>Letters of a Javanese princess</i>	The ethici.
	Ed. du Perron 'The Indonesian Child grows up quickly'.		J. Fabricius <i>Java Ho!</i>	The Indisch population Its origin, its customs, its language
the popular novel	Madelon Szekely Lulofs	Lulofs a totok-woman's view	<i>White Money The other World Coolie</i> other women authors not translated	

the short story	A. Alberts Beb Vuyk Maria Dermoût H. Friedericy	Allegiance?	See Bibliography for translations. Most works in Dutch easily accessible.
--------------------	--	-------------	--

Enkele praktische didactische wenken uit de ervaring van een cursus 'Netherlandic Literature, in translation' aan de Universiteit te Calgary, Alberta (Canada) door prof. dr. R. Breugelmans

Deze cursus is wellicht een uitzondering op de regel der cursussen 'Nederlands aan buitenlandse universiteiten'. De cursus maakt deel uit van het normale programma der Afdeling 'Germanic and Slavic Studies' aan de bovenvermelde universiteit. Het gaat dus niet om een taalavondcursus of iets dergelijks in de 'Division of Continuing Education'. De cursus is verdeeld over twee semesters. De delen ('Van het begin tot 1880' en 'van 1880 tot heden') worden afwisselend elk jaar gegeven, hetzij in het 'herfst' of in het 'winter' semester. De belangstellende studenten kunnen de cursus volgen om dus één of twee halve 'opties' te vullen in hun persoonlijke cursusprogramma's, die volgens de algemene reglementen en die van de individuele faculteiten of 'schools' waarin ze zijn ingeschreven, opgemaakt worden. De twee semester cursussen zijn dus wel degelijk zogenaamde 'credit courses' voor een bepaald individueel programma dat naar een academische graad en diploma leidt. Meestal melden zich voor 'Netherlandic Literature' studenten die ingeschreven zijn in de algemene 'University College', of in de gespecialiseerde Faculteiten van 'Humanities', 'Social Sciences', 'Education', 'Fine Arts', 'Social Welfare'. Soms, maar zelden, komen er ook studenten uit de Faculteiten van 'Science' of 'Engineering'.

In de Afdeling 'Germanic Studies' zijn de studenten die deze studierichting als 'major field' nemen ook eerder zeldzaam; dus zijn er maar weinig 'German majors' in de cursus 'Netherlandic Literature'. De cursus zelf kan trouwens binnen de Afdeling geen 'major field of study' zijn. Tot M.A. promoveren met een dissertatie uitsluitend in de Nederlandistiek is derhalve niet mogelijk, wel eventueel met een comparatistisch onderwerp waarbij de Nederlandistiek zou betrokken zijn.

Over de 11 jaar van het bestaan van de cursus - nog steeds de enige aan een universiteit in Canada - is de samenstelling van het studentenpubliek statistisch gezien ongeveer 'fifty-fifty' verdeeld over nederlandssprekenden en nederlandsonkundigen.

Over het algemeen gaat het om rijpere, om reden van persoonlijke

verrijking zich voor de cursus interesserende studenten.

Het spreekt vanzelf dat zulk een cursus bijzondere, soms onorthodoxe methodologische aanpak vereist.

Om te beginnen dienen slechts zulke werken en kortere uittreksels gekozen te worden, die zowel in het Nederlands alsook in het Engels (soms in het Duits, een enkele maal ook in het Frans) aanwezig zijn in de centrale bibliotheek en in de kleine seminariebibliotheek, die slechts om de twee of drie jaar uit het bestand van de door de Nederlandse en Belgische instanties geschonken boeken aan de centrale bibliotheek overgemaakt worden. De tijdschriften, vooral het voor mijn cursus bijzonder nuttige *Delta*, blijven permanent in de seminariebibliotheek, want eenmaal in de centrale bibliotheek mogen ze niet meer uitgeleend worden.

De cursus is zo gestructureerd, dat een coherent overzicht en de ontwikkelingsgang tot hun recht komen. Toch worden voor elke student minstens vijf hoofdwerken per semesterhelft, meestal proza of drama, grondig gelezen en verklaard, dit voor twee werken naar keus, voor een mondeling en voor een vereist schriftelijk 'paper' of opstel tegen het eind van het semester. De drie gemeenschappelijke en 'opgelegde' werken worden bepaald in overleg met de studenten, naargelang hun belangstellingsvoorkeur. Voor de overige auteurs moeten kortere uittreksels (in twee talen dus) volstaan, maar die worden dan intensief in de klas besproken, na voorbereiding thuis.

Voor wat betreft de *lyriek* worden de gedichten in het Nederlands en de vertaling intensief en vergelijkend door de lesgever en de nederlandstalige studenten verklaard. Dit valt bij de (meestal rijpere) engelstalige studenten in zeer goede aarde, want praktisch komt het dan ook voor hen neer op een studie van deze korte gedichten in de oorspronkelijke taal. Tegelijkertijd biedt deze werkwijze een kans op uitgediepte interpretatie, waaruit door vergelijking soms verrassende inzichten ontstaan. Zelfs uittreksels uit middeleeuwse teksten als *Karel ende Elegast*, *Beatrijs*, *Marieken van Nieumeghen* en de middeleeuwse lyriek worden praktisch in het Middelnederlands gelezen en verklaard onder grote interesse van de studenten. De discussie geschiedt meestal in het Engels, tenzij in 'tutorial sessions' met de nederlandstalige studenten.

Er wordt naar gestreefd, dat de voor elke auteur gekozen gehele werken of uittreksels representatief zijn voor deze auteur en/of voor stadia in zijn ontwikkeling. Voor Van Schendel bijv. kan één student een mondeling rapport geven over een gehele roman, en worden er uittreksels gelezen van teksten uit zijn vroe-

ge periode en zijn 'Hollandse' romans. Voor Vestdijk bijv. komen een viertal tweetalige teksten aan bod (buiten een gehele roman) die de verschillende facetten van zijn veelzijdig talent belichten, van creatief werk tot essay en kritiek. Elk les-uur worden literaire en/of culturele atlanten ter illustratie gebruikt.

Ook wordt zoveel mogelijk van de (cultuur) historische achtergrond uitgegaan, met dia's, platen, en boeken, over de Middeleeuwen bijv., of schilders als Bruegel, Rembrandt, Rubens, Ensor en andere moderneren. Wegens tijdgebrek (een semester omvat slechts 13, 5 weken) geschiedt dit meestal buiten de normale lessen (3 uur per week) om.

Buiten een zogenaamde gemeenschappelijke 'mid-term test' het mondeling rapport en het finale 'paper' is er geen eindexamen voor de beoordeling. De beoordelingsgraad wordt bepaald door de vermelde activiteiten en de graad van deelname aan de klasdiscussies.

In de eerste helft worden *Karel ende Elegast*, *Beatrijs*, *Van den Vos Reynaerde*, *Marieken van Nieumeghen*, de lyriek, en de groten der Gouden Eeuw in het licht gesteld, terwijl de 18e en 19e eeuwen summier behandeld worden, uitgezonderd voor Multatuli, Gezelle en Perk.

De tweede helft geeft een zo harmonieus mogelijk overzicht van de Tachtigers tot een selectie der hedendaagse auteurs van na de Tweede Wereldoorlog.

Er worden per auteur korte nota's aan de studenten uitgereikt, om vrije discussie te bevorderen, met een gedetailleerde bibliografie van wat ter plaatse aanwezig is. Ook worden de tweetalige teksten uitgereikt, zodat praktisch een tweetalige anthologie opgebouwd wordt, die elk jaar volgens de interessegebieden van de studenten kan variëren.

Er wordt getracht een evenwicht tussen informatief overzicht en gedetailleerde tekstanalyse tot stand te brengen. Dit is mogelijk wegens het relatief klein aantal studenten per semester.

Dat praktisch in een cursus 'in vertaling' toch de oorspronkelijke taal intensief betrokken kan worden is misschien wel het voornaamste wat als 'wenk' uit deze ervaring kan getrokken worden. Ver van afgeschrikt te worden, worden sommige studenten er zelfs toe aangezet op eigen houtje in een avondcursus nader met het Nederlands kennis te maken.

Enkele opmerkingen over de Maureau-cursus 'Nederlands voor gevorderden'

door G. Reichenbach M.A. (Philadelphia)

Deze cursus is gericht op het praktische taalgebruik. Ik heb deze cursus reeds driemaal gedoceerd. Er is veel goeds in, maar het is geen cursus voor zelfstudie. Een docent die aanvullende uitleg kan geven is absoluut noodzakelijk. De spraakkunst die in de cursus besproken wordt is te vaag, uitleg en meer voorbeelden zijn nodig. De leesstukken op band moeten voor de les door de studenten beluisterd worden. In de les kan de band nogmaals worden afgedraaid en de inhoud ervan in het Nederlands worden naverteld. Een letterlijke vertaling is gewenst. Het is ook gewenst de vocabulaire met de studenten door te nemen; soms is een vertaling van woorden of uitdrukkingen noodzakelijk. De a, b en c zinnen die vergeleken moeten worden - qua inhoud - met de genummerde zinnen, zijn goed gekozen. Het is belangrijk de studenten uit te leggen waarom de ene zin *wel* en de twee andere *niet* dezelfde betekenis hebben. Op deze manier leren de studenten aandacht te schenken aan de kleine verschillen. De teksten zijn over het algemeen goed gekozen, de populairste is wel het fragment uit het toneelstuk van Dimitri Frenkel Frank, een gesprek tussen Spinoza en Rembrandt. Hier komen een aantal platte uitdrukkingen in voor die er bij de studenten als koek ingaan.

Het verschil tussen *weten* en *kennen* moet door de docent zelf worden uitgelegd met meer en duidelijkere voorbeelden. Het existentiële *er* blijkt voor de studenten moeilijk te zijn; dit en het gebruik van *er* in het algemeen moet door de docent zelf worden aangevuld, willen de studenten er iets van begrijpen.

De oefeningen zijn over het algemeen goed, de tijd tussen de zinnen is een beetje kort, bij klassikaal gebruik moet de bandrecorder dan ook steeds worden aan- en afgezet. Het is nuttig deze zinnen als huiswerk op te geven om tijdverlies te voorkomen.

De cursus is uitstekend om voor gevorderde studenten, 3e semester, als taal en cultuurcursus te gebruiken.

De tekst in de eerste les is veranderd en geeft nu een overzicht over de verdeeldheid op godsdienstig gebied.

Het tweede hoofdstuk geeft een goed overzicht over de Nederlandse dagbladpers.

Het derde hoofdstuk geeft een overzicht over Spinoza en Huygens en hun tijd. Dit hoofdstuk kan door de docent gebruikt worden om de studenten iets meer te vertellen over Holland's Gouden Eeuw.

Het vierde hoofdstuk over Amsterdam, een schetsje van de stad met aanduiding van de Jordaan, zou hier op zijn plaats zijn.

De dialoog over het vóór en tegen van de ondergrondse in Amsterdam wordt gevolgd door een overzicht over het huisvestingsprobleem in de hoofdstad.

De vijfde les begint met fragmenten van een gesprek tussen twee Nederlandse schrijvers, Alfred Kossmann en Victor van Vriesland, over Johannes Andreas Dér Mouw, met later in dezelfde les een artikel over Dér Mouw.

De zesde les behandelt het Nederlandse kiesstelsel en ik zou elke docent aanraden de juiste vertaling van specifieke woorden als kiesdrempel, kiesdeler, uitgebrachte stemmen etc. van te voren even op te zoeken. Les zeven gaat over de Nederlandse recruten en het ontstaan en de groei van het A.B.N.

Les acht is een artikel over Elsschot door S. Carmiggelt met enkele prozafragmenten en een overzicht over 'Het Nederlands van Elsschot'.

Les negen geeft ons de tekst van een radiouitzending van de Vara uit 1972, waarin een arbeider geïnterviewd wordt en we dus een voorbeeld krijgen van 'Volks Nederlands'. Dit wordt gevolgd door een artikel over de arbeidsverhoudingen in Nederland.

Les tien laat ons een discussie horen tussen enkele journalisten en een politicoloog, de discussie betreft de rechtspositie van de vakbonden. Dit wordt gevolgd door een artikel over 'verantwoordelijke vakbeweging' en de invloed van de regering in de na-oorlogse tijd.

De tijdsduur nodig per les is ongeveer 3 tot 4 uur.

De teksten vonden bij de studenten veel bijval. Om U enige indruk te geven over de ontvangst door de studenten volgen hier enige onverbeterde kritieken van de studenten zelf.

A. Remarks made by an undergraduate science major taking his fourth semester of Dutch:

Voor conversatie uitstekend, meer verhalen gewenst met pro- en contra voor conversatie, goede keuzen van teksten. De teksten geven een goed idee over Nederlandse cultuur en toestanden. Grammatika: meestal goed, iets meer uitleg gewenst in enkele gevallen.

a, b en c zinnen goed.

Duur nodig per les: drie uur

Meer gelegenheid gewenst voor studenten om in microfoon te spreken, b.v. door tweede tekst op band te lezen en te bespreken.

Voor conversatie is deze cursus uitstekend, genoeg verschillende stemmen en onderwerpen.

B. Remarks made by an undergraduate history major taking his fourth semester of Dutch:

Voor conversatie uitstekend. Meer gelegenheid gewenst om discussies op band op te nemen en terug te spelen om studenten gelegenheid te geven zichzelf te horen, b.v. door het gebruik van een cassette-recorder.

Duur: minstens drie uur per week, 3 uur voor de les zelf en 1 uur om te praten.

Zou het mogelijk zijn en wenselijk om b.v. de tweede tekst door de student te laten lezen, te bespreken en dit alles op de band te zetten om dan terug te spelen om de studenten de gelegenheid te geven zichzelf te horen? De uitleg van de spraakkunst is te oppervlakkig, meer uitleg gewenst. Oefeningen en tekst goed gekozen. Idiomatiche uitdrukkingen met voorzetsels, deze in zinnen gebruiken.

a, b en c zinnen goed, meer zinnen gewenst, goed voor praktisch spreken. De a, b en c zinnen zijn goed om kleine verschillen in de taal aan te duiden en leiden zodoende tot discussie. Genoeg verschillende stemmen en onderwerpen.

Gewenst: enkele dialecten en regionale verschillen, b.v. Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Noord en Zuid, scherpe en zachte g, enkele voorbeelden van de Friese taal, Limburgs, Brabants en Vlaams.

C. Remarks made by two graduate students taking their third and fourth semester of Dutch:

Spraakkunst: Uitzonderingen hebben meer uitleg nodig plus meer oefeningen voor de studenten.

Grammatische uitdrukkingen in Latijn, or key to understanding grammatical term, e.g. adjective = bijvoegelijk naamwoord.

Modals: considerably more explanation and more examples, especially shades of differences should be explained in grammatical terms, much more clarification for adjective endings.

Whenever you say: 'This is not correct Dutch', explain *why not*. Text of first lesson too fast and topic should be more general. Texts of more historical, sociological and cultural interests in preference to hardly known (to foreigners) poet or writers. (e.g. more about and by Carmiggelt, for American students Multatuli); more about Dutch political system, parties, elections; Dutch struggle against the water; a lesson on known Dutch painters, Rembrandt, van Gogh; a chapter on Holland as a colonial power, Golden Age etc. First lesson very irrelevant.

Use of ER:

Existentiele *er* better grammatical explanation and more examples. In general the lessons were very helpful for conversation, comprehension, increase of vocabulary. Grammar not specified enough for graduate students in German.

General remarks:

One story or article in standard Dutch spoken by a Flemish person. Perhaps one lesson devoted to differences in 'A.B.N.' between Flemish and northern Dutch.

Good, healthy grammar still essential to learning a foreign language. For second-year text, stress the fine points by giving better explanations of the *why* and *why not* usage of examples given.

**Vertaalvaardigheid beoordeeld door L1- en L2-sprekers:
een vergelijking
door M.J.R. Rigelsford M.A. (Liverpool)**

Deze voordracht heeft een tweeledig doel: een samenvattende beschrijving te geven van een beperkt onderzoek naar de evaluatie van vertaalvaardigheid met als evaluerenden zowel Nederlands-als-moedertaal- als Nederlands-als-vreemde-taal-sprekende docenten; deze beschrijving te situeren in het theoretische kader dat de achtergrond van het onderzoek vormt en waaraan het onderzoek zijn bestaan te danken heeft.

I. Theoretische situering

Gedurende de afgelopen tien jaren heeft de foutenanalyse zich gevestigd als legitiem onderdeel van de toegepaste taalwetenschap. Dit blijkt o.m. uit het feit dat een beknopte en grondige samenvatting van het onderzoek op dit gebied door Corder (1975) onder de titel 'Error analysis, interlanguage and second language acquisition' in het bibliografisch tijdschrift *Language Teaching and Linguistics: Abstracts* kon verschijnen. Terwijl er over sommige aspecten van de foutenanalyse veel onderzoek is gedaan - b.v. de foutenbeschrijving: in de bibliografie van Valdman en Walz (1975) wordt een indrukwekkend aantal beschrijvingen genoemd -, blijven er vele andere aspecten over die onze aandacht mogen vragen. Twee ervan worden nu in kort bestek behandeld:

- (i) 'teacher language' (leraartaal);
- (ii) 'native-speaker acceptability', m.a.w., welke uitingen in zijn taal vindt de moedertaal- of L1-spreker linguïstisch acceptabel, niet alleen de uitingen van gelijktaligen, maar ook die van anderstaligen, voor wie zijn moedertaal een vreemde of L2-taal is?¹

(i) Wat de gedoeerde taal betreft, zijn er voornamelijk twee soorten docenten vreemde talen: L2-docenten d.w.z. docenten die een taal doceren die voor hen een L2 is (zo'n docent ben ik, voor wie Nederlands de L2 is, maar wiens L1 Brits-Engels is), en L1-docenten, d.w.z. docenten die hun eigen L1 als L2 doceren

aan anderstaligen.

De taalvaardigheid in een L2 van de L2-docent kan 'near-native' (quasi-moedertaalachtig) zijn, maar is het haast nooit, en zal het ook nooit worden. Onder dergelijke omstandigheden, ook al heeft hij veel contact met moedertaalsprekers, kan hij zich, vooral op gevorderd niveau, niet zelden vergissen in de wijze waarop hij zelf een L2 hanteert, die L2 aan zijn studenten doceert en hun L2-uitingen beoordeelt. Soms treedt het verschijnsel 'overcompensatie' op².

Overcompensatie betekent:

- a) dat de kennis van een foutenpotentiële structuur bij de docent zelf tot een overvloedig, overbodig of zelfs foutief gebruik van die structuur kan leiden;
- b) dat hij deze kennis zo overdraagt op zijn studenten, dat zij deze structuur op dezelfde wijze als hij gaan hanteren.

Voor het Nederlands als L2 kan het overcompenserend gebruik van de structuur 'er' + *onderwerp onbepaald* (voorbeeld: 'Er staat een werkeloze prins voor de deur') ertoe leiden dat zowel student als docent een zin als 'Ziekenauto's raasden door de straten, sirenen loeiden' als niet correct gaan beschouwen, omdat er een 'er' (als in 'Er raasden ..., er loeiden ...') aan ontbreekt. In zo'n geval vergist de docent zich, omdat zijn kennis van de toepassingsmogelijkheden van een bepaalde L2-structuur tekortschiet, mede beïnvloed, misschien, door de tegenstellingen m.b.t. deze structuur tussen L1 en L2³. Als er ook bij andere syntactische structuren - of bij fonologische of lexicale eenheden - overcompensatie optreedt, dan zijn de hieruit voortvloeiende meer of minder opvallende fouten onderdeel van een bij de L2-docent optredende 'teacher language' (leraartaal), tevens en in diverse vormen overgedragen op de zich bij de studenten individueel manifesterende 'pupil languages' (leerlingtalen)⁴. Op de gevaren van leerlingtaal die niet getoetst wordt in een communicatieve situatie heeft Hanzeli (1976: 431-2) reeds gewezen.

(ii) Als men het heeft over 'meer of minder opvallende fouten', dan moet men, althans impliciet, van mening zijn, dat er een graadverschil bestaat tussen minstens twee soorten fout. Hoe stelt men echter zo'n graadverschil vast? Er zijn verscheidene theorieën voorgesteld om de zwaarte van een fout linguïstisch te meten: bij Corder (1975) vindt men een goede samenvatting van de bestaande literatuur. (Zie ook Rigelsford (1976: 191).) Even belangrijk is echter het soort onderzoek dat bepleit wordt door Smólska (1974)⁵:

'Language specialists now prefer the idea of a criterion of usefulness (i.e. effective communication in a foreign language) to that of near-native pronunciation and over-

learning in grammar. Here, error analysis leads to two fields of research: (1) the degree of disturbance in the process of communication, and (2) the degree of irritation of the recipient. These two fields demand more attention, particularly to the relevance and importance of lexical materials and the role of vocabulary'.

Zelfs vóór het verschijnen van Smólska's artikel was men begonnen met onderzoek op dit terrein, zoals Corder (1975) vermeldt. Dergelijk onderzoek zou er het bewijs voor kunnen leveren dat de moedertaalspreker uitingen in zijn eigen taal acceptabel acht die de L2-docent als niet acceptabel beschouwt in die taal. Bij dergelijk onderzoek houdt men er rekening mee dat moedertaalsprekers het niet altijd eens zijn over de acceptabiliteit van uitingen in de moedertaal, vooral in spontaan gesproken taal. Er zijn b.v. regionale lexicaal variaties: is het Belgisch-Nederlands 'herstellingen' (= reparaties) acceptabel voor de Nederlandsspreker uit het Koninkrijk der Nederlanden? Moeilijker te beoordelen zijn syntactische vormen: zijn de volgende (authentieke) zinnen acceptabel Nederlands, resp. Engels:

- '?Bij hem zie ik hoe veel dat ik niet weet';
- '?She's the sort of woman you can't tell what she'll do'?

Over 'native-speaker acceptability' is er veel geschreven. Lehiste (1971) beschrijft een onderzoek naar de betrouwbaarheid van het grammaticaliteitsoordeel van een groep monolinguale Amerikaans-Engels sprekende personen vergeleken met dat van een groep bilinguale sprekers van het Amerikaans-Engels voor wie deze taal een L2 is. (De L1 van de 'L2-sprekers' was het Estlands). De resultaten van het onderzoek gaven aanleiding tot de volgende conclusie (1971: 73):

'I would like to return now to the question of the grammaticality of the tag questions used by the monolingual and bilingual speakers. Langendoen's study of the responses used by the monolingual group revealed extensive variability within that group. My study of the responses used by the bilingual group has shown similar variability within the bilingual group, and a rather small difference between the two groups. Yet we speak confidently of the native speaker's unerring ability to determine what is grammatical in his language. If there is so much variation among the native speakers and so much similarity between native and non-native speakers, the appeal to the native speaker's intuitive knowledge of grammaticality seems to lose much of its force'.

Op grond van deze conclusie kan men zich afvragen wat voor een verhouding er bestaat tussen de competentie in een bepaalde taal van de moedertaalspreker en die van de anderstalige in diezelfde taal.

Verhelderend in dit verband is een precisering van het begrip 'bilinguïsme' of 'tweetaligheid'. Terwijl de leek dit begrip gewoonlijk bepaalt als 'de min of meer gelijke kennis van twee talen', moet de linguïst ervan uitgaan dat *een ieder* die, behalve zijn moedertaal, ook een tweede taal beheerst, zelfs in zeer geringe mate, linguïstisch gesproken tweetalig is. (Zie Christophersen 1973: 63). Het gevolg hiervan t.a.v. de grootte van de linguïstische competentie in een L2, is dat zowel de volgens de laatste opvatting tweetalige L2-docent als zijn eveneens tweetalige studenten zich *allen* op een continuüm bevinden tussen iemand met een 0-kennis van de L2 (de ene pool) en de 'ideale' moedertaalspreker (de andere pool); de studenten bevinden zich ergens op deze lijn, de docent iets verder, geen van allen echter zo dichtbij de 'ideale' moedertaalspreker als de 'echte' moedertaalspreker. Deze is echter niet identificeerbaar met de 'ideale' moedertaalspreker t.g.v. de betrekkelijkheid van zijn intuïtieve kennis van, of competentie in, zijn eigen taal, het soort verschijnsel dat Lehiste beschreef. Als wij de plaats bepalen van de gevorderde student, dan bevindt deze zich wellicht veel dichter bij de docent, en dus bij de 'echte' moedertaalspreker, dan men misschien zou denken, indien men er geen rekening mee hield dat zelfs de competentie van de 'echte' moedertaalspreker grenzen heeft.

Het hele voorgaande betoog leidt tot de volgende probleemstelling t.a.v. de beoordeling van de L2-uitingen van anderstaligen door L1- en L2-docenten:

Indien men als vertrekpunten neemt:

- (a) dat er leraartaal is;
- (b) dat leraartaal, en de daaruit voortvloeiende leerlingentaal vaak teruggaan op 'teacher-centred' normatieve taalregels; en dat regels die gebaseerd zouden zijn op de acceptabiliteit van uitingen door moedertaalsprekers in sommige gevallen van de 'teacher-centred' regels zouden kunnen afwijken;
- (c) dat moedertaalsprekers het vaak niet eens zijn over de acceptabiliteit van uitingen in de moedertaal;
- (d) dat de competentie van de gevorderde student niet zo ver achterstaat bij die van de L2-docent, en dat de competentie van deze weer niet zo ver achterstaat bij die van de 'echte' moedertaalspreker, dan kan men zich afvragen hoe een L1-docent zich onderscheidt van een L2-docent in zijn beoordeling van de L2-uitingen van vooral gevorderde studenten, als het erop aankomt, zowel plus- als minuscijfers toe te kennen.

Op dit terrein is er tot nu toe betrekkelijk weinig onderzoek gedaan. Om er iets meer over te weten te komen, is er tijdens het academisch jaar 1975-6 aan de Universiteit van Liverpool (Groot-Brittannië) een klein onderzoek ingesteld op basis van het geschreven Nederlands van de gevorderde studenten. Dit on-

derzoek en de voornaamste resultaten ervan worden behandeld in deel II.

II. Het onderzoek

De keuze viel expres op het werk van de gevorderde studenten: er werd nl. verondersteld dat het Nederlands van gevorderden meer discussiestof zou opleveren dan het Nederlands van studenten op een lager niveau door de beoordelingsvaardigheid van de L1- en L2-docenten meer op de proef te stellen. Het geschreven Nederlands van de gevorderde studenten bestond in de examenvertalingen uit het Engels in het Nederlands 1975-6. (Vertaling uit het Engels in het Nederlands is één van de opgaven voor het schriftelijk examen voor gevorderden in de Nederlandse taal dat ieder academisch jaar wordt afgenomen).

Tegen het gebruik van vertalingen ter vergelijking van het toetsingsprocédé bij L1- en L2-docenten kan men terecht bezwaar maken: de basistekst kan allerlei problemen opleveren voor de studenten, met als gevolg, i.p.v. een vertaling, een kunstmatig 'vertaal-taaltje' dat niet typerend is voor de L2-taalvaardigheid van de studenten. Hierdoor kan ook de docent 'aangetast' worden, zodat zijn oordeel op losse schroeven komt te staan. Johansson (1975: 330-1) heeft erop gewezen dat vertalingen problemen opleveren voor de foutenanalyse. Ondanks zulke bezwaren moet men niet uit het oog verliezen dat het gebruik van vertalingen tenminste een controleerbaarder basis verschaft ter vergelijking van de L2-uitingen van de studenten dan hulpmiddelen die spontaner of creatiever taal stimuleren.

Er waren slechts vijf gevorderde studenten aan de Universiteit van Liverpool tijdens het academisch jaar 1975-6; er waren drie docenten. Op grond van onderzoek met zo'n beperkt aantal proefpersonen kan men bezwaarlijk generaliseren. Bovendien bevindt dit project zich in een voorlopig stadium. Anders dan bij losse beweringen over de evaluatie in het vreemdetalenonderwijs, heeft men hier wél te doen met authentieke resultaten en conclusies, gebaseerd op authentieke gegevens, maar de algemene implicaties zijn overwegend speculatief. Hier gaat het dan ook om een verkenning van het terrein die eventueel kan leiden tot het nader bepalen van de factoren waarmee rekening dient te worden gehouden bij onderzoek met een groter aantal proefpersonen.

Er werden twee vertalingen Engels-Nederlands onderzocht: vertaling 1., met vier studenten (tweede-jaars neerlandici; tevens vierde-jaars germanisten: L1 Brits-Engels); vertaling 2., met slechts één studente (derde-jaars neerlandica: L1 (Belgisch-) Frans. Deze studente beschikte over een uitstekende kennis van het Brits-Engels. Nederlands kende zij reeds vóór haar studie-

tijd, aangezien zij deze taal als verplicht schoolvak had gehad in Antwerpen, haar geboortestad)⁶. De drie docenten waren:

- a) L1-docenten: twee Nederlandstalige 'kandidaten' Engels uit Utrecht die tijdens het academisch jaar 1975-6 in Liverpool verbleven om aan de Universiteit Engels te studeren en Nederlands te geven;
- b) de L2-docent was ik zelf. (Zie blz. 55).

Een beschrijving van de werkwijze voor het vertalen van de twee stukken door studenten en docenten en voor het nakijken van de vertalingen door de docenten wordt hier overgeslagen, behalve de opmerking dat er voor is gezorgd dat alle docenten onafhankelijk van elkaar hetzelfde van tevoren afgesproken becijferingssysteem toepasten, en naderhand alles uitvoerig (acht à negen uren in totaal) bespraken. Voor de becijfering werden er halve en hele plus- en minuscijfers gebruikt volgens een indeling van de in aanmerking komende taaleenheden ('items') in twee categorieën:

- a) syntactische items;
- b) lexicale + stilistische items.

Aan de hand van tabellen worden nu de belangrijkste resultaten behandeld:

TABEL A: Aantal verrichte beoordelingshandelingen (= AB)

	AB	vertaling 1. %	AB	vertaling 2. %
L1A	88	26	17	25
L1F	76	23	16	23
L1A + L1F	164	49	33	48
L2	172	51	36	52
Totaal	336	100	69	100

L1A = L1-docente Van den Abele
 L1F = L1-docente Flapper
 L2 = L2-docent Rigelsford

Het belangrijkste resultaat wat beide vertalingen betreft is de hoge overeenkomst tussen het aantal door de L2-docent verrichte beoordelingshandelingen (=aantal keren wanneer er een heel of half plus- of minuscijfer werd toegekend) en het aantal door *beide* L1-docenten *samen* verrichte beoordelingshandelingen: m.a.w., de L2-docent streept twee keer zo veel aan (zowel plus-als minuscijfers) als de L1-docent. In een onderzoek naar de correctie van fouten in het mondelinge L2-Engels van leerlingen op een aantal Israëliëse scholen ontdekte Lucas (1976: 321):

'... native speakers tend to ignore more errors while their non-native speaking colleagues tend to correct more and disapprove more'.

Bij het veel beperkter Liverpoolse onderzoek is de conclusie eerder dat de L2-docent wat zowel positief als negatief gewaardeerd taalgebruik betreft veel actiever is als beoordelaar. Misschien kan deze grotere evaluerende activiteit worden toegeschreven aan zijn grotere bewustheid van de contrasten tussen de betreffende L1 en L2 van de studenten.

TABEL B: Percentage (per vertaling) van alle aangestreepte (= van plus- of minuscijfers voorziene) linguïstische items op basis van aanstreping per docent en per docenten tegelijk

	L1A + L1F + L2	L1A + L2	L1F + L2	L1A + L1F	L1A	L1F	L2	
vertaling 1.	27	15	9	7	2	3	36	%
		24						
vertaling 2.	33	4	4	4	4	6	44	%
		8						

	L1A + L1F + L2	L1A + L2	L1F + L2	L1A + L1F	L1A	L1F	L2	
vertaling 1.	27	15	9	7	2	3	36	%
		24						
vertaling 2.	33	4	4	4	4	6	44	%
		8						

L1A + L1F + L2	= % door	L1A + L1F + L2	tegelijk
L1A + L2		L1A + L2	aangestreepte items
L1F + L2		L1F + L2	
L1A + L1F		L1A + L1F	
L1A	= % door	L1A	aangestreepte items
L1F	slechts	L1F	
L2		L2	

Het opvallendste resultaat, vergelijkbaar met dat voor tabel A, is dat er zo veel items slechts door de L2-docent werden aangestreept, terwijl niet meer dan gemiddeld 30% van alle aangestreepte items door alle drie docenten tegelijk werd aangestreept. Dit resultaat wordt weliswaar, wat vertaling 1. betreft, enigszins gerelativeerd door de L1A/L2 en L1F/L2 percentages. De relatief lage percentages voor de items die de aandacht van alle drie beoordelaars genoten kan aanleiding geven tot een gezonde scepsis tegenover het vermogen van beoordelaars om bij één vertaling dezelfde items belangrijk te achten. Inte-

ressant is dat de percentuele verhouding tussen de docenten-categorieën bij vertaling 1. over het algemeen weinig verschilt van de verhouding tussen deze categorieën bij vertaling 2. De grootste uitzondering vormen de kolommen L1A/L2 en L1F/L2: hier kan het grotere percentage aangestreepte items bij vertaling 1. misschien worden toegeschreven aan de grotere kritische instelling van vooral de L1-docenten bij de vergelijking van het werk van meerdere studenten.

TABEL C: Percentage van alle aangestreepte items waar óf het oordeel van de L2-docent ongefundeerd bleek te zijn (= L2x) óf er bij hem een negatieve evaluatie ontbrak die er had moeten zijn (= L2 (-))

	vertaling 1.	vertaling 2.
L2x + L2(-)	13 %	25 %

Voorbeelden van de door deze percentages voorgestelde vergissingen zijn: 'een film opnemen' (als vertaling van 'to make a film') werd als foutieve collocatie beschouwd; het weglaten van de infinitief 'hebben' werd niet aangestreept aan het einde van de door één van de studenten geschreven zin: *'Door het hele land moesten mensen een blik op de alinea hebben geworpen, en een gevoelje van woede gehad'. Zulke vergissingen zijn voorgekomen ondanks het feit dat de competentie van de L2-docent tot op zekere hoogte een vergelijking kan doorstaan met die van de L1-docenten: reeds voordat hij de vertalingen en item-evaluaties van de L1-docenten onder ogen had gehad, was hij in staat geweest om bij bepaalde items in de vertalingen van de studenten te voorspellen, dat ze voor de L1-docenten acute evaluatieproblemen zouden opleveren. Zo'n item was de vertaling van 'by sight' door? 'van zien'. Later bleek inderdaad dat de L1-docenten het er niet over eens waren of deze vertaling acceptabel Nederlands was. Een tweede acceptabiliteitsprobleem voor de L1-docenten gaf de vertaling van het Engels 'after fifteen months of persistence and patience': zou de vertaling 'na vijftien maanden van ...' of 'na vijftien maanden...' zonder 'van' moeten luiden? Ook hierover waren de L1-docenten het niet eens.

Als de in dit onderzoek bij de L2-docent vastgestelde tendens om, ondanks het niet geringe niveau van zijn L2-competentie, bepaalde items verkeerd te beoordelen, een algemene zou blijken te zijn bij L2-docenten, dan bevinden zij zich in de pijnlijke situatie waarin hun leraartaal hun parten speelt: soms is hun evaluatie juist, soms worden de lacunes in hun L2-competentie zichtbaar. De theorie heeft licht geworpen op deze paradoxale situatie door aandacht te besteden aan het verschil tussen L1-

en L2-competentie. Belangwekkend in dit verband is de bijdrage van Brondael (1975) die dit verschil heeft aangetoond aan de hand van de twee begrippen 'degree of competence' (quantitatief) en 'range of competence' (qualitatief), die bij de L1 samenvallen, maar bij de L2 niet.

Drie andere aspecten van de resultaten worden behandeld:

1. Tijdens de discussie (zie blz. 60) werd vastgesteld dat de L1-docenten, hoe verschillend zij ook cijfers toekenden (zie tabel B), het uiteindelijk in slechts enkele gevallen uitgesproken oneens waren. De acceptabiliteit bleek dus in dit onderzoek geen groot *intra*-L1 probleem te zijn.
2. Wat de globale acceptabiliteit van het Nederlands van de studenten betreft waren de L1-docenten iets positiever in hun oordeel dan de L2-docent. Dit blijkt o.m. uit het feit dat bij 1/13, resp. 8/25 van de in tabel C aangegeven percentages, de L2-docent ongefundeerde beoordelingen had gegeven omdat hij abusievelijk *te* streng had geëvalueerd.

Er is vaak op gewezen (b.v. door Walsh (1967)⁷ dat L2-docenten minder tolerant zijn t.o.v. de L2-uitingen van anderstaligen dan moedertaalsprekers, inclusief natuurlijk L1-docenten, van die L2. In haar bovengenoemde onderzoek heeft Lucas geconstateerd dat moedertaalsprekers meer syntactische fouten over het hoofd zagen en minder corrigeerden dan hun anderstalige collega's (1976: 321). Bij het veel beperkter Liverpoolse onderzoek is er minder uit gekomen wat syntaxis betreft, maar dezelfde conclusie kon wél getrokken worden voor b.v. de verbuiging van het adjectief. Het ontbreken bij 'geheel' van de 'e'-uitgang in* 'over het geheel land' werd niet aangestreept door L1F; en het ontbreken van de 'e'-uitgang in? 'het vergelend stukje papier' door beide L1-docenten niet. Als men kon bewijzen dat het ontbreken van adjectivische 'e'-uitgangen de L1-spreker van het Nederlands over het algemeen niet opvalt, dan zou men terecht minder pedagogische aandacht aan de verbuiging van het adjectief in het Nederlands kunnen besteden, en deze structuur heel summier kunnen behandelen op grond van de 'native-speaker' acceptabiliteit. Het heeft weinig zin zich druk te maken over regels die slechts een gering storingseffect lijken te hebben⁸.

3. Aan de andere kant kon dit onderzoek laten zien wat de L1-docenten wél storend vonden. Het gebruik van *'gekijkt' i.p.v. 'gekeken', b.v., lokte hevige emotionele reacties uit bij de L1-docenten. Smit, die rapporteerde over het examenwerk dat werd gemaakt voor 'Intermediate Dutch' in de Australische staat Victoria, vond wat hij noemde 'de instorting van onre-

gelmatige werkwoorden' even storend (1963: 96):

'Nog erger (dan het verdwijnen van de Nederlandse inversie - MR) lijkt de instorting van onregelmatige werkwoorden: de onderwijzer hielp hem of helpte hem, hij spreekte heel langzaam, hij geefde hem Engelse boeken, hij houwde der niet zo veel van'.

Op het Nederlandse Filologencongres 1976 heeft Engels de vreemdetalenonderzoekers van het Nederlandse taalgebied aanbevolen 'eigen specifieke leertheorieën te concipiëren voor *eigen noden*' (1976: 232): nood voor mij is een zo realistisch mogelijke evaluatie van het L2-taalgedrag van mijn studenten Nederlands. Als een optiek zoals hierboven uiteengezet is kan bijdragen tot een objectiever en relativerender kijk op de taaluitingen van studenten van het Nederlands als vreemde taal, dan kan het nodige onderzoek worden voortgezet.

University of Liverpool
(Groot-Brittannië)

Bibliografie

- BRONDAEL, H. (1975). 'Does Foreign Language Competence, while increasing in Degree, also shift in Range?' in HANTSON, A. (red.), *Studies in contrastive linguistics*, Diepenbeek: Postgraduate Centre Limburg (Belgium), 7-23.
- CHRISTOPHERSEN, PAUL (1973). *Second Language Learning: Myth and Reality*, Harmondsworth: Penguin.
- CORDER, S.P. (1975). 'Error analysis, interlanguage and second language acquisition', *Language Teaching and Linguistics: Abstracts*, 8, 4: 201-17.
- ENGELS, K. (1976). 'Experimenten over v.t.-onderwijs in kleinere taalgemeenschappen van Europa', in *Handelingen van het vier en dertigste Nederlands Filologencongres*, Amsterdam: Holland Universiteits Pers BV, 224-37.
- HANZELI, VICTOR E. (1976). 'Implications of Recent Research in Learner's Language for Individualized Instruction', in Nickel (red.) (1976), vol. 3: 423-36.
- JAMES, CARL (1971). 'The exculpation of contrastive linguistics', in Nickel (red.) (1971), 53-68.
- JOHANSSON, STIG (1975). 'The Uses of Error Analysis and Contrastive Analysis (2)', *E.L.T.*, xxix, 4: 330-6.
- LEHISTE, ILSE (1971). 'Grammatical variability and the difference between native and non-native speakers', in Nickel (red.) (1971), 69-74.
- LUCAS, ESTHER (1976). 'Error Treatment in the E.S.L. Classroom', in Nickel (red.) (1976), vol. 2: 315-27.
- NICKEL, GERHARD (red.) (1971). *Papers in Contrastive Linguistics*, London: C.U.P.

- NICKEL, GERHARD (red.) (1976). *Proceedings of the Fourth International Congress of Applied Linguistics*, 3 vols, Stuttgart: Hochschulverlag.
- RIGELSFORD, MICHAEL J.R. (1976). 'Taalfouten in een vreemde taal', in Thys, W. en de Rooij, J. (red.), *Verslag van het vijfde Colloquium van hoogleraren en lectoren in de nederlandistiek aan buitenlandse universiteiten*, 's-Gravenhage-Gent: IVN, 188-94.
- SMIT, JACOB (1963). 'Nederlands in afbraak', *L.T.*, 218: 93-6.
- SMÓLSKA, JANINA (1974). 'Analiza błędów językowych w nauczaniu języków (= Error analysis in teaching foreign languages)', *Jezyki obce w szkole*, 18, 3: 144-9.
- VALDMAN, ALBERT en WALZ, JOEL (1975). *A Selected Bibliography on Language Learners' Systems and Error Analysis*, CAL-ERIC/CLL Series on Languages and Linguistics, No. 21, Arlington, Va.: ERIC Clearinghouse on Languages and Linguistics.
- WALSH, N.G. (1967). 'Distinguishing Types and Varieties of English in Nigeria', *J. of Nig. Engl. Studies Assoc.*, 2: 47-58.

Eindnoten:

- 1 Het begrip L2 verwijst in dit betoog naar een vreemde taal, of deze als eerste, tweede of derde, enz., vreemde taal wordt geleerd. De chronologische onderverdeling in L2, L3, L4, enz., is strikt gesproken wenselijk, maar wordt hier eenvoudigheidshalve niet gemaakt.
- 2 Vgl. b.v. James (1971: 58-60) die overcompensatie op de student, niet ook op de docent betreft.
- 3 De L1-docent kan ook overcompenseren; de oorzaken en gevolgen hiervan worden echter hier niet expliciet behandeld.
- 4 Een leraar-, resp. leerlingtaal vormt uiteindelijk een onderdeel van de intertaal - tussen L1 en L2 in - van docent, resp. student. Over het welbekende begrip intertaal, zie b.v. Corder (1975).
- 5 Smólska (1974) zoals geëxcerpeerd in *Language Teaching and Linguistics: Abstracts*, 8, 1 (1975): 48.
- 6 Voor de Liverpoolse studenten en L2-docent, evenals voor tientallen die elders Nederlands studeren of doceren, is Nederlands niet de eerste vreemde taal die geleerd wordt. Dit aspect van de leersituatie is echter van ondergeschikt belang voor de onderhavige discussie, en wordt dus verder buiten beschouwing gelaten. (Vgl. noot (1)).
- 7 Walsh (1967) zoals geëxcerpeerd in *Language Teaching Abstracts*, 1 (1968): 205.
- 8 Vgl. Lucas (1976: 321): 'The difference of behaviour of the two kinds of teacher might be expressed as a concern with the need for communication on the part of the native speaking teachers, and a concern with correctness on the part of the non-native speakers'.

De NCB-cursus voor gevorderden door Mw. A.M. Fontein (Utrecht)

Het Nederlands Centrum Buitenlanders heeft een boek uitgegeven met lesmateriaal op het niveau van gevorderden. Onder gevorderden verstaan wij die buitenlanders, die een cursus zoals die van *Levend Nederlands* hebben gevolgd en die hun Nederlands willen vervolmaken.

Het boek is niet als methode bedoeld, maar het is een bundeling van oefeningen, idiomatische uitdrukkingen en leesstukken. De oefeningen zijn naar onderwerp ingedeeld.

De oefeningen zijn gebaseerd op de volgende onderwerpen: Werkwoorden, zinsbouw en voegwoorden, het gebruik van het woordje 'er', persoonlijke voornaamwoorden, voorzetsels, bijvoeglijke naamwoorden, zelfstandige naamwoorden. Tenslotte zijn er wat losse oefeningen aan toe gevoegd over allerlei onderwerpen, die minder tijd vergen of zeer algemeen zijn, zoals spelling, het aanleren van de namen van landen en nationaliteiten etc. Aan de oefeningen over de werkwoorden gaat een lijst met sterke werkwoorden vooraf. Aan de oefeningen over de zinsbouw gaat een globaal schema van de zinsbouw en een lijst met voegwoorden vooraf.

Het gedeelte over idioom is besteed aan idiomatische uitdrukkingen, die de docent zal moeten verklaren.

Tenslotte hebben wij een aantal leesstukken opgenomen, die deels uit bestaande boeken, deels uit kranten of tijdschriften zijn gekozen.

Naast dit boek is een bundel met diktees verkrijgbaar.

De docent zal zelf de volgorde moeten bepalen, waarin hij de stof uit het boek behandelt.

Het materiaal uit het boek wordt door de kursisten in het algemeen vrij moeilijk gevonden.

Dit boek is verkrijgbaar bij het N.C.B. op onderstaand adres en kost f 8,-.

Onlangs is er bij ons nog een boek uitgekomen dat heet 'Oefeningen voor het leren schrijven van de Nederlandse taal'. Qua niveau ligt dit lager dan 'Kursus Nederlandse taal voor gevorderden'. Het werd samengesteld voor buitenlanders, die in hun eigen land een lagere schoolopleiding hadden en die kans hadden gezien in Nederland behoorlijk Nederlands te leren spreken, maar het helemaal niet konden schrijven. Ook wordt dit boek nu op onze dagkoursussen gebruikt, waar wel buitenlanders met een hogere opleiding aan deelnemen.

Dit boek is eveneens bij het N.C.B. verkrijgbaar en kost f 6,-.

Adres van het N.C.B.: postbus 13313, Utrecht, Nederland.

Rapport van de vergadering der docenten Nederlands in Zuid-Europa
door prof. dr. J.H. Meter (Napels, Rome) (voorzitter)

De vergadering werd gehouden in een der auditoria van het UFSIA-gebouwencomplex te Antwerpen, geopend en voorgezeten door dr. J.H. Meter uit Napels. Ter vergadering waren aanwezig vertegenwoordigers van de nederlandistiek uit Italië, Portugal en Spanje, in totaal negen docenten, t.w. de dames K. Alnahdi (Perugia), F. Leemhuis (Rome), R.M. Huylebroeck (Porto), M.L. Rotsaert (Cagliari) en L. Zucca (Pavia) en de heren R. van Ertvelde (Bologna/Padua), L. Crespo Fabião, J.H. Meter (Napels/Rome) en J.A.S. Tromp (Madrid). Mede aanwezig waren mw. mr. E. Talsma en dhr. H. Kellens, respectievelijk van het Nederlandse Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en het Belgische Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur.

Als agendapunten werden aan de orde gesteld de situatie van het didactische materiaal, de status van het Nederlands aan de verschillende universiteiten en de maatschappelijke behoefte aan kennis van het Nederlands.

Het uitvoerigst werd gesproken over de situatie van de leermiddelen. Daarbij bleek dat er weinig eenvormigheid bestaat bij het gebruik daarvan door de verschillende docenten. De verschillen hangen mede samen met het feit dat de status van het Nederlands niet aan alle universiteiten gelijk is. Er zijn Nederlandse cursussen die slechts één jaar, maar andere die twee, drie of vier jaar omvatten. Bij de één- of tweejarige cursussen, zoals in Madrid, Pavia en Porto, is het niet altijd de bedoeling tot praktische taalbeheersing op te leiden. Bij de drie- en vierjarige cursussen is dit laatste wel het geval en de verschillende doelstelling heeft haar gevolgen voor de leermiddelen. Bij de docenten zijn de volgende leermiddelen in gebruik:

in Spanje H.Th. Oostendorps Nederlandse spraakkunst voor Spanjaarden, in Italië de spraakkunst in syllabusvorm van drs. G. van Woudenberg, de Engelse cursus *Teach yourself Dutch*, de Amerikaanse cursus van W. Lagerwey en de Belgische cursussen van Van Passel en van Crispeels. Aan enkele universiteiten wordt

reeds gebruik gemaakt van de CamVucursus *Levend Nederlands*, over de waarde waarvan een uitvoerige discussie plaatsvond. In het algemeen overwoog het element der waardering en tevens kon een algemene belangstelling voor de vervolgcursus op *Levend Nederlands* worden vastgesteld. Naast de internationaal te gebruiken audio-linguale en audio-visuele cursussen kwam, evenals op de vergadering tijdens het 5de Colloquium Neerlandicum, weer de behoefte aan in de landstalen geschreven Nederlandse grammatica's naar voren.

Bijzondere waardering werd uitgesproken voor de toezending van de 'blauwe cahiers' over syntactische problemen door het nederlandistisch Instituut in Groningen, alsmede voor de dossiers over Nederlandse actualiteiten, verzorgd door het Instituut voor Toegepaste Taalkunde te Groningen.

Ook het probleem der woordenboeken kwam op deze vergadering uitvoerig ter sprake. Door het bestaan van het goede tweedelige vertaalwoordenboek Nederlands-Spaans, Spaans-Nederlands van Van Dam bleek de situatie in Spanje het gunstigst, door het ontbreken van een uitgebreid woordenboek in Portugal het slechtst en in Italië door het uitblijven van een herdruk en herziening van het tweedelige woordenboek van Dentici (uitgave Kramers/Van Goor, 's Gravenhage) onzeker. Er bestaat uiteraard behoefte aan een Portugees-Nederlands en Nederlands-Portugees woordenboek, maar concrete vooruitzichten op dit punt bleken niet te geven. Inzake het Italiaanse woordenboek werd overeengekomen contact te zoeken met de italianisanten in Nederland en België om bij de uitgever aan te dringen op een herziene herdruk, waarbij tevens gelet dient te worden op de bruikbaarheid van het woordenboek voor niet-nederlandstaligen. Met belangstelling werd kennis genomen van het initiatief van collega Alnahdi uit Perugia, die bezig is met haar studenten Nederlands lexicologisch materiaal op fiches te verzamelen.

In samenhang met het probleem der leermiddelen werd ook de bibliotheekvoorziening besproken. Afhankelijk van aard en voorgeschiedenis van de docentschappen bestaan er grote verschillen in omvang en opbouw van de verschillende bibliotheken. De op- en uitbouw daarvan wordt bekostigd uit de beschikbare universitaire budgets en Nederlandse en Belgische schenkingen en subsidies. Coördinatie op landelijk niveau van de verschillende bibliotheken bleek op praktische bezwaren te stuiten. Zo werd het idee van een centrale catalogus voor de Nederlandistiek in Rome, dat op de vergadering tijdens het vijfde Colloquium was aangenomen, weer verlaten en overgegaan op een systeem van wederzijdse bibliografische informatie, zo mogelijk door toezending van catalogi, dan wel door incidentele informatie op aanvraag.

De status van de verschillende docentschappen bleek zeer uiteen te lopen. Er zijn allereerst autonome en niet-autonome docenten. Waar de docent autonoom is, bezit het Nederlands een zelfstandige status en kan het vak als hoofdvak bestudeerd worden, dus met gelegenheid tot opleiding voor het universitaire eindexamen. Dit laatste is het geval in Bologna, Napels, Padua en Rome. Waar de status niet-autonoom is, is het Nederlands verplicht of vrijwillig onderdeel van de Germaanse Filologie of het Duits; in een enkel geval, zoals te Rome, bestaan nauwe banden met de Faculteit van Politieke Wetenschappen, terwijl in Triëst het Nederlands één van de studievakken van de Tolkschool van de Faculteit van Economische Wetenschappen is. Bij de niet-autonome docentschappen ligt de nadruk bij studie en onderwijs op het linguïstische en filologische, bij de autonome op het linguïstische en literaire. In Italië bestaat de tendentie de literair-filologische richting steeds meer te coördineren met de historisch-wijsgerige. Bij bepaalde docentschappen, die nog geen autonome status bezitten, bestaat de mogelijkheid van uitgroei tot volledige autonomie. Dit is het geval in Madrid, Lissabon en Perugia.

Als laatste punt van discussie is aan de orde gesteld de aansluiting van de studie der nederlandistiek aan de maatschappelijke vraag naar het Nederlands. Deze laatste bestaat in meerdere of mindere mate in Zuid-Europa, niet zozeer op het vlak van het onderwijs als wel in het zakenleven, bij gerechtelijke processen en bij de overheden op ambassades, consulaten, maar vooral ook bij de vertaaldiensten van de EEG te Brussel en Luxemburg. Steeds weer blijkt dat de vorming aan de universiteiten tamelijk los staat van de maatschappelijke vraag en dat bij de meeste universiteiten ook niet de bedoeling voorzit in deze toestand verandering te brengen, omdat de functie van de nederlandistiek vooral van theoretische aard zou zijn. Uiteraard kan de aan de universiteiten opgedane kennis van het Nederlands ook praktisch benut worden, maar de universiteiten zijn geen opleidingen voor de functies van tolk en vertaler. Het is daarom van belang dat in die gevallen waarin studenten hun kennis ook praktisch willen aanwenden, aanvullend onderwijs aan een tolkschool wordt gevolgd. Deze functie zou in Italië kunnen worden vervuld door de Tolkschool te Triëst, terwijl verder de invoering van het Nederlands aan de bestaande niet-universitaire tolkscholen dient te worden overwogen. Het zou verder aanbeveling verdienen, zo werd vastgesteld, dat in de hoofdsteden door de Nederlandse en Belgische ambassades cursussen Nederlands voor belangstellenden worden georganiseerd.

De praktische mogelijkheden voor de universitaire nederlandisten blijven in de drie landen vooralsnog beperkt tot de wetenschappelijke loopbaan, hoe onbevredigend die ook moge zijn, gezien de vaak marginale positie van het vak. De meeste studenten

pogen met hun nederlandistische bagage een plaats te vinden bij het middelbare onderwijs in andere door hen bestudeerde vakken of in overheidsdienst te komen.

De behoefte aan docenten Nederlands in het werkgebied is vrij beperkt. Alleen in Lissabon maakt het grote aantal studenten de aanstelling van een tweede lector wenselijk. Over het ogenblik waarop deze aanstelling opportuun wordt geacht, zal de docent uit Lissabon in overleg treden met de betrokken instanties in Portugal, Nederland en België.

Tenslotte zij nog opgemerkt dat het interne contact tussen de collega's in Italië, behalve op de Colloquia, wordt onderhouden op docentenbijeenkomsten in het Nederlandse Instituut te Rome, welke georganiseerd worden door de Afdeling Culturele Zaken van de Nederlandse Ambassade aldaar. Deze bijeenkomsten zijn totnutoe onregelmatig gehouden. Het zou nuttig zijn deze voortaan om de twee jaar te houden, maar steeds in een jaar vóór of na het Colloquium Neerlandicum.

Vergadering van het Skandinavische taalgebied

door drs. P. Starmans

(Helsinki)

Voorzitter: mw. drs. G. de Vries (Kopenhagen)

Aangezien we elkaar begin april nog gesproken hadden, vlotte het gesprek al meteen en konden we a.h.w. ons gesprek van toen voortzetten.

Als eerste punt kwamen de *leermiddelen* aan bod.

Professor Langvik-Johannessen vertelde ons iets over zijn nog te verschijnen literatuuroverzicht in boekvorm van de nederlandstalige literatuur. We zijn bij dit punt uitvoerig blijven stilstaan, omdat dit het volgend jaar te verschijnen boek (door zijn 300 à 400 pagina's nog steeds vrij uitvoerig) van groot belang kan zijn voor een typisch skandinavische aanpak en accentuering van de nederlandstalige literatuurgeschiedenis.

Ook al zei professor Langvik-Johannessen dat dit boek speciaal bedoeld is als introductie voor mensen die niets van de nederlandstalige literatuurgeschiedenis afweten, lijkt het toch bv. voor studenten in Finland in de huidige situatie van belang, omdat de studenten daar over het algemeen niet veel verder komen dan een goed begrepen weergave van een introductie. Het Nederlands in Finland is slechts een bijvak.

Het boek is niet als een objectief spoorboekje van literaire gegevens opgebouwd, maar geeft een subjektieve zienswijze weer en benadrukt vooral die elementen, die op een of andere manier in het oog vallen, dus specifiek Nederlands zijn. Nederlandse auteurs die anders zijn, genres die in onze literatuur anders behandeld of benaderd zijn, vergelijking met literatuurelementen in de nabuurtalen zijn punten die min of meer uitvoerig ter sprake zullen komen.

Als voorbeeld noemde professor Langvik-Johannessen onze 14e-eeuwse abele spelen, als 'hoofse' dramatiek vergelijkbaar met de algemenere hoofse epiek maar als zodanig uniek in de Europese literatuur, hij noemde de rederijkers, hij noemde Vondel als origineel tragediedichter enz.

Een interessant punt voor onze Skandinavische lespraktijk was ook het standpunt van de auteur, dat lyriek in een inleidende literatuurgeschiedenis moeilijk te behandelen is, omdat het wezenlijke element ervan moeilijk over te dragen is. Als gevolg van dit inzicht zal dus ook de behandeling van de lyriek summier

moeten zijn en zich tot de hoofdpunten moeten beperken.

We discussiëerden over de Noord- en Zuidnederlandse literatuur en constateerden dat ook in een literatuuroverzicht de continuïteit van het literaire leven in Noord en Zuid door de *hele* literatuurgeschiedenis heen niet uit het oog verloren mag worden en in de lesbehandeling aangegeven dient te worden.

Aan een eventuele vertaling in het Duits of Engels wordt gedacht. De konklusie van onze discussie over zulke hulpboeken vanuit niet-Nederlandse hoek over Nederlandse onderwerpen was deze, dat zo'n benadering het gezichtsveld van docent en student alleen maar kan verruimen en dat de niet-Nederlandse student op zo'n manier op dingen gewezen wordt die hem juist kunnen interesseren. Dit is dus een gezonde en indirecte vorm van PR voor Groot-Nederland en zijn kultuur.

Als tweede hoofdpunt werd de Deense grammatica van het Nederlands van G. de Vries besproken. Deze grammatica zou ook als leidraad voor andere Skandinavische landen kunnen dienen. Deze grammatica is bedoeld als verkorting van de Zweedse grammatica van de Rooij/Wikén Bonde en als hulp voor die studenten die in het geheel van hun Duitse studies de Nederlandse taal bestuderen. De inleiding en de vormleer worden - aangevuld uit het kompendium van Kwakernaak - in verkorte vorm uit de Zweedse grammatica overgenomen. De fonetische beschrijving is een min of meer gemoderniseerde versie van die van Eli Fischer Jörgensen in de allang uitverkochte Deense grammatica van Annie Holch Justesen. De syntaxisbehandeling is nog in een onvoltooid en niet uitgerijpt stadium en G. de Vries is dankbaar voor iedere opbouwende syntactische suggestie.

T.a.v. de fonetiek werd gesteld, dat ieder taalgebied zijn eigen fonetische vergelijkingssysteem moet opbouwen, de Denen voor het Deens, de Noren voor het Noors, de Zweden voor het Zweeds en de Finnen voor het Fins. Logisch en een negatief argument voor een mogelijke algemene fonetiek.

Als derde punt werd het Deens-Nederlandse woordenboek van G. de Vries besproken. Op de vraag van M. Eliassen-de Kat vertelde de auteur, hoe ze een tweede druk dacht voor te bereiden.

Tot slot bespraken we het bezoek van de Skandinavische groep aan het abel spel 'Gloriant', op zeer originele wijze opgevoerd in 'Het Sterckshof' door het reizend Volkstheater uit Antwerpen. Origineel, want het was een openluchtvoorstelling over het gehele slotterrein, waarbij de oude kasteelentourage volop gebruikt werd en de toeschouwers met het spelend gezelschap van de ene plaats van handeling naar de andere mee moesten wandelen. Origineel ook omdat het dialect van deze streek Antwerpen zo dicht bij het Middelnederlands schijnt te liggen, dat de voordracht, beter het spel, verrassend levensecht en natuurlijk klonk. Zo werd de avond voor ons een stimulerend besluit van onze dit keer vooral literair gerichte vergadering.

Vergadering van groep VII (Bulgarije, de D.D.R., Hongarije, Polen en Tsjechoslowakije)

door dr. Stanisław Prędoła (Wrocław) (voorzitter)

Met genoegen kan ik U over de gunstige ontwikkeling berichten van de neerlandistiek in Bulgarije, de D.D.R., Hongarije, Polen en Tsjechoslowakije. In de tijd tussen het Vijfde en Zesde Colloquium Neerlandicum ontstonden drie nieuwe lectoraten Nederlands aan de universiteiten van Sofia, Toruń en Warszawa. Het lectoraat Nederlands aan de universiteit van Wrocław werd tot een Afdeling voor Neerlandistiek uitgebouwd.

Het Nederlands is een zelfstandig studievak aan de universiteit van Praag. Als bijvak wordt het nu gedoceerd in Brno, Leipzig en Wrocław. Vanaf het volgende studiejaar wordt het bijvak Nederlands ook geïntroduceerd aan de Humboldt Universiteit te Berlijn. In Warszawa wordt het Nederlands - naast het Engels en Zweeds - tot een verplicht keuzevak voor de germanistiekstudenten.

Gunstig is ook de balans van de wetenschappelijke publikaties van de docenten Nederlands uit de bovengenoemde landen. In voorbereiding is een Duits-Nederlands Woordenboek van prof.dr. G. Worgt. Bijna afgesloten is het werk aan een Nederlands-Tsjechisch en een Tsjechisch-Nederlands Woordenboek. In druk bevindt zich het Nederlands-Pools en het Pools-Nederlands Woordenboek van prof.dr. N. Morciniec.

Mevr.lic. Cl. Stoyanov-Quinet publiceerde een Nederlandse grammatica voor Bulgaren, mevr.dr. O. Krijtova een leerboek Nederlands voor Tsjechen en mevr.mgr. L. Stembor een taalgids voor Polen. In voorbereiding in Polen zijn de volgende publikaties: een beschrijvende grammatica, een beknopte literatuurgeschiedenis en een leerboek Nederlands. De heer I. Bernáth bewerkt de Nederlandse literatuur voor een 'Lexicon der Wereldliteratuur' in tien delen, dat in Budapest uitgegeven wordt.

Reeds afgesloten is het 'Habilitationsschrift' van prof.dr. A.F.R. Spreu betreffende een statistisch-stilistisch onderzoek van Multatuli's proza. In voorbereiding zijn nog twee uitgebreide studies over L. Zielens (mevr.dr. H. Hipp) en de Neder-

landse en Poolse fonetiek en fonologie (dr. St. Prędota) evenals het proefschrift over de literaire betrekkingen tussen de Nederlandse en Silezische schrijvers in de Gouden Eeuw (mej.mgr. I. Nowak).

Opmerkelijk is de lijst van werken die mevr. dr. O. Krijtova heeft vertaald in het Tsjechisch. Noemenswaardig zijn tevens de bloemlezingen van Nederlandse en Vlaamse verhalen die voorbereid zullen worden door mej.mgr. Z. Klimaszewska en mevr.lic. Cl. Stoyanov-Quinet.

Tijdens de vergadering van de docenten uit de bovengenoemde landen zijn we tot de volgende conclusie gekomen:

- 1) We hebben besloten onze didactische en wetenschappelijke publikaties onderling uit te wisselen.
- 2) We zijn ook overeengekomen korte 'studiebezoeken' te brengen aan elkaars universiteiten om over onze ervaringen te praten.
- 3) We hebben in overweging genomen jaarlijkse of tweejaarlijkse wetenschappelijke colloquia beurtelings te gaan organiseren aan onze universiteiten. Ik mag U hier aan het feit herinneren dat prof.dr. G. Worgt zo'n conferentie reeds in 1969 heeft voorbereid aan de universiteit Leipzig. Zijn idee wordt dus opnieuw opgenomen.

We hebben ook van gedachten gewisseld over het gebruik in de Slavische talen van de termen 'Nederlands', 'Hollands' en 'Vlaams'.

Vergadering van het Zuidafrikaanse taalgebied door prof. dr. Edith H. Raidt (Johannesburg) (voorzitter)

In het verleden sloten de Zuidafrikaanse deelnemers zich altijd bij de vergadering van het Engelse taalgebied aan. Op het 6e colloquium werd voor de eerste keer een vergadering van het Zuid-Afrikaanse taalgebied gehouden, en dat was bijzonder vruchtbaar.

De vier deelnemers van Zuid-Afrika vertegenwoordigden 2 Engelse universiteiten (Witwatersrand en Rhodes), 1 Afrikaans-Engelse universiteit (Port Elizabeth) en 1 Bantoe-universiteit (Turfloop). Uit de discussie bleek duidelijk dat het doceren van Nederlands aan deze universiteiten met heel verschillende problemen geconfronteerd wordt afhankelijk van de taalachtergrond van de studenten en de voertaal van de universiteit.

Afrikaanssprekende studenten kunnen Nederlands veel makkelijker verstaan dan Engelssprekenden, maar ze vinden de grammatikale structuur van het Nederlands heel moeilijk. Voor Engelssprekende studenten is het Nederlands via het Afrikaans wel toegankelijk, maar een formele taal cursus is absoluut noodzakelijk. Dit verklaart waarom er aan Engelse universiteiten meer formele Nederlandse grammatika gedoceerd wordt dan aan Afrikaanse universiteiten. Aan de universiteiten voor Bantoe-taalsprekers bestaan de grootste moeilijkheden t.o.v. het Nederlands, omdat Nederlands voor deze studenten een 4e of 5e taal is. Zij zijn het Afrikaans nog niet ten volle machtig en vinden daarom het Nederlandse deel van hun leerplan erg moeilijk en weinig zinvol.

Afgezien van de Universiteit van Port Elizabeth is Nederlands nooit een zelfstandig studievak maar altijd deel van een cursus 'Afrikaans en Nederlands'. Daarom moeten de docenten aan de verschillende universiteiten in Zuid-Afrika

- (1) hun studenten tot de studie van het Nederlands *motiveren*;
- (2) een voldoende *passieve* kennis van het Nederlands verschaffen voor het lezen van Nederlandse teksten; en
- (3) indien mogelijk een *aktieve* kennis van het moderne Nederlands overdragen.

De besprekingstijd was te kort voor een volledige behandeling van deze problemen. Er werd toen het besluit genomen vroeg in 1977 een bijeenkomst of congres voor docenten Nederlands in Zuid-Afrika te houden om meer coördinatie van methoden en cursussen en een betere samenwerking onder de docenten te bereiken.

Ochtendzitting

Woensdag 1 september 1976

Onderwerp: Taalkunde
Voorzitter: Prof. dr. Habil, N. Morciniec (Wrocław)

'Hedendaagse Nederlandse taalkunde: wat kunnen we er zoal mee doen ?' door prof. dr. Fr. Daems (Antwerpen).
'A Dutch puzzle: pronomina van de tweede persoon' door mw. dr. Jo Daan (vh. Amsterdam).
'Kontrastieve linguïstiek en vreemde-talenonderwijs' door prof. dr. N. Morciniec (Wrocław). (Niet uitgesproken reservelezing).

Hedendaagse Nederlandse taalkunde Wat kunnen we er zoal mee doen? door prof. dr. Fr. Daems (Antwerpen)

0. Enkele maanden geleden kreeg ik de uitnodiging om op dit colloquium een lezing te houden over de 'state of the art', of de 'Stand der Forschung' van de moderne taalkunde, vooral dan in het perspectief van de neerlandistiek.

Zo op het eerste gezicht lijkt dat een vrij eenvoudige opgave. Wanneer je je dan concreet gaat afvragen hoe het nu staat met het taalkundig onderzoek, sta je versteld dat er de jongste jaren zulke enorme output is geweest.

Zelfs voor het neerlandistische onderzoek zou het onbegonnen werk zijn te willen proberen in het bestek van een lezing een overzicht te geven van het hele domein. De publikaties in de vorm van boeken, proefschriften, artikels in tijdschriften - en er zijn er heel wat nieuwe bij gekomen -, lezingen op congressen, colloquia en werkgroepen, ongepubliceerde papers en preprints, interne publikaties, publikaties in eigen beheer enz.¹ zijn zo talrijk geworden dat het voor welhaast niemand meer mogelijk is van dat alles een duidelijk overzicht te hebben.

Daarom moet ik me ook beperken tot het aangeven van enkele krachtlijnen, en dat op een persoonlijk gekleurde manier.

Het overzicht is fragmentair, niet alleen omdat ik uit het grote aanbod een bepaalde keuze maak, op welke gronden dan ook, maar ook omdat ik van heel wat dingen weinig of geen weet heb. Wanneer ik dan bepaalde grote lijnen zie, dan is dat niet alleen op grond van een koel, rationeel proces, maar ook op grond van waarderingen. Ik vind sommige dingen interessanter, waardevoller en belangrijker dan andere. De mate van belangrijkheid die we aan iets hechten wordt mee bepaald door onze voorwetenschappelijke opvattingen en vooroordelen, waarvan we ons vaak slechts gedeeltelijk bewust zijn.

In wat nu volgt wil ik het eerst hebben over het onderzoek, daarna over de linguïstische praxis.

1. Onderzoek

1.1. Tussen het midden van de jaren zestig en nu heeft er zich in de Nederlandse taalkunde een revolutie voltrokken waarin de komst van de transformationeel-generatieve grammatica een van de grootste drijvende krachten is geweest.

Om te beginnen heeft het verschijnen van de chomskyaanse taalkundebeoefening tal van neerlandici a.h.w. tot een standpuntbepaling gedwongen. Getuige daarvan zijn de vaak hartstochtelijk beleden pro's en contra's in o.a. de Nieuwe Taalgids, Levende Talen en Forum der Letteren.

Belangrijk daarin was niet de verdedigende of afwijzende opstelling als zodanig, maar wel het feit dat de linguïsten zich in veel grotere mate dan voorheen vragen gingen stellen over de wetenschapstheoretische aspecten van het linguïstische bedrijf, terwijl in de tijd voor de transformationele taalkunde de gestelde vragen veelal ten hoogste betrekking hadden op methodische en heuristische aspecten.

Er is nu dan ook geen taalkundige inleiding meer denkbaar zonder een expliciete behandeling van enkele wetenschapstheoretische vragen. Men denke maar aan Dik & Kooij 1970, Verkuyl e.a. 1974 of De Haan e.a. 1974.

Een opvallend kenmerk van het transformationele taalonderzoek is dat het niet exclusief tot de onderzochte taal beperkt blijft. Beoefenaars van de Nederlandse transformationele taalkunde hebben duidelijk het gevoel dat ze aan een internationale onderneming participeren. Dat gevoel komt niet alleen voort uit de wetenschap dat ze in een kader van internationaal gedeelde wetenschapstheoretische premissen werken. Het heeft ook te maken met inhoudelijke aspecten van de transformationele taaltheorie. Heel in het algemeen kunnen we stellen dat deze theorie ervan uitgaat dat alle talen variaties zijn op eenzelfde thema; dat het onderzoek van het Nederlands in laatste instantie onderzoek is van de taal als zodanig; dat m.a.w. de grens tussen algemene en Nederlandse taalkunde een praktische aangelegenheid is, geen theoretische. In zijn inaugurale les noemde Klooster de neerlandici dan ook 'taalkundigen die, als men mij de formulering wil vergeven, min of meer achteloos een neerlandistische pet dragen'. (Klooster 1975: 467)

Deze universalistische neerlandistiek heeft o.m. als grote voordeel dat het onderzoek van het Nederlands evenzeer kan profiteren van onderzoeksresultaten met betrekking tot het Engels of het Japans, als dat het een bijdrage kan leveren tot de theorievorming over de taal.

Dat de neerlandistiek in de jongste jaren behoorlijke onderzoeksresultaten heeft opgeleverd staat buiten kijf.

Het gedane onderzoek betreft op de eerste plaats de syntaxis en de semantiek van het Nederlands: pronomina, adjectieven, adverbiale bepalingen, bepalingen van gesteldheid, predikatieve bepalingen, duratieve en andere aspecten, comparatieven, coördinatie, modale werkwoorden, negatie, passieve zinnen, causatieve constructies, voorzetsels en voorzetselconstituenten, gekloofde zinnen, topic en comment, woordvolgorde in zinnen, zinscomplementering enz.

In mindere mate is er onderzoek verricht naar specifiek morfologische en fonologische kwesties².

Het mag gezegd worden dat er prachtige onderzoeksresultaten gepubliceerd zijn en dat heel wat totnogtoe duistere aspecten van het Nederlands op schitterende wijze geanalyseerd zijn. Toch kunnen we niet zeggen dat over de onderzochte kwesties nu het laatste woord gesproken is. Bovendien vertoont het gepubliceerde ook wel schaduwzijden, die ik als volgt zou willen kenmerken:

- (i) het onderzoek vertoont te weinig coherentie;
- (ii) het onderzoek is te weinig descriptief.

(i) Het zou een illusie zijn te denken dat we ermee kunnen volstaan de verschillende publikaties samen te leggen om een nieuwe synthese, een nieuwe grammatica van het Nederlands te krijgen. Ofschoon de auteurs zich allen tot de transformationele stal rekenen, en het - in principe althans - met elkaar eens zijn over de uitgangspunten, methode enz., vertonen de publikaties vaak punten waarop ze in contradictie zijn met elkaar.

Weliswaar is daar iets positiefs aan: het transformationele taalonderzoek werkt duidelijk dialectisch. Elke nieuwe publikatie bouwt niet alleen voort op vorig onderzoek, maar probeert het ook te weerleggen, te corrigeren, uit te breiden, er een betere hypothese voor voor te stellen enz.³. Het resultaat is dan ook dat elke auteur voortdurend in zijn opvattingen verder evolueert. Negatief is dat de onderzoeksresultaten op die manier voor de niet-ingewijde moeilijk toegankelijk zijn.

Een ander moeilijk punt is dat de transformationele taaltheorie uitgesplitst is in verschillende richtingen, wat we ook in de Nederlandse publikaties terugvinden.

De twee grote richtingen, aan de ene kant de generatieve semantiek, aan de andere kant de interpretatieve semantiek of (uitgebreide) standaardtheorie, hebben overigens geen grote interne homogeniteit. Hoewel de twee genoemde richtingen op het eerste gezicht sterk aan elkaar tegengesteld lijken, en zich in de praktijk vaak ook met verschillende problemen bezig houden, geloof ik met Verkuyl 1975 dat de verschillen minder belangrijk zijn dan ze lijken. Verkuyl 1975 toont voor mijn gevoel op overtuigende wijze aan dat de term 'richting' te zeer een breuk suggereert, en hij meent dat we beter zouden spreken van verschil-

lende 'invalshoek[en] van de analyse'. Verder zegt hij nog: '... de taalkundige theorie is op dit ogenblik meer gebaat bij heuristisch vruchtbare zij het verschillende gezichtspunten voor bepaalde verschijnselen dan bij het vastleggen van deze gezichtspunten in theoretische kaders die bij nadere beschouwing onvolgroeid blijken te zijn. Zowel de interpretatief- als de generatief-semantische 'kaders' hebben vooralsnog slechts heuristische waarde binnen een zich moeizaam ontwikkelende algemene theorie'. (Verkuyl 1975: 191)

Daarnet heb ik gesteld dat het gepubliceerde onderzoek te weinig coherentie vertoont. Die uitspraak kan nu wel wat genuanceerd worden. Het gebrek aan coherentie is vooral een oppervlakkige indruk die men krijgt wanneer men publikaties naast elkaar legt. Als men voldoende abstraheert en gaat kijken naar het waarom van de divergentie in de opvattingen en in de beschrijving van de taalverschijnselen, stelt men vast dat er in de diepte wel degelijk coherentie bestaat. Die coherentie bestaat hierin dat de onderzoekers op zoek zijn naar een betere theorie van de grammatica. Het oppervlakkige gebrek aan coherentie vloeit voort uit het feit dat *dé* theorie nog niet gevonden is.

Dat neemt niet weg dat transformationele publikaties vrij moeilijk toegankelijk zijn, met name voor al wie op de eerste plaats geïnteresseerd is in de resultaten, en minder in de manier waarop de resultaten tot stand zijn gekomen of in de eigen bijdrage van de resultaten tot de theorievorming over de taal.

(ii) Daarmee kom ik tot een tweede schaduwzijde van het Nederlandse transformationele taalonderzoek: het onderzoek is te weinig geïntereerd op de descriptie.

Het is bekend dat de TGG zich o.a. tot doel stelt een grammatica op te bouwen die in staat is alle en alleen de grammaticale zinnen van een taal te genereren.

In de praktijk betekent dat vaak dat onderzoekers taalverschijnselen bekijken met als een van de belangrijkste bedoelingen een bijdrage te leveren tot de algemene theorievorming over de grammatica en de taal. Pseudogekloofde zinnen worden b.v. onderzocht met de bedoeling wat meer te kunnen zeggen over de condities waaraan transformaties onderhevig dienen te zijn⁴. Het gevaar is daarbij groot dat de descriptie zelf van de pseudogekloofde zinnen in de verdrukking komt⁵.

Wie wil weten hoe allerlei zinsstructuren dan wel in elkaar mogen zitten, wat de betekenis is van bepaalde constructies, dreigt verloren te lopen in de discussie over - op zichzelf gerechtvaardigde - theoretische kwesties.

Dat er buiten de besloten kring van de theoretisch-linguïsten

behoefte bestaat aan feitelijke descripties van het Nederlands moge al blijken uit het referaat van Kooij op het vorige colloquium (Kooij 1973b). In dat referaat had mijn voorganger het over de woordvolgorde in Nederlandse zinnen, en met name in verband met de werkwoorden. Zijn conclusie luidde dat de woordvolgorde van het Nederlands nogal hybridisch zou zijn, en ergens tussen die van het Engels en het Duits in zou liggen. Het Nederlands zou een tussenvorm vertonen van SVO (subject verbum object) en SOV.

Met die conclusie ben ik het helemaal niet eens. Op de eerste plaats al omdat mijn zoontje van drie af en toe 'per vergissing' in de volgorde SOV praat.

Een meer serieuze reden is dat uit het mij bekende onderzoek (Kooij 1973a, Koster 1973, Evers 1973, Nieuwenhuijsen 1974, Nieuwenhuijsen 1976) voor mijn gevoel ten overvloede blijkt dat alleen het aannemen van een onderliggende SOV-volgorde, in combinatie met een theorie over complementeerders, ons in staat stelt om op een eenvoudige, geïntegreerde, coherente, zogoed als uitzonderingsloze wijze een aantal verschijnselen te beschrijven zoals: de ordening van werkwoorden in verbale eindgroepen en varianten daarop, het verschijnsel van de infinitivus pro participio, de zgn. doorbreking van werkwoordelijke eindgroepen, de plaatsing van complementaire korte-infinitiefconstructies en dgl. Het zou me echter al te veel tijd kosten om die beschrijving binnen dit bestek te geven.

Ik hoop dan wel dat de makers van de aangekondigde Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS) erin zullen slagen uit de talrijke descriptieve voorstellen van de jongste jaren een nieuwe synthese van Nederlandse feitelijke taalbeschrijving te destilleren. Daarbij zal dan ook dankbaar gebruik gemaakt kunnen worden van een drietal werken die buiten het transformationele kader vallen, en waarin eveneens heel wat interessante inzichten zitten. Het moeilijkste van de drie, hoewel wellicht het origineelste, is De Schutter 1974. Het werk levert een nieuwe bijdrage over de aard van de relatie tussen het werkwoord en de andere zinsconstituenten. Paardekoopers *Beknopte ABN-syntaxis* acht ik belangrijk om de enorme poging tot inventarisering van de syntactische oppervlaktestructuurmogelijkheden. En tenslotte is er de reeks van 65 deeltjes van Van Caspel en Van Es.

1.2. Bij het ontstaan van de transformationele taalkunde zat de idee voorop dat een grammatica schrijven neerkwam op het beoefenen van de psychologie. De grammatica van de linguïst werd gezien als een soort afbeelding van het taalvermogen van de taalgebruiker. De grammatica moest dan ook principieel in staat zijn de talige intuïties van de taalgebruiker te verantwoorden. Wel werd die taalgebruiker gereduceerd tot een abstractie, de

ideale spreker-hoorder die zich in een ideale, homogene taalgemeenschap beweegt. Het lijkt dan ook vreemd dat men het ook niet is gaan hebben over abstracte, geïdealiseerde talige intuïties.

In de praktijk is herhaaldelijk gebleken dat de feitelijke linguïstische intuïties van de feitelijke taalgebruikers, waarop onderzoekers dan toch probeerden te steunen, onbetrouwbaar waren, en dat ze varieerden afhankelijk van de orde waarin problematische zinnen aan proefpersonen werden aangeboden, de contexten en de situaties⁶.

Hoezeer ook het tegendeel beweerd is, geloof ik dat we nu mogen stellen dat de klassieke transformationele grammatica in eerste instantie geen psychologische theorie is, maar wel een relatief autonome taaltheorie. Anders gezegd: een generatieve grammatica simuleert niet de processen die bij de taalgebruiker tot taaluitingen leiden of tot het interpreteren van uitingen, maar is een algoritme dat een output genereert die zo min mogelijk verschilt van de output bij de taalgebruiker.

In de jongste jaren is er geleidelijk bij linguïsten een onvrede gegroeid met een linguïstiek die het reële taalgebruik veronachtzaamt om op de eenzame hoogte van de ideale sprekerhoorder te kunnen blijven.

De oorspronkelijke correspondentie-hypothese is nu wel achterhaald. Ze hield in dat de taalgebruiker in zijn taalgebruik wezenlijk een grammatisch model aanwendt, met inbegrip van allerlei componenten en subcomponenten, van constituentenstructuren transformatieregels.

Ook voor de taalverwerving is het chomskyaanse LAD-model verworpen. Volgens dat model zou het taallerende kind in feite niet veel meer doen dan zijn biologisch bepaalde taalaanleg zelf ontwikkelen. Nu blijkt meer en meer de rol van de omgeving, met name van de ouders en nadien van de leeftijdsgenoten. In dit verband mag zeker het werk van Nederlandse en Vlaamse psycholinguïsten als Levelt, Van der Geest en Schaerlaekens vermeld worden.

Voor de psycholinguïstiek worden nu heel nieuwe perspectieven geopend door de theorie van de *cognitieve netwerken*. Kempen 1976 splitst de menselijke taalgebruiker op in vijf hoofdsystemen:

- (1) een spraakherkenner voor het luisteren;
- (2) een zinsontleder;
- (3) een conceptueel systeem, enigszins vergelijkbaar met een semantische component;
- (4) een zinsgenerator;

(5) een articulator.

Het feit dat de correspondentie-hypothese niet aangehouden wordt, hoeft overigens nog niet te betekenen dat in een taalgebruiksmodel geen plaats meer zou kunnen zijn voor linguïstische categorieën. Zelf hebben we onlangs vastgesteld dat de *markeringstheorie* redelijke verklaring lijkt te bieden voor foneemsubstituties in kindertaal⁷. Bij 36 kinderen van 2.6 tot 2.11 jaar verliepen 75% van de foneemsubstituties in de richting van een kleinere foneemcomplexiteit. De complexiteit van een foneem werd daarbij gemeten aan het aantal aanwezige gemarkeerde features.

Verder ziet het ernaar uit dat de theorie van de cognitieve netwerken gebruik zou kunnen maken van ontwikkelingen in de linguïstische semantiek van de thematische relaties (Gruber 1965; Jackendoff 1972; Verkuyl 1976) wel eens erg waardevol kunnen blijken.

Ook vanuit de sociolinguïstiek is er zwaar spervuur gekomen tegen de opvatting van de ideale taalgebruiker in een ideale, homogene gemeenschap. Labov⁸ heeft herhaaldelijk aandacht gevraagd voor de variabiliteit in het taalgebruik. Klassieke transformationele werken beschrijven telkens taalverschijnselen binnen één enkel idiolect. Dat idiolect, dat meestal dat van de onderzoeker is - die heeft daar zelf wel intuïties over -, is veelal een standaardtaalvorm. Het ellendige is dat het idiolect alleen maar door de beschrijving ervan gedefinieerd wordt; zodoende blijft het een wetenschappelijk construct dat van het reële taalgebruik blijft verschillen.

Nu is langzamerhand bij een aantal taalkundigen de overtuiging gegroeid dat het taalvermogen van een taalgebruiker kennis van de variabiliteit inhoudt. Als we zeggen dat iemand het Nederlands beheerst houdt dat in dat hij niet alleen één enkele, volkomen homogene vorm ervan, b.v. de fictie die het ABN is, beheerst, maar ook allerlei varianten van het Nederlands, evenals de relaties tussen die varianten. Een taal moet dan beschouwd worden als een heterogeen systeem van alternatieve, supplementaire subsystemen (registers, stijlen, dialecten enz.) die de taalgebruiker a.h.w. alle tegelijkertijd ter beschikking staan, althans voor een deel. Welke variant een taalgebruiker op een gegeven ogenblik gebruikt hangt af van extralinguïstische factoren als leeftijd, geslacht, streek, socioculturele status, onderwerp, situatie en houding van de taalgebruiker t.o.v. bepaalde varianten.

Met het oog op de beschrijving van de varianten en hun onderlinge samenhang heeft Labov de notie 'variabele regel' ingevoerd. Verder lijken variabele regels ook een interessante verklaringsmogelijkheid te bieden voor taalverandering⁹. Voor het Nederlands ken ik echter slechts één bijdrage die hier enigszins ge-

7 Het onderzoek verliep in het kader van de door mij geleide scriptie in de logopedische opleiding van Vochten 1976.

bruik van maakt¹⁰.

Er is wel onderzoek op gang gekomen naar de boven genoemde extralinguïstische factoren die de toepassing van een variabele regel bepalen. Zo heeft Geerts aan de KUL een groot programma opgezet voor het onderzoek van taalvarianten in Vlaanderen, en de verhouding ervan tot de standaardtaal¹¹.

Behalve het onderzoek over het wegvallen van slot-t in consonantclusters in Leiden¹² ken ik geen pogingen om voor de beschrijving van het Nederlands gebruik te maken van variabele regels.

Het mag daarbij opgemerkt worden dat de totnogtoe in de literatuur voorgestelde variabele regels haast uitsluitend betrekking hadden op fonologische of morfonologische variatie. Toch lijkt het me mogelijk om ook syntactische verschijnselen op te vangen in variabele regels. Ik denk b.v. aan de woordvolgorde in werkwoordelijke eindgroepen. Zo zie ik de mogelijkheid de volgende zinnen, die niet alle standaard-Nederlands zijn, in één enkele variabele regel op te vangen¹³:

- a hij zegt dat Jan de brief geschreven moet hebben
- b hij zegt dat Jan de brief moet hebben geschreven
- c hij zegt dat Jan de brief moet geschreven hebben

1.3. In verband met het algemeen en het neerlandistisch taalkundig onderzoek mag, geloof ik, gesteld worden dat in de loop van de jaren zestig het geloof bestaan heeft dat de chomskyaanse theorie ons tot een *summa linguistica* zou brengen, en dat de geïntegreerde linguïstische theorie in de kern al aanwezig was.

Nu is er wellicht behoefte aan een nieuwe synthese, een nieuw globaal taalmodel, een nieuwe theorie, die de verworvenheden van de transformationele taalkunde, de sociolinguïstiek en de psycholinguïstiek in een nieuw kader zou integreren.

2. Praxis

Linguïsten willen wel eens uit het oog verliezen dat er naast het taalkundig onderzoek ook een linguïstische praxis bestaat. Met linguïstische praxis bedoel ik die activiteiten waarin onderzoeksresultaten van de linguïstiek aangewend worden met het oog op het oplossen van meer concrete, praktische problemen in de samenleving. Tot de linguïstische praxis reken ik o.m. het moedertaalonderwijs, het vreemdetalenonderwijs, het vertaalwerk en de logopedische praktijk. Daarbij geldt dat de theoretische onderbouw voor elk van de genoemde activiteiten de toegepaste linguïstiek is, d.w.z. een conglomeraat van verschillende disci-

plines als de linguïstiek, naast ook de sociologie, psychologie, pedagogie, didactiek en diverse hulpwetenschappen.

De vraag naar de relevantie van het linguïstisch onderzoek van de laatste jaren voor de linguïstische praxis komt dan ook neer op de vraag in welke mate dat linguïstische onderzoek input is kunnen zijn voor de toegepaste linguïstiek.

Enkele vormen van input lijken mij belangrijk.

- (i) Op de eerste plaats geloof ik dat Chomsky's concepten *competence* en *performance* uiterst belangrijk geweest zijn. Elke spreker bezit een taalvermogen dat feitelijke taaluitingen mogelijk maakt. Taalonderwijs kan er niet op gericht zijn een competence of taalvermogen aan te leren, maar alleen en vooral het te stimuleren. De logopedie komt nu ook tot het inzicht dat bepaalde fouten niet te verklaren zijn in termen van *spraak (productie of perceptie)* maar eerder in termen van *taal*, en dat het remediëren daar dan ook rekening mee moet houden.
- (ii) Van zeer grote betekenis acht ik de in de sociolinguïstiek ontwikkelde opvatting dat taalvariabiliteit wezenlijk is voor taal¹⁴. De beheersing van een taal betreft de standaardtaal en de niet-standaardvarianten. Het is duidelijk dat met deze opvatting de taak van de taaldocenten niet verlicht wordt¹⁵. Als iemand die Nederlands leert, naast het ABN, ook wat te weten krijgt van de niet-standaardvormen van het Nederlands zal hij voor de praktijk beter toegerust zijn. Zo iemand zou b.v. moeten weten dat in sommige situaties in België slechts één enkele vorm van het persoonlijke voornaamwoord van de 2e persoon, namelijk de *gij*-vorm, gebruikt wordt.

Voor het moedertaalonderwijs heeft de keuze tussen een *deficiëntiehypothese* en een *differentiethypothese* in verband met de taalvariëteiten die door verschillende socioculturele groepen worden gebruikt belangrijke implicaties¹⁶.

De deficiëntiehypothese, die, zoals bekend, hoe langer hoe meer verlaten wordt, houdt in dat er kwalitatieve verschillen zouden bestaan tussen de standaard- en de niet-standaardvormen. De differentiehypothese daarentegen stelt dat de verschillen vooral liggen in de functionaliteit en de maatschappelijke waardering.

- (iii) Een derde belangrijke opvatting is die van de *communicative competence*. Hierbij is de zeer enge, abstracte, chomskyaanse competence, de kennis van een taal, uitgedeind tot het vermogen dat iemand heeft om allerlei dingen te doen met taal. Op voorgang van Jakobson 1960 heeft Hymes¹⁷ een model voor de communicatieve competentie ontwikkeld¹⁸. Het model omvat tenminste 7 factoren:

- (1) zender;

- (2) ontvanger;
- (3) inhoud;
- (4) code;
- (5) communicatiekanaal;
- (6) stijl;
- (7) setting of communicatieve situatie.

Tussen deze factoren heeft er een intense interactie plaats, en afhankelijk van de aard van die interactie krijgen we te maken met allerlei verschillende taaldaden, die op hun beurt samenhangen met de verschillende communicatieve functies van taal. Voor de communicatieve functies heeft Hymes een typologie ontworpen, waarin hij o.m. onderscheidt: een expressieve, appellatieve, referentiële, metacommunicatieve, contactuele, esthetische en consituationele functie.

Over de taaldidactische implicaties heeft Hagen onlangs een lezenswaardige bijdrage geschreven (Hagen 1976).

Als een heel aparte vorm van toegepaste linguïstiek zou ik willen noemen de voor de leek samengestelde codificeringen van de taal, en met name de grammatica's en de woordenboeken. Deze vormen een belangrijk werkinstrument bij het onderwijs. Ze zouden eveneens hun profijt moeten kunnen doen met het linguïstische onderzoek.

Ik geloof dat we het wel allemaal betreuren dat het Nederlandse taalgebied niet over de grammatica's beschikt die het Engels, het Frans of het Duits wel hebben. Is dat te verklaren door aan te nemen dat wij een veel minder agressieve cultuurpolitiek hebben?

Wel is er de laatste tijd wat gebeurd in het domein van de lexicografie. Er zijn enkele woordenboeken van neologismen verschenen. Ik noem Reinsma's 'Signalement', Van Nierops 'Nieuwe Woorden' en het vertalende 'Standaard Woordenboek van Neologismen'.

Neologismen zijn ook opgenomen in de jongste editie van Koenen, waarover Kruyskamp, zonder Koenen uitdrukkelijk te noemen, geschreven heeft: '... voor het Nederlandse publiek is er nu een goed woordenboek beschikbaar in die andere, synchronische opzet, waarbij steeds van het actuele gebruik wordt uitgegaan'¹⁹.

Uiteraard moet ik ook, zij het met 'gemengde gevoelens', de 'tiende', geheel opnieuw bewerkte en zeer vermeerderde druk' van Van Dale vermelden. Met de 'gemengde gevoelens' sta ik wel niet alleen. De historische structuur van de artikelen en de basis voor de keuze van op te nemen trefwoorden voldoen steeds minder. De vaak subjectieve oordelen van de bewerker, dr. C. Kruyskamp,

over onze wereld ergeren me. Ofschoon het woordenboek wel stijlen en registers onderscheidt, gebeurt dat op een volkomen ouderwetse basis. De ideeën over standaardtaal, Noord- en Zuidnederlands, en de evaluatie van allerlei stilistische of registervarianten, zijn op zijn zachtst gezegd wat oubollig, elitair en 19de-eeuws.

Laten we hopen dat het nieuwe Winkler Prins Nederlands Woordenboek²⁰, dat over een paar jaar voltooid dient te zijn, de genoemde euvels niet zal vertonen.

3. Bij wijze van besluit zou ik willen zeggen dat er in de taalkunde, en in de neerlandistische taalkunde, de jongste jaren heel wat activiteiten aan de dag gelegd zijn.

Daarvan heb ik een en ander proberen voor te stellen, in het duidelijke besef dat het subjectief gekleurd zou zijn en fragmentair. Ik wil u niet vervelen met al die domeinen op te sommen waarover ik niets gezegd heb.

Mijn slotsom is dat we er flink op vooruit zijn gegaan. We kunnen er heel wat mee doen, maar er is weinig gesneden brood bij.

Bibliografie

- S. DAALDER 1974: 'Uniformering of differentiatie in de taalbeschrijving'. In: *Spektator* 4: 2-28.
- Fr. DAEMS 1974: *Gekloofde zinnen in het Nederlands*. doct. diss. Univ. Antwerpen (UIA).
- K. DEPRez & G. GEERTS 1975: *Lexikale en pronominale standaardizatie*. Een onderzoek van de ontwikkeling van het algemeen Nederlands in West-Vlaanderen. Preprint Departement Linguïstiek, KUL.
- W. DROP & J.H.L. de VRIES 1973: *Taalbeheersing*. Tjeenk Willink, Groningen.

- J.E. EMONDS 1970: *Root and Structure-Preserving Transformations*. Indiana University Linguistics Club, mim.
- G.A. van ES & P.P.J. van CASPEL 1971-76: *Publikaties van het Archief voor de Nederlandse Syntaxis*. Reeks 1. Syntaxis van het moderne Nederlands. 65 delen.
- A. EVERS 1973: 'The syntactic motivation of predicate raising'. in: *Spektator* 3: 69-94.
- T. van der GEEST 1975: *Some Aspects of Communicative Competence and their Implications for Language Acquisition*. Van Gorcum, Assen.
- J. GRIFFIOEN 1975: *Zeggen-schap*. Tjeenk Willink, Groningen.
- J.S. GRUBER 1965: *Studies in Lexical Relations*. Ph.D.diss. MIT, IULC, mim. 1970.
- G.J. de HAAN, G.A.T. KOEFOED & A.L. des TOMBE 1974: *Basiskursus algemene taalwetenschap*. Van Gorcum, Assen.
- A. HAFT-van REES 1974: 'Register'. in: *Spektator* 3: 433-446.
- A. HAGEN 1976: 'Sociolinguïstiek en moedertaalonderwijs'. 1 & 2. in: *Levende Talen* 318: 267-285 en 319: 347-363.
- A. HAGEN & A. VALLEN 1975: *De sociolinguïstische studie van dialect-standaardtaalsituaties*. Een literatuuronderzoek. N.C.D.N., K.U. Nijmegen.
- D. HYMES 1964: 'Toward Ethnographies of Communication: The Analysis of Communicative Events'. in: P.P. Giglioli ed., *Language and Social context*, Penguin modern sociology, 1972: 21-44.
- D. HYMES 1971: 'On Communicative Competence'. in: J.B. Pride & J. Holmes eds., *Sociolinguistics*, Penguin Modern Linguistics Readings, 1972: 269-293.
- R. JAKOBSON 1960: 'Linguistics and Poetics': in: T. Sebeok ed., *Style in Language*, MIT-Press Cambridge, 1960: 350-373.
- G. KEMPEN 1976: *De taalgebruiker in de mens*. Tjeenk Willink, Groningen.
- W.G. KLOOSTER 1975: 'De taalkundige als neerlandicus'. in: *Spektator* 4: 467-477.

- J.G. KOOIJ 1973a: *Is Nederlands een SOV taal?* Noord-Hollandse Uitgeversmij., Amsterdam.
- J.G. KOOIJ 1973b: 'Jan vraagt Piet als Jan Piet ziet of: hoe leg ik woordvolgorde uit?' in: *Verslag van het Vijfde Colloquium van hoogleraren en lectoren in de nederlandistiek aan buitenlandse universiteiten*, 's-Gravenhage-Gent 1976: 64-78.
- J. KOSTER 1973: 'Dutch as an SOV Language.': in: A. Kraak ed., *Linguistics in the Netherlands 1972-1973*, Van Gorcum, Assen: 165-177.
- W. LABOV 1972a: *Sociolinguistic Patterns*. Univ. of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- W. LABOV 1972b: 'The Internal Evolution of Linguistic Rules'. in R.P. Stockwell & R.K.S. McCauley eds., *Linguistic Change and Generative Theory*: 101-171.
- W.J.M. LEVELT 1972: 'Some psychological aspects of linguistic data'. in: *Linguistische Berichte*, Heft 17: 18-30.
- W.J.M. LEVELT 1973: *Formele grammatica's in linguïstiek en taalpsychologie*. I.II.III. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- M. van NIEROP 1975: *Nieuwe Woorden*. Heideland-Orbis, Hasselt.
- P. NIEUWENHUIJSEN 1974: 'Infinitief in plaats van deelwoord'. in: *Spektator* 3: 477-479.
- P. NIEUWENHUIJSEN 1976: 'Evers' V-Raising'. in: *Spektator* 5: 589-602.
- P.C. PAARDEKOOOPER 1971: *Beknopte ABN-syntaksis*. Malmberg, Den Bosch, 4e dr.
- R. REINSMA 1975: *Signalement van Nieuwe Woorden*. Elsevier, Amsterdam.
- G. de SCHUTTER 1974: *De Nederlandse zin. Poging tot beschrijving van zijn structuur*. De Tempel, Brugge.
- G. VERHOEVEN 1974: 'Onregelmatigheid van klankveranderingen als gevolg van lexicale geleidelijkheid'. in: *Spektator* 4: 29-41.
- H.J. VERKUYL e.a. 1974: *Transformationele Taalkunde*. Aula, Utrecht-Antwerpen.

- H.J. VERKUYL 1972: *On the Compositional Nature of the Aspects*. Reidel, Dordrecht.
- H.J. VERKUYL 1975: 'Een interpretatieve beschrijving van aspecten'. in: *Spektator* 4: 190-230.
- H.J. VERKUYL 1976: *Thematic Relations and the Semantic Representation of Verbs Expressing Change*. Report 76 FU 07. Dept. of Psychology, University of Nijmegen, mime.
- I. VOCHTEN 1976: *De markeringstheorie*. Toepassing van de markeringstheorie op de fonologische substituties in de articulatie van 2;6- tot 2;11-jarige kinderen. Kath. Vlaamse Hogeschool, Antwerpen, mime.
- J. de VRIES e.a. 1974: 'De slot-t in consonantclusters te Leiden: een sociolinguïstisch onderzoek'. in: *Forum der Letteren* 15: 235-250.
- P. WIJNANDS & J.M. OST 1974: *Standaard Woordenboek van Neologismen*. Nederland-Frans, Frans-Nederlands. Standaard, Antwerpen-Amsterdam.

Eindnoten:

- 1 Ik zou hierbij een bibliograaf op zoek naar een onderwerp willen suggereren een bibliografie te maken van de neerlandistische publikaties die als 'on gepubliceerd' gepubliceerd zijn in de vorm van stencils, preprints en dgl.
- 2 Ik ga voorbij aan het instrumentele fonetische onderzoek, zoals bij het IPO in Eindhoven, dat duidelijk buiten de TGG staat, maar daarom niet minder belangrijk is.
- 3 Een mooi voorbeeld vormt de discussie tussen Daalder 1974 en Verkuyl 1975 naar aanleiding van Verkuyl 1972.
- 4 Dat was o.a. de bedoeling die bij Emonds 1970 vooropzat.
- 5 Zie Daems 1974 en 1975.
- 6 Zie Levelt 1972 en 1973, III.
- 8 Zie b.v. Labov 1972a.
- 9 Zie Labov 1972b.
- 10 Verhoeven 1974.
- 11 Zie o.m. Deprez & Geerts 1975.
- 12 De Vries e.a. 1974.
- 13 Zelfs het volgende 'gewrocht', van een krantelezer in De Standaard van 30 augustus 1976 is met de genoemde variabele regel op te vangen: 'Hij die Eddy Wally had moeten kunnen zien zingen hebben zou moeten mogen gaan kijken geweest zijn'.
- 14 Zie b.v. Hagen & Vallen 1975.
- 15 Zie b.v. het in Griffioen 1975 ontvouwde programma.
- 16 Zie o.m. diverse artikelen in Moer, evenals Hagen 1976.
- 17 Zie Hymes 1964 en 1971.
- 18 Dit model wordt aangewend in Haf-Van Rees 1974, en in Griffioen 1975. Van Van der Geest 1975 heb ik geen kennis kunnen nemen. De aandacht wordt ook gevestigd op de toepassing in de praktijk in Drop & De Vries 1973.
- 19 C. KRUYSKAMP: Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse Taal. Bericht voor de Tiende Uitgave, p. IX.
- 20 Winkler Prins Nederlands Woordenboek, onder redactie van Fr. Daems, W.G. Klooster en H.J. Verkuyl.

'A Dutch puzzle'
Pronomina van de tweede persoon
door mw. dr. Jo Daan
(vh. Amsterdam)

De titel 'A Dutch puzzle' is me ingegeven door de bijna gelijke titel van een boek dat ik erg bewonder, 'The Dutch puzzle' van de Duke de Baena, die Spaans gezant in Nederland is geweest. Nadat hij jarenlang tussen ons had geleefd en voor de Nederlanders een grote sympathie had gekregen, hield hij met dat boek ons een spiegel voor, waarin we ons zelf konden herkennen. Ondanks het feit dat hij zelf meende de tegenstrijdigheden en onduidelijkheden die hij had opgemerkt, niet tot een afgerond geheel te kunnen combineren, heeft deze buitenstaander een verhelderend beeld van ons gegeven.

Ik hoop iets te kunnen doen van dezelfde aard. De laatste jaren is het probleem: hoe in het Nederlands de pronomina van de tweede persoon te gebruiken in mijn omgang met mijn mede-Nederlanders, voor mij steeds ondoorzichtiger geworden. Stelt u zich voor wat dat betekent voor iemand die bijna dagelijks nieuwe, hem onbekende mensen ontmoet, hoe frustrerend - dit modewoord is op deze plaats erg gemakkelijk - zo iets werkt op je taalhantering. En in mijn onmacht en soms zelfs wanhoop, heb ik meer dan eens gedacht: 'Wat moeten en kunnen docenten in het buitenland hun studenten en leerlingen leren, om ze voor te bereiden op een bezoek aan Nederland en een meer dan oppervlakkig contact met Nederlanders?'.
 Vóór, laat ik zeggen 1940, het begin van de Tweede Wereldoorlog, gaf het gebruik van de pronomina in de aanspraak ook wel eens moeilijkheden, maar er waren enkele vuistregels te geven die vergelijkbaar waren met de regels die Nederlandse kinderen op school leerden voor het gebruik van pronomina van de aanspraak in het Frans en het Duits. Daar kon je ver mee komen en het heeft heel lang geduurd voordat ik in mijn zekerheid over die regels voor het Frans en het Duits geschokt was. Ik wil U twee geschiedenissen vertellen, aan de ene kant om te laten zien hoe prettig-veilig die vuistregels kunnen zijn, aan de andere kant omdat ik me moeilijk kan verplaatsen in de situatie van een buitenlander die Nederlands leert en geen leukere heb kunnen ver-

zinnen ter demonstratie van de vuistregels voor het Nederlands. Waarom zou ik ook, 'la réalité dépasse la fiction'.

Voor het Frans hadden we op school de regels geleerd die in de Grammaire Larousse du XXe siècle, gedrukt in 1936, staan: *tu* wordt gebruikt tussen nauwe verwanten, goede vrienden, kinderen en jonge mensen (in de dertiger jaren werd *je* in dezelfde situaties gebruikt, al waren de grenzen wat ruimer). Maar toen ik in 1950 in een restaurant in Blois dineerde, zaten aan een tafel naast de mijne een vader en moeder met dochtertje van ongeveer 3 jaar. Uiterlijk, kleding en gedrag van de ouders wezen op een milieu van notabelen of adel. Tot mijn grote verbazing spraken zij hun dochtertje aan met *vous*, zoals zij hun. Ik had voor mezelf een verklaring die me zo vanzelfsprekend voorkwam dat ik nooit gezocht heb naar een bevestiging. Het leek me nl. vanzelfsprekend dat in bepaalde zeer gedistingeerde milieus het gebruik kon voorkomen dat men altijd *vous* zei.

Het tweede verhaal, dat het Duits betreft, is wat vreemder en het moment waarop ik in mijn zekerheid werd geschokt, was voor mij niet erg aangenaam. Voor het gebruik van het Duitse *du* hadden we ongeveer dezelfde regels geleerd als voor Frans *tu*. Voor mij was het er op neer gekomen, in de loop der jaren, dat ik alleen *Sie* gebruikte en nooit *du*. Ook het gebruik door Duitse kennissen en kollega's leek met de regels overeen te komen. Maar toen ... Ik was te gast bij een Duitse collega en zijn vrouw. Het gesprek kwam op het gebruik van *du* en *Sie* in het algemeen. Ik had het gesprek voorzichtig deze kant opgeleid, omdat ik meer dan eens had gehoord dat deze collega en een ons gemeenschappelijke Duitse vriendin elkaar *dutzten*, ik vroeg me af of ik hem kon voorstellen dat tegenover mij ook te doen. De gewoonte om elkaar te tutoyeren nam in Nederland hand over hand toe en onze relatie was volkomen vergelijkbaar met die tussen mij en meer dan één Nederlandse collega; en voor mij die veel meer gewend was aan de vertrouwelijke vorm, was het gebruiken van *Sie* tegen iemand die toch een goede vriend was, niet helemaal prettig. Zeer in het algemeen stelde ik het probleem, nl. of die regels voor het gebruik van *du* en *Sie* nu wel zo absoluut waren, want dat je toch wel eens hoorde ... enz. De echtgenote reageerde onmiddellijk met: 'Wenn ein Mann und eine Frau einander dutzen, hat sich etwas passiert'. Daarop reageerde de man met: 'Etwas passiert, etwas passiert'. op een toon of hij wilde zeggen: 'dat gaat wat ver'. Ik zat met mijn mond vol tanden want ik kon hem niet vragen, waarom hij dan onze gemeenschappelijke vriendin wel tutoyeerde; mogelijk had ik met deze vraag een huwelijkstragedie ontketend. Ik heb het ook in dit geval moeten doen met een eigen verklaring, die ik niet kon verifiëren, nl. dat de collega en de vriendin waarschijnlijk samen gestudeerd hadden, misschien waren ze wel verliefd op elkaar geweest, misschien was er bijna iets gebeurd of mogelijk echt wel

iets. Alle gevallen leken me voldoende verklaring voor het dutzen.

Als u uw leerlingen nú het gebruik van de aanspreekvormen in het Nederlands leert, kunt u ze geen vuistregel geven als die van vóór 1940, maar een andere is er ook niet. Misschien is het jammer dat die van vóór 1940 niet meer gelden. Maar daardoor zullen uw studenten ook niet geschokt worden tot in hun morele grondvesten, zoals ik in het tweede geval geschokt kon worden.

Het Duits en het Engels, het eerste met twee aanspreekvormen waarvan het gebruik min of meer voorspelbaar is, het andere met altijd *you* hebben het beide gemakkelijker dan het Nederlands. Zowel het Duitse als het Engelse gebruik is praktisch, het Nederlandse gebruik, zeker nú, is erg onpraktisch. Wat het stadium van de ontwikkeling betreft zou je kunnen zeggen dat het Nederlands een middenpositie inneemt tussen Duits en Engels, wat de doelmatigheid betreft kun je het onpraktische Nederlands tegenover de beide andere talen zetten. Maar als ik een keuze moet maken tussen de beide doelmatige vormen van het gebruik van de aanspreekvormen, zou ik kiezen voor de Engelse, en ik zou de tegenwoordige chaotische toestand in Nederland verkiezen boven het praktische gebruik in het Duits.

Als je zo bezig bent met Germaanse talen tegen elkaar af te wegen, gaan je gedachten natuurlijk uit naar die alleraardigste lezing van Van Haeringen uit 1956: *Nederlands tussen Duits en Engels*. Ik lees u het gedeelte voor dat hij, die toen ruim 60 jaar was, twintig jaar geleden dus, wijdde aan de aanspreekvormen. De toestand die hij schildert is nú zeker verouderd, maar zijn standpunt is ook kenmerkend voor zijn leeftijd en waarschijnlijk ook voor zijn milieu. Hij zegt daar het volgende:

‘Er is nog niet gesproken over de bijzondere complicaties met het pronomen *gij*, dat in het noorden een stijve boekenvorm is, maar daar toch ook in geschrifte, en ook in meer verzorgde taal van voordracht en betoog, niet helemaal gemist kan worden, terwijl in het zuiden *gij* zo levend en hartelijk is als maar denkbaar. Hartelijk en daarom niet tevens te gemeenzaam, zodat het met het Engelse *you* zou kunnen worden vergeleken. Het is te begrijpen dat sommigen onder onze Vlaamse taalgenoten niet zonder tegenzin afstand doen van *gij* ter wille van de eenheid in beschaafde spreektaal, en zich het *U* aanwennen, dat ze op zijn beurt dwingt een *modus vivendi* te vinden met *je* en *jij* en *jou*, waarvan het gebruik ook voor degenen die erin zijn opgegroeid, al delicaat genoeg is.

Met dat *U* raken we een bijzonderheid die het Nederlands en het Duits gemeen hebben, en die het Engels mist, beter gezegd: waarvan het Engels vrij is, namelijk de onderscheiding tussen een

gemeenzame en een beleefde of distanciërende aanspreekvorm. De grens tussen *Sie* en *du* is in het Duits scherper getrokken dan die tussen het Nederlandse *U* en de vele gradaties van tutoyering, als daar zijn: *je* wel aan te durven, maar *jij* nog net niet, en *jou* nog helemaal niet; en de vrij grote stap die er ligt tussen het mondeling aanvaarde tutoyement en de toepassing daarvan ook in brieven: als die stap te groot is, moet soms *gij* of het net even gemeenzame *ge* in de brief te baat genomen worden. Het Engels is er inderdaad het beste aan toe met zijn universele *you*. Het geringe gemis aan hartelijke intimiteit die er aan het Duitse *du* is, wordt door het grote gerief van de algemene aanspreekvorm ruim opgewogen. En in vergelijking met het Nederlandse *jij*, *jou* kunnen we ternauwernood van enig gemis spreken; de Nederlandse gemeenzame aanspreekvorm immers mist de zuivere intimiteit, omdat het ook "uit de hoogte" door de meerdere tegen de mindere wordt gebruikt.' Einde van het citaat.

Typisch 'ouderwets' in deze opvatting (ik zeg niet verouderd) zijn de volgende punten:

1. het gebruik van *gij*, *ge* in verzorgde taal en in geschrifte;
2. het verschil dat wordt gemaakt tussen mondeling en schriftelijk taalgebruik;
3. het gebruik van *je*, *jij* door een meerdere tegenover een mindere. Als u uw leerlingen regels wilt geven, kunt u ze leren dat ze deze drie regels nú in geen geval moeten toepassen.

Ik wil u het slot van deze passage niet onthouden, omdat Van Haeringen daarin wijst op het grote belang van een goed gebruik van de aanspreekvormen:

'Voor de waardering van de taal als instrument van verkeer hebben vooral de aanspreekvormen belang, omdat ze in de dagelijkse omgang steeds nodig zijn; ze zijn de scharnieren van elk gesprek, en weinig minder gewichtig in het schriftelijk verkeer. Op dit punt nu spant het Engels de kroon. Het Duits staat uit een oogpunt van praktijk en economie tussenin, maar duidelijk op de betere helft. Het Nederlands vertoont in dit stuk van zijn taaltuin geen wildernis, maar wel een te weinig door schoffel en hark en snoeimes geordende en ingeperkte weligheid'. Einde van het citaat. Ik heb geen idee hoe Van Haeringen, als hij nu dit stuk zou herschrijven, een en ander zou formuleren. Wel weet ik zeker dat ikzelf, die ongeveer 20 jaar jonger ben dan hij, zijn regels nooit heb toegepast, want *gij* en *ge* heb ik nooit gebruikt, noch in mondeling, noch in schriftelijk verkeer, ik heb nooit verschil gemaakt in aanspreekvorm tussen mondeling en schriftelijk gebruik, en ik heb nooit *je* en *jij* gebruikt tegen wat hij een 'mindere' noemt, wel tegen jongeren. De enige uitwijkmogelijkheid, waarvan ik wel eens in bijzondere verhoudingen gebruik gemaakt heb, was deze: als aanspreekvorm *u* in

combinatie met de achternaam. Ik kan me twee gevallen herinneren, beide bedienden van de Akademie van Wetenschappen, waarvoor ik zoveel sympathie had, dat 'meneer' gevolgd door de achternaam storend werkte. Mijn respect voor beiden verbood me over te gaan op eenzijdig tutoyeren. Ik geloof dat hiermee wel de belangrijkste wijzigingen ten opzichte van vroeger zijn aangegeven. Die veranderingen waren al lang gaande toen Van Haeringen dit schreef, maar hadden eerder plaats gevonden in jongere generaties en andere sociale milieus.

Voordat ik probeer niet te schoffelen en te snoeien, maar na te gaan of hier sprake is van 'weligheid' zoals Van Haeringen het noemt en van gerichte ontwikkeling, en samen met u te onderzoeken, meer synchroon en concreet, of er een vuistregel te geven is voor het gebruik van de aanspreekvormen, wil ik eerst wat teruggaan in de taalhistorie en uitzwermen over het taalgebied om u te laten beseffen dat de weligheid er al lang was en, naar mijn gevoelen althans, sterk afhankelijk was van de sociale verhouding. Over de historie kan en moet ik kort zijn, niet alleen omdat er veel over geschreven is, maar vooral omdat we van het gebruik in mondelinge communicatie in vroeger tijd maar bedroefd weinig weten.

Taalgeleerden hebben zich met de herkomst en ontwikkeling van het beleefdheidspronomen *u* in vroeger eeuwen beziggehouden. Een samenvatting van hun beschouwingen is door Van Haeringen opgenomen in zijn *Netherlandic Language Research* (2e druk 1959). Heel kort samengevat dit: men neemt aan dat *gij/ge* in het noorden, met name in Holland, werd tot *jij/je* als gevolg van een meer algemene klankwijziging en dat zich omstreeks 1600 een nieuw beleefdheidspronomen ontwikkelde, *U*, dat in de geschreven taal eerst verschijnt als *UE* en naast *gij* in de schrijftaal in gebruik komt. In de middeleeuwen was het pronomen voor het enkelvoud *du*, dat aan het einde van de 16e eeuw verouderd lijkt te zijn. In plaats van *du* voor het enkelvoud en *gij/ge* voor het meervoud en de beleefdere aanspraak, komt dan dus *jij/je* voor enkelvoud vertrouwelijk, en *gij/U* voor meervoud en beleefd. Ik leg er, waarschijnlijk ten overvloede, de nadruk op dat *gij* de werkwoordsvorm van de 2e persoon meervoud bij zich heeft, maar dat *UE* altijd die van de derde persoon enkelvoud heeft. Nu nog is dit merkbaar uit het feit dat *u* gebruikt kan worden met het werkwoord in de vorm van de tweede persoon meervoud (vorm die ook *gij* bij zich heeft, waarmee *u* op een lijn wordt gesteld) én van de derde persoon enkelvoud die bij *UE*, dat is *Uwe Edelheid* hoorde. De ene Nederlander vindt *U hebt* beschaafd en *U heeft* van minder allure, de ander net omgekeerd. (Het zou nit onaardig zijn eens een onderzoek te doen naar het gebruik. Van een enquête verwacht ik hiervoor heel weinig. Dan zegt men meestal wat men geleerd heeft op school of in zijn milieu).

Maar wat werd er in de gesproken taal gebruikt? Het is moeilijk dit op te maken uit de geschreven taal, omdat spellingen met *g* en *j* naast elkaar voorkomen zonder dat we kunnen uitmaken of achter deze spellingen ook verschillende uitspraak waarschijnlijk is. Verdenius heeft, in zijn artikel over de ontwikkelingsgang van *je* en *jij*, dat eerst in het Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde verscheen en dat later werd opgenomen in de bundel *Studies over zeventiende-eeuws* (1946), een poging gedaan de spellingen met *g* en *gh* in verband te brengen met de stijl en de situatie van de teksten van Bredero, waarin ze voorkomen. Hij veronderstelde dat de *g*-spelling *j* aanduidde en *gh* *g*. Zijn poging om langs statistische weg enige orde in de chaos, die mogelijk slechts schijnbaar was, te brengen is mijns inziens te weinig bekend. Op deze manier zou men waarschijnlijk meer te weten kunnen komen.

In de achttiende eeuw was er zeker verschil tussen twee vormen van het pronomen van de tweede persoon; en toen kende men ook, wat nu nog in vele streektalen voorkomt, een derde manier van aanspreken die als de meest beleefde werd en ook nu nog wordt beschouwd. Ik heb me vaag uitgedrukt en niet man en paard genoemd. Uit het volgende citaat zal het duidelijk worden.

Lambert ten Kate schreef in zijn *Aenleiding tot de Kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche Sprake* (1923), in dl. 1 op blz. 473 het volgende: 'N. wanneer een Minder zijnen Meerder, of Liederen van Aenzien en Opvoeding elkander aanspreken, is men thans, volgens de beleeftheid, gewoon, den aengesprokenen in de 3. *Persoon* te bejegenen; als, HEEFT MYN HEER DAT VERRIGT? dog plomper klinkt het, MYN HEER HEBT GY DAT VERRIGT?

L. 't Is waer, het laetste zou een groote Gemeenzaemheid veronderstellen; en daerom komt ons JE en WE in stêe van GY en WY gevoeglijkst in Gemeenzamen stijl, wanneer men tegen Zijns-gelijke spreekt, als JE HEBT, WE HEBBEN, voornamelijk wanneer ze 't *Verbum* volgen, als HEB JE, HEBBEN WE: in welk laeste geval, de T die agter 't *Verbum* bij de tweede *persoon* behoort, om de vloeijendheid word agtergelaten, want men zegt nog schrijft nimmer *Hebt je*. Dit JE voor GY is zo gemeenzaem in de Praet-tael, dat 'er GY ten eenemaal gemaekt klinkt; en word' er ook zelf dit JE in de Verbogene *Casus* gebruikt, als VAN JE en AAN JE; dog dit, als te laeg, te plat, en al te gemeenzaem, is tot nog toe buiten alle Schrijftael gehouden.

N. Is het derhalven niet jammerlijk en aenstootelijk, dat men zo menigvuldig op den Predikstoel in de Gebeden, met dit platte en allergemeenzaemste JE, 't geen elk Leeraer, eerbiedshalven zig schamen zou tegen eenig mensch van Rang en Aenzien te gebruiken, het Goddelijke Wezen zo oneigen toe-spreekt?

L. Onze Welsprekende *Professor Francius* heeft wel eer dat gebrek gants leelik afgeschildert, en nogtans kan ik niet bemerken dat het mindert; gelden zulker Mannen Lessen niet, zouden de onze dan wel gelden? Men vervalst ook te mets in een gewoonte, eer

men 't vermerkt; en dan volgt 'er wel op, dat Gewoonte boven Leer Gaet'.

In deze samenspraak tussen N. en L. vallen enkele verschijnselen op. Naast *wij* staat *we*, naast *gij* niet *ge*, alleen *je*. Op grond van de fonetische spelling die Ten Kate geeft, is niet waarschijnlijk dat *g* een spelling is voor *j*. Ook in de verbuiging komt dit paar *je/gy* voor, alleen in het gedeelte dat volgt op het geciteerde staat éénmaal dat *je* een verzachting of verkorting is van *gij* of *hij*. Het andere opvallende is, wat ik al noemde, de hoogste graad van beleefdheid, zoals we die nog wel kennen; en ten slotte blijkt uit dit stuk dat het gebruik van *je* ook toen bij sociale ongelijkheid als gewoon werd beschouwd. Verdenius o.a. heeft geconstateerd dat de *jij*-spelling zeldzaam is in de zeventiende eeuw. Het lijkt ook twijfelachtig dat men *jij* heeft gezegd, ook al heb ik dat gedaan bij het voorlezen van het citaat. Uitgaande van Ten Kates spelling zal die uitspraak eerder de klinker van Nederlands *bed* zijn geweest; en dan is de formulering van N.: verzachting of verkorting beter te aanvaarden.

Er is door Neerlandici nog wel eens afgegeven op Ten Kate en er is hem verweten dat hij beschrijft wat er volgens hem gezegd zou moeten worden. Ik ben daarvan niet zo overtuigd en een passage als de aangehaalde lijkt een reële toestand weer te geven. Ten Kate schreef dit in een tijd dat de sociale kloof tussen de standen hoe langer hoe wijder werd en toen de schrijftaal steeds meer van de gesproken taal ging verschillen. Maar ook als we aannemen dat hij de feitelijke toestand weergeeft, over het gebruik van de pronomina vóór zijn tijd, ook in de voorgaande, zeventiende eeuw, weten we vrijwel niets. Dat is jammer, want zoals Ten Kate het beschrijft was het twee eeuwen later ongeveer nog.

Met de summiere gegevens die tot onze beschikking staan, lijkt het erop dat het Nederlands begon, in de oudnederlandse periode of in de vroegste middeleeuwen, met een pronomen *du* voor het enkelvoud, en een ander *gi* voor het meervoud, en dat zich in de achttiende eeuw een systeem had ontwikkeld waarin drie graden beleefdheid te onderkennen waren; in de beide hogere graden is, naar het schijnt, het uitdrukken van het getal, van enkel- of meervoud, van ondergeschikt belang. In de communicatie is dat laatste ook niet van gewicht, omdat het bekend is. Maar wel belangrijk is te laten merken dat je je plaats op de sociale ladder kent, zeker in een tijd dat veel mensen van weinig anderen afhankelijk waren, anderen die geld en daarmee macht hadden. Dit is zo algemeen menselijk dat de vraag opkomt of de situatie die ik voor de vroege middeleeuwen veronderstelde, praktisch wel mogelijk is. Waarom eigenlijk niet? Het Engels met één pronomen voor enkel- en meervoud is nog verder gegaan; en er zijn ook

wel aanwijzingen uit de streektalen dat beleefdheid en onderdanigheid niet de enige bepalende factoren zijn bij het gebruik van pronomina.

Na deze sprongen door de historie wil ik u nu meevoeren door het Nederlands taalgebied om na te gaan hoe enkele streektalen zich ten aanzien van de pronomina gedragen. Ik blijf binnen de grenzen van Nederland, omdat anderen over het gebruik in Vlaams- België hebben geschreven. Geerts o.a. heeft in het Album Van Es een artikel gepubliceerd, getiteld 'Van *gij* naar *jij* en *U*' (1974). Samen met K. Deprez gaf hij een preprint, getiteld *Lexikale en pronominale standaardizatie* met de ondertitel: *Een onderzoek van de ontwikkeling van het Algemeen Nederlands in West-Vlaanderen* (1975), waarin een hoofdstuk aan het gebruik van *je*, *ge* en *u* is gewijd (N.B. *je*, niet *jij*). Ik ben erg blij dat ik u hiernaar kan verwijzen en daarmee ontslagen ben van een behandeling. Dit artikel demonstreert duidelijk, wat we ook in de streektalen in Nederland constateren, dat de overgang naar het Nederlandse gebruik van de pronomina zo moeilijk is door de sociale implicaties; de 'scharnieren' zoals Van Haeringen ze noemde, zijn niet alleen anders, maar ze zitten op een andere plaats en soms draaien ze een andere kant op. En dan kun je flink je kop stoten.

De streektalen buiten het *ge-*, *gij-*gebied dat ten zuiden van de grote rivieren ligt, m.a.w. ook nog en voor een groot deel binnen de landsgrenzen van Nederland, kennen meer dan één pronomen van de tweede persoon enkelvoud.

Fokkema, in zijn *Beknopte Friese Spraakkunst* (2e dr. 1967) vermeldt dat dat *dou* of *du* de gemeenzame vorm voor het enkelvoud *je* en *jo* de beleefdheidsvorm voor het enkelvoud is; dit laatste wordt met de meervoudsvorm van het werkwoord gebruikt. De meervoudsvorm is *jimme*. Hij voegt eraan toe dat de gebruikskring van *jo/je* ruimer is dan van het Nederlands *u*, oudere echtgenoten b.v. gebruiken het tegenover elkaar. Meer beleefd is de aanspraak in de derde persoon, maar dit wordt ook tegenover kinderen gedaan. Het lijkt me dat de grootste moeilijkheid voor de Fries zit in de klankovereenkomst van de verzwakte vorm van *jo* met het Nederlandse *je*, terwijl de gebruikssfeer heel anders is.

Evenals Friezen gebruiken 'Nedersaksers' het pronomen *u* als ze Nederlands spreken onjuist, d.w.z. te veel en wel in situaties waar het niet op zijn plaats is. Afgaande op het artikel van Kloeke uit 1920, eerst afgedrukt in dl. 39 van het Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde, in 1952 in de *Verzamelde Opstellen*, liggen voor de bewoners van de noord-oostelijke provincies de moeilijkheden anders tengevolge van de andere principes. Op blz. 19 van de *Verzamelde Opstellen* zegt Kloeke dat hij had geconstateerd en dat hem was meegedeeld, dat de aanspreek-

vormen in Roden in Drente geslachtelijk gedifferentieerd waren, zodat jongens en mannen, zelfs een grote hond, met *aai* werden aangesproken, vrouwen en meisjes met *doe*. Dat kwam hem vreemd voor, omdat even noordelijker, in de provincie Groningen, het eerste de beleefde, het tweede de vertrouwelijke vorm was. Later leerde hij beter onderscheiden en merkte dat de aanspraak met *doe* beleefd en vriendelijk is. En dat gaf hem begrip voor het aangesproken worden met *doe*. Een belangrijke opmerking in dit verband, omdat dit wijst op moeilijkheden in de communicatie tussen sprekers van verschillende dialecten, is deze: 'Nu schoot mij te binnen, dat in de stad Groningen de boeren uit Peize (in Drente) als zeer lomp worden beschouwd, omdat ze op de markt iedereen maar met *dow* aanspreken. Hun goede bedoelingen worden dus wel zeer miskend'. Tot zover Kloeke. Het misverstand ontstaat dus doordat *dow* voor de Groninger het vertrouwelijke pronomen is, dat ook bij verachting en boosheid wordt gebruikt, maar voor de Drent juist het beleefde en vriendelijke pronomen. Als je zo iets leest vraag je je af hoe het mogelijk is dat de Groningers dat niet wisten van het dialect van Peize dat toch niet zo ver van Groningen ligt. Ik vermoed dat de emotionele factoren met name in het gebruik van het pronomen van de tweede persoon zo sterk meespelen, dat er voor een objectieve constatering van verschil geen plaats meer is.

Door meer dan één dialectoloog, autochtoon in het door Kloeke bestudeerde gebied, is kritiek geïoefend op deze visie van hem. Naarding deed het voor Drente, Bezoen voor Twente. Maar het is vooral Nuijstens geweest die in zijn dissertatie *De Tweetalige Mens* (1962) het gebruik voor Borne in Twente grondig heeft onderzocht, en daarbij de sociale implicaties veel meer dan zijn voorgangers onder ogen heeft gezien; voor dit dorp, waar hij geboren was, kon hij het ook met meer kennis van zaken doen. In zijn boek staat bovendien een bespreking van de opinies van Naarding, Bezoen en eveneens van Vossen, die de aanspreekvormen in Nederweert besprak (in *Taal en Tongval* 10, 131-147). Nuijstens brengt tot begrip van het gebruik van de aanspreekvormen een nieuw element in, nl. het validiteitsbeginsel. Wie de vereiste validiteit mist wordt niet met *i-j*, maar met *doe* aangesproken. En validiteit wil dan zeggen van betekenis voor de werkgemeenschap die het boerengezin vormt. Buiten de werksfeer, dus in huis b.v. kan de boer zijn vrouw wel aanspreken met *doe*, maar tijdens het gemeenschappelijke werk op het land zal hij steeds *i-j* zeggen. Zodra het belang van de werkgemeenschap van het gezin afneemt, wat het geval is bij fabrieksarbeiders, lijkt het gebruik van *i-j* en *doe* meer geslachtelijk gedifferentieerd, maar dat is meer schijn dan werkelijkheid, zegt Nuijstens. Hij heeft bovendien geconstateerd dat de arbeiders in het dialect in hoofdzaak *i-j* gebruiken.

Het is niet mogelijk een samenvatting van het hele betoog van

Nuijtens te geven. Ik wil alleen wijzen op enkele belangrijke elementen erin. Hij legt nadruk op het feit dat het gebruik van de aanspreekvormen een exponent is van een sociale, en wel een mikrostructuur, en dat het gebruik meer wordt bepaald door de aangesprokene dan door de spreker. Met het veranderen van de sociale structuur verandert ook het gebruik van de pronomina; dit gebruik is dan ook anders bij de industriearbeiders dan bij de boeren. Bovendien proberen de arbeiders om hoger op de sociale ladder te komen, waarvoor kennis en beheersing van de cultuurtaal belangrijk zijn. Dan vervolgt Nuijtens: 'Ofschoon de aanspreekvormen in de cultuurtaal ook een sterk genuanceerd gebruik toelaten, is het basisprincipe fundamenteel anders dan in het dialect van Borne. Het gebruik van *u -jij (je)* berust op een meerderheidsprincipe. De tweetalige komt, afgezien van de fonologische moeilijkheden, met de aanspreekvormen in een moeilijk parket, omdat het pronominaal gebruik in het dialect een heel andere sociale structuur veronderstelt dan dat in de cultuurtaal. In het tweeërlei gebruik van de aanspreekvormen is geen sprake van een ontmoeting van twee talen op de eerste plaats, maar vooral van twee werelden. Het pronominaal *i-j* of *ie* biedt zowel fonologisch door zijn grote correspondentie met *jij* als psychosociologisch de minste moeilijkheden. Over het algemeen kan men *i-j* vervangen door *jij* zonder voor zijn eigen gevoel linguaal of sociaal over de schreef te gaan. De verschillen tussen *jij* en *je* ontgaan de tweetalige vaak, zodat zijn *jij*-gebruik een buitenstaander toch wel vreemd kan aandoen'. Tot zover Nuijtens. (Op deze laatste opmerking van hem kom ik nog terug). In het vervolg wijst hij erop dat het gebruik van het substantief, de indirecte aanspraak, een vaak aangegrepen uitwijkmogelijkheid is, zoals ook bij Friezen het geval is.

Tenslotte nog een enkel woord over Holland, Noord- en Zuid-Holland. Ik heb vaak de indruk gekregen dat ook verstedelijkte Hollanders, dus bewoners van Noord- en Zuid-Holland, zich niet realiseren dat men op het platteland maar één pronominaal kent, nl. *je* voor het enkelvoud en *jullie* voor het meervoud. Ikzelf heb dit pas gemerkt toen ik geregeld op Wieringen kwam; het gaf me een schok te horen dat kleine kinderen van 3, 4 jaar oude mensen niet alleen met de voornaam, maar ook met *je* aanspraken. Na deze eerste ervaring was ik wakker geworden en hoorde het telkens weer, van een wegwerker aan wie ik de weg vroeg, van een veerman van een overzetpontje, van een oude boer, waar ik een dialectopname kwam maken, enz. enz. Ik vrees dat menige randstedeling de Hollandse plattelander hierom maar lomp vindt, zoals de Stad-Groninger de boeren uit Peize beoordeelde. (Voor *je* in Holland verwijs ik naar G.S. Overdiep, *De volkstaal van Katwijk aan Zee* (1940), en Daan, 'Een tegenstelling tussen oost en west', *Driemaandelijks Bladen* 15 (1963)).

De conclusie uit dit vluchtige overzicht van de systemen van de aanspreekvormen is dat geen enkele streektaal in zijn systeem, noch wat de vorm, noch wat de sociale functie betreft, overeenkomt met dat van het Nederlands. Bijna alle streektaalsprekers zijn tegenwoordig tweetalig of diglossisch; ze zullen daarom allemaal problemen hebben met het hanteren van het Nederlandse systeem, zowel de *ge/gij*- en *je*-sprekers als de anderen die minstens twee varianten kennen. Ik ben hierop ingegaan omdat het erg waarschijnlijk is dat hierin een van de oorzaken gezocht moet worden van de crisis waarin het pronominale systeem van het Nederlands tegenwoordig verkeert; a Dutch puzzle.

Welke regels geven nu spraakkunsten voor buitenlanders? Bloomfield in zijn *Spoken Dutch* (1944) geeft als instructie voor het gebruik van de pronomina de toestand van de dertiger jaren wel ongeveer juist aan, nl. *jij* tussen verwanten en goede vrienden en tegen kinderen tot ongeveer 16 jaar, anders *u*. De grammatica's voor buitenlanders die ik erop heb nagekeken, geven vrijwel alle dit ongenueanceerde beeld. Shetter *Introduction to Dutch* (2e 1964) doet dit ook, maar uit zijn formulering krijg ik de indruk dat hij wel beter wist. Hij zegt nl.: 'Generally speaking it is advisable to translate English *you* by *U*, unless there is a specific reason for using *jij* or *jullie*'. Dat klinkt als: ik weet het wel, maar ik kan het niet zeggen.

De variatie in het gebruik van *je* en *u* is per persoon en per groep verschillend. Ik heb eens aan deze en gene gevraagd, o.a. aan iemand die vaak vergaderingen bijwoont van leraren. Volgens zijn ervaring werd op de ene door ieder *je*, op de andere door alle leraren *u* gezegd. uit mijn eigen ervaring weet ik dat soms de tegenstand van één aanwezige voldoende is om *u* in de hele groep op dat moment te handhaven.

Naar mijn herinnering was omstreeks 1960 het gebruik van *je* sterk toegenomen in vergelijking met de dertiger jaren. Toen, voor 1940, was het gebruik ervan al veel algemener dan van het Franse *tu* of het Duitse *du*, maar in de laatste 10 of 15 jaar gaan vooral jonge mensen er veel gauwer toe over elkaar te tutoyeren, veel ouderen daarentegen hebben de ontwikkeling vertraagd door niet mee te doen of hun afkeuring openlijk uit te spreken.

Voor deze ontwikkeling zal meer dan één oorzaak verantwoordelijk zijn.

1. Hiervoor heb ik genoemd de moeilijkheid die de streektaalsprekers hebben bij hun overgang op het Nederlands aan de ene kant en het feit dat grote groepen maar één pronomina hebben. Daarbij komt nog dat in de meeste streektalen een pronomina voorkomt dat veel of enige klankovereenkomst met *je* heeft,

terwijl dat juist het pronomen in die streektalen is met de meest algemene bruikbaarheid. Ik noemde het Friese *jo/je*, het Twentse *i-j*; daarnaast kunnen we het Hollandse *je* zetten. Het Nederlandse *u*, in oorsprong een indirecte aanspraak en eigenlijk een misgeboorte, is het pronomen van de afstand, het demonstreert al bijna drie eeuwen of nog langer, de onderdanigheid, en de oppervlakkige koele relatie. Het lijkt me niet vreemd dat in dit conflict *je* betere kansen heeft dan *u*, vooral in de tegenwoordige sociale verhoudingen.

2. De democratisering van de maatschappelijke verhoudingen zou een tweede oorzaak kunnen zijn; ik ben overtuigd dat dit het geval is. *Je* kan wel eens te gemeenzaam aandoen, maar dat bezwaar is minder erg dan de koele afstandelijkheid van *u*. In sommige situaties ben ik blij *u* nog te kunnen gebruiken, maar na een periode van een tiental jaren misschien, waarin ik me onzeker voelde, ben ik de laatste jaren de ruimere mogelijkheden van *je* erg gaan waarderen. Als je een wat vertrouwelijker sfeer wilt scheppen, kún je nu overgaan op *je* in situaties waar het vroeger onmogelijk was. Ik voel me vaak bevrijd van de *u*-last. En ik verwacht dat het Nederlands op den duur - maar ik heb geen idee hoe lang het kan duren - slechts één pronomen zal hebben, nl. *je* voor het enkelvoud. Maar zover is het nog niet en u kunt uw leerlingen onmogelijk als vuistregel meegeven: zeg maar tegen iedereen *je*. Het is beter ze aan te raden tegen volwassenen altijd te beginnen met *u*, maar heel goed te letten op hun aanspraakgedrag in hun eigen omgeving, hun gezin of hun collega's en ook op de sfeer in de communicatie. Als die niet stijf-officiëel is, kan men geleidelijk aan proberen het *je* binnen te smokkelen. In veel gevallen zal het initiatief wel van de Nederlander uitgaan.
3. Het is ook best mogelijk dat de bekendheid met het Engels het gebruik van *you* bevordert.

Een belangrijk iets heb ik in veel grammatica's - een enkele uitzondering daargelaten - gemist, nl. de juiste verhouding van *je* en *jij*. De meeste zeggen dat het pronomen is: *jij*. Dat is fout, want het is *je*. Het parallellisme *wij/we*, *zij/zes*, *mij/me* voert gemakkelijk tot *jij/je*. Maar in de sociale verhoudingen fungeert *jij* anders dan *wij* of *zij*. Zonder bijzondere nadruk worden de vormen met *e* gebruikt; in zo'n geval *wij* en *zij* gebruiken is niet meer dan onjuist, vreemd, opvallend, maar *jij* is onbeleefd. De *ij*-vormen worden gebruikt met nadruk bij tegenstellingen, b.v. *niet wij, maar zij*, *niet hij, maar jij*, maar alleen *jij* wordt gebruikt in verwensingen en bij verontwaardiging: *jij rotzak*, of *jij ondeugende jongen*.

Wanneer een vreemdeling *jij* gebruikt, denkt een Nederlander

met zijn verstand, net als bij *wij* en *zij*: onjuist, vreemd, maar zijn gevoel zal toch tegen dat *jij* in opstand komen, omdat hier de persoonlijke relatie in het geding is en grofheid of brutaliteit wordt gesuggereerd. Voor Borne heeft Nuijens ook geconstateerd dat men de enclitische, dus zwakkere vorm veel gemakkelijker hanteert. Hij formuleert het zó: 'De enclitische vormen geven niet zo gauw aanleiding tot overtreding van de sociale spelregels die juist wat de aanspreekvormen betreft nogal streng zijn. Het zijn handige taaltrucjes, waardoor de taalgebruiker ongemerkt en het zelf niet merkend zich aan de taalnormen onttrekt'. Tot zover Nuijens.

Ongeveer hetzelfde kun je zeggen van *je*, vooral in inversie, maar ook als het voor het werkwoord staat. Dat *je* kan zo onverstaanbaar gezegd worden dat de aangesprokene twijfelt of hij goed gehoord heeft. Meer dan eens is het me gelukt een *u*-relatie te wijzigen in een *je*-verhouding zonder dat soms zo hinderlijke: Zullen we elkaar niet tutoyeren?, een vraag waarvoor je het goede moment meer dan eens ongebruikt voorbij ziet gaan.

Als regel dus nog steeds *u* tegen volwassenen, *je* tegen kinderen.

Als praktisch voorschrift: als je gesprekspartner ongeveer van je leeftijd is of als je je in het algemeen met hem op één lijn voelt, kun je het altijd eens proberen met dat bijna ingeslikte *je*.

Van Haeringen vond in 1956 nog de taaltuin van het Nederlandse pronomen van de tweede persoon geen wildernis. Ik heb de indruk dat dit nu wel het geval is, en ik verwacht, dat, als in een oerwoud, de sterkste het van de zwakste zal winnen. Ik voorzie de overwinning van *je* als noordelijke nuance, en ik hoop op het behoud van *ge/gij* als zuidelijke variant. Misschien is het nog niet te laat.

Hiermee is A Dutch puzzle niet opgelost. Dat kan alleen de tijd.

Kontrastieve linguïstiek en vreemde-talenonderwijs door prof. dr. N. Morciniec (Wrocław)

Het idee om contrastieve taalstudies te ondernemen is uit de methodiek van het vreemde-talenonderwijs voortgekomen, waarbij men a priori georiënteerd was op het toepassen van onderzoeksresultaten in het onderwijsproces. Deze linguïstische richting, die in de jaren vijftig ingang heeft gevonden in de Verenigde Staten, steunde op de werken van C.C. Fries, E. Haugen, R. Lado, U. Weinrich e.a. Zij zag haar taak in het ontdekken van overeenstemmingen en verschillen tussen de natuurlijke talen. Haar bedoeling was, het de leerling te vergemakkelijken, een vreemde taal te beheersen. De onderzoeksresultaten moesten ertoe dienen, een zo efficiënt mogelijke taaldidactische strategie te ontwikkelen¹.

Praktische gezichtspunten stonden dan ook op de voorgrond van het onderzoeksproject van het Center for Applied Linguistics in Washington. In dat kader zijn sinds 1962 contrastieve analyses verschenen over de fonetiek en grammatica van de vreemde talen die in de Verenigde Staten worden geleerd.

De enorme bloei van het vreemde-talenonderwijs leidde ook in Europa tot een groeiende belangstelling voor contrastieve studies. Naast een reeks van desbetreffende monografieën ontstonden grootse contrastieve onderzoeksprojecten, o.a. ook in Poznań, Zagreb, Boekarest, Stuttgart, Mannheim en in de laatste tijd ook in Leipzig.

Typisch voor de eerste periode van deze onderzoeken is een bepaald optimisme, de overtuiging van een grote kentering in het vreemde-talenonderwijs die de resultaten van deze onderzoeken tot gevolg zouden hebben. Men was ervan overtuigd dat de ontdekte verschillen tussen de moeder- en vreemde taal de belangrijkste bron van taalfouten vormen. Derhalve zou het voldoende zijn bepaalde onderwijsprogramma's op te bouwen op basis van deze verschillen om alle moeilijkheden meester te worden. De confrontatie van deze overtuigingen met de praktijk van het taalonderwijs leidde echter zeer gauw tot een zekere scepsis.

Sommige linguïsten gingen zo ver de betekenis van contrastieve onderzoeken voor het taalonderwijs helemaal te bestrijden². Nu werd men zich ervan bewust dat de taalcontrasten niet beschouwd mogen worden als de enige oorzaak van alle taalfouten. Het onderwijsproces is een ingewikkeld procédé waarbij verschillende factoren als potentiële foutenoorzaken in aanmerking moeten komen, o.a. zowel de leraar en zijn onderwijsmethoden als ook de leerlingen met hun verschillende psychische predisposities, alsook de omstandigheden waaronder het onderwijsproces plaatsvindt. Door een beperking alleen tot het onderwijsobject, door het streven om oorzaken van taalfouten alleen in de verschillen tussen de moedertaal en de vreemde taal te zoeken, zijn belangrijke potentiële foutenbronnen buiten beschouwing gelaten. Dit alles moest bijgevolg tot een breuk leiden tussen onderwijzers en linguïsten. Zo'n duidelijke breuk is blijkbaar niet te rechtvaardigen indien men het onderwijsproces adequaat, volledig en doeltreffend wil aanpakken. Hier moet men vooral onderstrepen dat de methodiek van het vreemde-talenonderwijs geen toegepaste linguïstiek is en dat de linguïst slechts een bescheiden bijdrage kan leveren tot deze methodiek. Men kan van de linguïstiek niet verwachten dat ze niet-linguïstische foutenbronnen onderzoekt en opheldert. Terecht wijst James in zijn verhandeling 'Zur Rechtfertigung der kontrastiven Grammatik' erop dat de kritiek die de contrastieve linguïstiek verwijt niet in staat te zijn fouten van niet-linguïstische oorsprong te voorspellen, evenmin steek houdt als het verwijt aan een grasmaaimachine dat ze niet deugt als dorsmachine³.

De kritiek op de contrastieve linguïstiek die tegen het einde van de jaren zestig inzette en sindsdien niet meer uit de lucht was, leidde tot een bezinning over haar grenzen en mogelijkheden. Men meende echter dat men de eigen waarde van de contrastieve onderzoeken kon bewaren, indien men trachtte ze te ontwikkelen tot een vergelijkende descriptieve linguïstiek. Daarbij wordt deze opgevat als een onderdeel van de typologisch vergelijkende taalwetenschap⁴.

Het is wel interessant vast te stellen dat daardoor weer aangesloten wordt bij de uitgangspositie van de synchronanalytische taalvergelijking van de Praagse school. Dit standpunt werd reeds in 1929 geformuleerd door B. Trnka in het eerste deel van de Praagse Travaux en later verder ontwikkeld door Tsjechoslavaakse linguïsten als Fried, Horalek, Skalička en Schwanzler en gedeeltelijk voorbereid voor toepassing in het taalonderwijs. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat de hedendaagse contrastieve linguïstiek geen vooruitgang heeft geboekt in vergelijking met de Praagse formuleringen in de jaren dertig. De theoretische inzichten en onderzoeksbeginselen van de synchron-analytische taalvergelijking, die in het kader van het Praagse structuralis-

me verworven waren, werden echter in Europa aanvankelijk niet verder ontwikkeld. Er waren zelfs impulsen nodig van de Amerikaanse contrastieve studies om contrastieve research ook in Europa tot ontplooiing te brengen, wat dan overigens met een verdiepte theoretische bewustheid gebeurde.

De glottodidactische toepassing der resultaten van contrastieve studies staat sterk op de voorgrond, ook in de Europese research-projecten. Ze zal wel in de meeste gevallen de oorzaak van deze onderzoeksverrichtingen geweest zijn. Het is hier niet de juiste plaats om verder in te gaan op detailvragen bij de discussie over de status van de contrastieve linguïstiek. Als algemeen erkend blijkt vandaag de opvatting te heersen dat de contrastieve linguïstiek, die als onderdeel van de typologischvergelijkende taalwetenschap beschouwd wordt, een eigen heuristische waarde heeft die onafhankelijk is van de toepassing van haar resultaten. Haar waarde resulteert uit haar taak, analogieën en verschillen tussen twee of meer talen te beschrijven door systematische vergelijking.

Nog altijd betwist is de vraag wat voor descriptief model het meest geschikt is als uitgangspunt voor contrastieve studies. Volgens Coseriu is het op zichzelf om het even welk soort beschrijvingsmodel wordt toegepast: 'Een traditionele, een structurele of een transformationele beschrijving kunnen in principe dezelfde dienst bewijzen, mits ze expliciet genoeg zijn⁵'. Ook Kufner⁶ is van mening dat de meest universele grammaticatheorie - en volgens hen is dat het generatief-transformationele model - volstrekt niet de beste hoeft te zijn voor contrastieve onderzoeken. Lee⁷, die de contrastieve linguïstiek onderzocht vanuit het standpunt van de glottodidactiek, is van mening dat de beginselen van de Praagse School tot die reeks van theorieën der contrastieve grammatica behoren die nog altijd nuttige resultaten laten verwachten voor het vreemde-talenonderwijs.

Onze verdere uiteenzettingen betreffen de toepassing van contrastieve onderzoeken voor het uitspraakonderwijs van een vreemde taal.

Het beschrijvingsmodel van fonetisch-fonologische studies wordt wezenlijk medebepaald door de algemene grammatica-theorie, in het kader waarvan ze worden beoefend. Over een theoretische zelfstandigheid en een eigen waarde van de fonologie - en dus ook van contrastieve fonologische studies - kan alleen worden gesproken in het kader van een beschrijvingsmodel waar men haar een - hoe relatieve ook - autonomie toekent. Dit is het geval bij het Praagse structuralisme en ook bij het Amerikaanse taxonomische structuralisme, maar niet bij de generatief-transformationele grammatica. Het wordt juist als een verdienste van deze theorie aangezien, dat ze de vermeende autonomie van de fo-

nologie overwonnen en ze tot een component van het gehele systeem gemaakt heeft. In dit systeem komt haar de taak toe, de in de syntactische component gegenereerde zinnen in samenhang te brengen met hun fonetische representatie, dus, om zo te zeggen, ze klanksubstantie toe te wijzen. Daarom bestaat in de generatieve grammatica geen zelfstandig fonologisch beschrijvingsniveau en omdat men het binnen het regelsysteem van syntactischfonetische toewijzingen klaar speelt met matrices van fonetische kentekens, wordt ook het foneem tot een overbodige term.

Men is er zich nu misschien nog niet overal van bewust dat de zogenoemde 'generatieve fonologie' noch generatief is, noch iets te maken heeft met de fonologie in de klassieke betekenis van dit woord. Zij is niet 'generatief', omdat zij geen fonologische eenheden genereert, zoals bijv. in de syntactische component zinnen worden geproduceerd; zij heeft veeleer een interpretatieve taak, in die zin, dat zij met de reeds gegenereerde structuren opereert en ze klankvormen toewijst. 'Generatieve fonologie' is een in het nederlandstalige gebied verbreide, terminologisch misleidende afkorting voor 'fonologische component van de generatieve transformatiegrammatica'. Haar wezen kan men het best met Chomsky's woorden weergeven: 'De fonologische component van een generatieve grammatica is een systeem van regels dat de fonetische en syntactische componenten in samenhangbrengt'⁸.

Het doel en de taak van de zog. generatieve fonologie is het opstellen van formele regels, die het mogelijk maken, een definitieve fonetische vorm toe te wijzen aan de in de syntactische component gegenereerde zinnen. Er was wel principieel niets in te brengen tegen een voornemen om zulke regels van twee of meer talen te contrasteren, aangenomen dat de zin en het nut van zo'n voornemen duidelijk gemaakt is. Voorzichtigheid is echter geboden wanneer 'generatieve fonologie' beoefend wordt met de doelstelling, tot contrastering van inventarissen van twee talen te komen. Deze beschrijvingen gaan namelijk in de regel van taxonomische foneeminventarissen uit, ze ontleden hun eenheden in matrices van kenmerken en opereren hiermee dan in het transformationele regelsysteem. Met de transformationeel-generatieve analyses hebben zulke beschrijvingen niets gemeen behalve de naam. In werkelijkheid zijn ze een traditionele beschrijving in generatieve metataal.

Deze kritiek is uiteraard niet zo te verstaan, dat men traditionele methoden van linguïstische contrastieve analyses meer waardeert. Het is stellig negatief te beoordelen, indien de contrastieve linguïstiek niet zou trachten, een nieuwe onderzoeksmethode toe te passen voor haar doeleinden. Economische redenen brengen ons echter tot de overtuiging dat men de voorkeur moet geven aan dit beschrijvingsmodel, dat het zonder veel

moeite mogelijk maakt, de onderzoeksresultaten om te zetten in de praktijk. Dit geldt ook voor de onderzoeksresultaten in het vreemde-talenonderwijs.

In tegenstelling tot de taxonomische fonologie die de linguïstische eenheden en haar onderlinge relaties statisch beschrijft, streeft de generatieve fonologie ernaar een deel van het scheppingsproces der linguïstische teksten te weerspiegelen. Ze probeert het dynamische proces van het taalgebruik te vatten en juist daarom is ze zeer geschikt om fonologische processen adequaat te beschrijven.

In de taxonomische fonologie ondervindt de beschrijving van fonologische processen theoretische moeilijkheden. In haar kader was er gewoon geen plaats voor de beschrijving van dynamische processen. Het voorwerp van haar onderzoek was namelijk het resultaat van processen, maar niet het proces zelf.

Hier rijst voor ons het belangrijke probleem, of de contrastieve fonologie moet streven naar vergelijking van fonologische processen of wel naar vergelijking van de resultaten van deze processen. Het antwoord op deze vraag zal de keuze van het beschrijvingsmodel wezenlijk bepalen.

De generatieve fonologie is een systeem van regels volgens hetwelk de klankvorm toegewezen wordt aan de in de syntactische component gegenereerde structuur en daarom kan ze alleen binnen een taalbeschrijving bestaan, die ernaar streeft, het gehele productieproces van taalteksten te vatten. Buiten deze beschrijving heeft de generatieve fonologie geen bestaansrecht. Een autonome positie komt haar niet toe. Voor het taalonderwijs zijn geen beschrijvingen vereist van processen van syntactisch-fonetische toewijzingen maar de beschrijving van de resultaten van deze processen die de leerlingen zich moeten toeëigenen. Een contrastieve beschrijving van bovengenoemde processen der syntactisch-fonetische transformaties is voor het uitspraakonderwijs weinig doeltreffend en wel niet daarom, dat de leraren en leerlingen vaak geen linguïstische opleiding hebben en niet in staat zijn generatieve beschrijvingen in de praktijk om te zetten, maar wegens wezenlijke principiële redenen. Tot nu toe is men er niet in geslaagd om te bewijzen dat de in de generatieve taaldescriptie beschreven productieëtapen van taalstructuren zoals de toewijzingen van hun overeenkomstige fonetische realisaties een adequate weerspiegeling zijn van psychische processen die tijdens het taalgebruik inderdaad plaatshebben. Zonder zo'n veronderstelling wordt echter de bruikbaarheid van generatieve beschrijvingen op z'n minst problematisch voor het taalonderwijs.

Het blijkt echter dat het in methodologisch opzicht geen hinderpaal is bij een contrastieve analyse gebruik te maken van ge-

neratieve beschrijvingstechnieken om fonetische processen te beschrijven die van belang zijn voor het taalonderwijs. Zo'n contrastieve fonologie zou dus zowel een statische vergelijking omvatten van complexen van distinctieve kenmerken alsook een vergelijking van veranderingen van deze complexen in afhankelijkheid van de contexten in welke ze voorkomen.

De keuze van de metataal is hier van secundair belang. Een statische beschrijving van distinctieve kenmerken betekent in dit model geen vooruitgang in vergelijking met de praktijk van de taxonomische analyses. Hier en daar komt men tot de vaststelling dat de twee talen van de algemene inventaris der distinctieve kenmerken alleen een beperkt aantal kenmerken gebruiken en ze groeperen in bundels die in de taxonomische fonologie fonemen genoemd worden. Maar alleen de onderscheiding van het systematisch-fonemische niveau, dat met binaire kenmerken opereert, van het systematisch-fonetische niveau, dat de binaire kenmerken in quantitative waarden transformeert, betekent hier een stap vooruit. Taxonomische beschrijvingen bepalen zich namelijk alleen tot een kwalitatieve omvatting van distinctieve kenmerken en ze geven geen verklaring omtrent hun quantitative realisaties die van belang zijn voor het taalonderwijs. Als taaldocenten willen wij niet alleen weten van welke distinctieve kenmerken een vreemde taal gebruik maakt, maar we willen ook vernemen hoe deze kenmerken gerealiseerd worden in vergelijking met de moedertaal. Deze inlichtingen levert ons een generatieve beschrijving op het systematisch-fonetische niveau. Ze geeft de numerieke waarden op van de realisaties van kenmerken en ze laat ons bijv. weten dat de stemhebbende medeklinkers in een taal meer stemhebbend kunnen zijn als de desbetreffende medeklinkers in een andere taal.

De prioriteit van generatieve beschrijvingen wordt vooral daar zichtbaar waar het om het contrastieve beschrijven van fonologische processen gaat, dwz. om processen die daarin bestaan dat de distinctieve kenmerken gewijzigd worden in afhankelijkheid van de fonetische context. In de taxonomische fonologie die het als haar taak beschouwde, distinctieve eenheden, hun varianten en distributie te beschrijven, ondervond de beschrijving van synchrone fonologische processen principiële moeilijkheden. De linguïsten moesten zich hier tevreden stellen met ad hoc-oplossingen en verklaringen die vaak in tegenspraak waren met het gezonde verstand. Zo werd bijv. getracht, de Duitse auslautverharding te verklaren met de theorie van het archifoneem, die erop neerkwam dat in de auslaut van Duitse woorden als bijv. Korb, Staub noch het foneem /b/ noch het foneem /p/ voorkomt maar iets tussen beide, namelijk het desbetreffende archifoneem. Een verbale formulering van deze ad hoc-oplossingen in een contrastieve beschrijving was omslachtig en leidde tot moeilijkheden bij de bepaling van het wezen van deze processen.

Bij een transformationeel-generatieve beschrijving die hier opereert met exacte formuleringen van fonologische regels wordt de contrastieve voorstelling van deze processen zichtbaar op een economische manier. Een glottodidactische bruikbaarheid van deze regels en een eventuele omformulering voor deze doeleinden in een algemeen begrijpelijke metataal is dan ook zonder meer mogelijk. Een voorbeeld op het gebied van de stemassimilatie in het Nederlands, Pools en Duits zal dit veraanschouwelijken.

Wanneer een spirant en een explosief elkaar aan de morfeemgrens ontmoeten dan gelden voor het Nederlands de volgende regels:

1. $\begin{bmatrix} - \text{son.} \\ + \text{cont.} \\ - \text{strid.} \\ - \text{stem} \end{bmatrix} \rightarrow + \text{stem.} \quad / \quad \text{---} \quad \begin{bmatrix} - \text{son.} \\ - \text{cont.} \\ - \text{strid.} \\ + \text{stem} \end{bmatrix}$
- Voorbeelden : af-dragen ['avdrayðn]
 huis-deur ['hœyzdø:r]
 lach-bui ['laχbœ y]
2. $\begin{bmatrix} - \text{son.} \\ + \text{cont.} \\ + \text{strid.} \\ + \text{stem} \end{bmatrix} \rightarrow - \text{stem.} \quad / \quad \text{---} \quad \begin{bmatrix} - \text{son.} \\ - \text{cont.} \\ - \text{strid.} \\ - \text{stem} \end{bmatrix}$
- Voorbeelden : scheepvaart ['sxepfa:rt]
 tentzeil ['tentscil]
 trapgevel ['trapxevəl]

Regel 1 lezen we als volgt: Stemloze spiranten aan het morfeemeind worden stemhebbend indien een stemhebbende explosief erop volgt.

Regel 2: Stemhebbende spiranten aan het morfeembegin worden stemloos indien een stemloze explosief eraan voorafgaat.

De desbetreffende regels in het Pools hebben de volgende gestalte:

1. $\begin{bmatrix} - \text{son.} \\ + \text{cont.} \\ + \text{strid.} \\ - \text{stem} \end{bmatrix} \rightarrow + \text{stem} \quad / \quad \text{---} \quad \begin{bmatrix} - \text{son.} \\ - \text{cont.} \\ - \text{strid.} \\ + \text{stem} \end{bmatrix}$
- Voorbeelden : las duzy [laz'duzi]
 krew braterska ['krevbraterska]
 niech gada [ɲɛχ'gada]

$$2. \begin{bmatrix} - \text{son.} \\ - \text{cont.} \\ - \text{strid.} \\ - \text{stem} \end{bmatrix} \xrightarrow{+ \text{stem}} \begin{bmatrix} - \text{son.} \\ + \text{cont.} \\ + \text{strid.} \\ + \text{stem} \end{bmatrix}$$

Voorbeelden : chłop wielki [xwɔɓ'vɛlki]
 brat Zosi [brad'zɔsi]
 tak zawsze [tag'zaf'ɛ]

Het is dus duidelijk dat de regels 1 identiek zijn in het Nederlands en Pools. Fouten op het gebied van deze assimilaties zijn dus bij Poolstaligen die Nederlands leren niet te verwachten.

Daarentegen anders is het bij regel 2. Hier bestaat niet alleen een verschil in wezen van het proces zelf (in het Nederlands: stemverlies, in het Pools: stemverwerving), maar ook in de richting van het verloop: in het Nederlands progressief, in het Pools regressief. Deze verschillen zijn vanzelfsprekend een potentiële foutenbron en bij het taalonderwijs moet men er rekening mee houden.

Indien we nog de desbetreffende regel in het Duits in aanmerking nemen, dan zien we dat hij zowel van het Nederlands als ook van het Pools afwijkt. Hij is als volgt:

$$\begin{bmatrix} - \text{son.} \\ - \text{cont.} \\ - \text{strid.} \\ + \text{stem} \end{bmatrix} \xrightarrow{- \text{stem}} \begin{bmatrix} - \text{son.} \\ + \text{cont.} \\ + \text{strid.} \\ - \text{stem} \end{bmatrix}$$

Voorbeelden : aufbringen ['aofbrɪŋən]
 ausdenken ['aosdɛŋkən]
 hochgreifen ['ho:xgræfən]

Deze regel is te lezen: Stemhebbende explosieven aan het morfeembegin verliezen hun stem na stemloze spiranten. Hierdoor ontstaan glottodidactische problemen zowel voor Duitstaligen die Nederlanders leren als ook voor Poolstaligen die Duits leren en vice versa.

De geschetste werkwijze is alleen een beschrijvingstechniek en heeft als zodanig geen heuristische waarde. Dezelfde feiten kunnen ook behandeld worden op de traditionele manier. Het lijkt ons echter dat de transformationele werkwijze, die met de distinctieve kenmerken opereert, adequaat het wezen van de behandelde processen beschrijft.

De tot nu toe verschenen fonetisch-fonologische contrastieve studies zijn - voor zover we het kunnen voorzien - uitsluitend glottodidactisch georiënteerd. Moulton⁹ schreef zijn monografie over de Engelse en Duitse klanken met de bedoeling, ermee de leraars Duits behulpzaam te zijn. Kufners doel in zijn 'Kontrastive Phonologie deutsch-englisch'¹⁰ was, de uitspraakmoeilijkheden van de Duitstaligen bij het leren van het Engels systematisch te beschrijven en te behandelen. In dat opzicht zijn er gedurende het laatste decennium geen veranderingen gekomen bij de taakformulering. Het feit dat de monografie van Moulton in de derde oplage is verschenen binnen een zeer korte tijdspanne is een bewijs ervoor, dat ze het doel dat haar auteur heeft beoogd met succes heeft bereikt. Naar het schijnt zal ook Kufners contrastieve fonologie een dergelijk lot gegund worden. Deze monografieën leveren tevens het indirecte bewijs dat de daar toegepaste taxonomische beschrijvingsmodellen uitstekend geschikt zijn om deze taken te vervullen. Wijzelf hebben in onze 'Contrastieve fonetika Pools-Duits'¹¹ taxonomische gezichtspunten beoogd en we zijn in staat ons voortdurend te overtuigen van hun nut bij het uitspraakonderwijs aan Poolse germanistiekstudenten.

De voordelen van een uitspraakonderwijs dat volgens contrastieve gezichtspunten opgesteld is, worden nu wel algemeen erkend¹². In ieder geval is het wel interessant te vernemen, welke resultaten bereikt werden bij een onderwijsexperiment met homogene proefgroepen. Na een traditioneel uitspraakonderwijs was er een vermindering te constateren van gemiddeld 7,8 % fouten. Na een doelbewust contrastief uitspraakonderwijs bedroeg de desbetreffende vermindering echter 11,4 %, wat een ernstig op te nemen efficiëntie-verhoging is¹³.

De overtuiging over het nut van de contrastieve analyses voor het uitspraakonderwijs - die intussen bevestigd kon worden door de praktijk van het onderwijs - steunt echter op enkele veronderstellingen die in de desbetreffende leerboeken niet altijd expliciet geformuleerd zijn.

De eerste veronderstelling komt erop neer, dat het opbouwproces van fonetische structuren afgesloten is bij de leerlingen die het 12e-14e levensjaar hebben bereikt. Deze leerlingen zijn dan niet meer in staat nieuwe klankstructuren te genereren op grond van vreemde gehoorsindrukken. Deze veronderstelling wordt bevestigd door onze ervaring dat de leerlingen beneden deze leeftijd de juiste uitspraak van een vreemde taal verwerven zonder de hulp van de leraar.

De tweede veronderstelling is dan, dat de leerlingen, bij wie het opbouwproces van klankstructuren van hun moedertaal al af-

gesloten is, geneigd zijn, de klanken en hun distributie van de moedertaal over te brengen op de vreemde taal - zowel bij de perceptie als ook bij de productie. Daardoor ontstaan dus min of meer belangrijke uitspraakfouten. Ook deze veronderstelling is gedeeltelijk bevestigd in de onderwijspraktijk. Het proces zelf is in de leertheorie bekend onder de naam 'interferentie van de moedertaal'. Deze wordt als een belangrijke bron van taalfouten beschouwd. Er wordt echter niet altijd voldoende rekening gehouden met het feit dat op een bepaalde etappe van de vreemdetaalbeheersing ook te rekenen valt met de interferentie van deze vreemde taal. Deze soort van interferentie is principieel verschillend van de tegenwerkende invloed van de moedertaal. Ze berust op een verkeerde analogie-vorming op grond van structuren van de al gedeeltelijk beheerste vreemde taal. Ze getuigt van een foutieve generalisering van de al aangeleerde structuren van de vreemde taal. Het is wel nuttig deze twee soorten van interferentie ook terminologisch van elkaar af te grenzen. In geval van de door de moedertaal veroorzaakte beïnvloeding moet hier gesproken worden van interlinguale interferentie. De normschending die door de foutieve generalisatie ontstaat binnen de te leren vreemde taal dient men intralinguale interferentie te noemen.

Door contrastieve taalanalysen kan alleen de interlinguale interferentie vooraf worden bepaald, maar slechts tot een zekere graad. Deze soort bepalingen vooraf hebben alleen een potentiële waarde. Systematisch doorgevoerde foutenanalysen hebben ons geleerd, dat er geen absoluut causaal verband bestaat tussen taalcontrast en interferentie. De taalfouten kunnen veeleer ook veroorzaakt worden door het methodische en taalkundige gedrag van de leraar, door de individuele predisposities van de leerlingen evenals door de uitwendige omstandigheden van het onderwijsproces. De veronderstelling dat de leerlingen de gewoonten van hun moedertaal op de vreemde taal overbrengen is dus in die zin te modificeren dat deze overdragen wel als oorzaken van taalfouten kunnen fungeren maar dat niet hoeven te doen. Eerst het evidente optreden van fouten kan het recht geven tot de conclusie, dat deze fouten door taalcontrasten veroorzaakt zijn. Om deze redenen zijn we van mening dat linguïstische contrastieve studies gepaard moeten gaan met systematisch doorgevoerde foutenanalysen om hun theoretische voorspellingen te verifiëren en om ze de algemene geldigheid te verlenen.

Eindnoten:

- 1 KUFNER, H.L., 'Kontrastive Grammatik und dann?' In: *Angewandte Sprachwissenschaft und Deutschunterricht*, hrsg. von G. Nickel, München 1973, S. 18.
- 2 Vergl. JAMES, C., 'The exculpation of contrastive linguistics'. In: *Papers in Contrastive Linguistics*, ed. by G. Nickel, Cambridge 1971, S. 53-68.
- 3 JAMES, C., 'Zur Rechtfertigung der kontrastiven Linguistik'. In: *Reader zur kontrastiven Linguistik*, hrsg. von G. Nickel, Frankfurt/M. 1972, S. 24.
- 4 ZABROCKI, L., 'Grundfragen der konfrontativen Grammatik'. In: *Probleme der kontrastiven Grammatik*, Schriften des Instituts für deutsche Sprache in Mannheim Bd. 8, Düsseldorf 1970, S. 31-52.
- 5 COSERIU, E., 'Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik'. In: *Probleme der kontrastiven Grammatik*, Schriften des Instituts für deutsche Sprache in Mannheim Bd. 8, Düsseldorf 1970, S. 13.
- 6 KUFNER, H.L., vgl. noot 1.
- 7 LEE, W.R., 'Überlegungen zur kontrastiven Linguistik im Bereich des Sprachunterrichts'. In: *Reader zur kontrastiven Linguistik*, hrsg. von G. Nickel, Frankfurt/M. 1972, S. 165.

- 8 CHOMSKY, N., 'Some general properties of phonological rules'. In: *Language* 43 (1967), S. 102-128.
- 9 MOULTON, W., *The Sound of English and German*, Chicago 1962, S. VII.
- 10 KUFNER, H.L., *Kontrastive Phonologie deutsch-englisch*, Stuttgart 1971, S. 3.
- 11 MORCINIEC, N., PRĘDOTA, S., *Fonetyka kontrastywna języka niemieckiego*, Wrocław 1973.
- 12 Vergl. aber KOHLER, K., 'Sinn und Unsinn der kontrastiven Phonologie für den Fremdsprachenunterricht'. In: *Linguistische Berichte* 26 (1973), S. 70-78.
- 13 EHNERT, R., 'Zur Leistungsfähigkeit von Sprachlabor-Phonetikprogrammen'. In: *Zielsprache Deutsch*, 4. Jg. (1973), S. 70-74.

Ochtendzitting

Donderdag 2 september 1976

Onderwerp: Letterkunde
Voorzitter: Prof. dr. K. Langvik-Johannessen (Oslo)
'J.H. Leopolds *Verzen 1897* als cyclus' door Mevrouw prof. dr. M. Schenkeveld (Vrije Universiteit Amsterdam).
'Het vroege renaissance-drama der Nederlanden in Europees perspectief' door prof. dr. L. Rens (UFSIA).
'Het scheppend 'geweten' in het levensbeschouwelijk werk van Jacques Perk en Friedrich von Hardenberg (Novalis)' door prof. dr. R. Breugelmans (Calgary). (Niet uitgesproken reserve-lezing).

**J.H. Leopolds *Verzen 1897* als cyclus
door prof. dr. J. Margaretha H. Schenkeveld
(VU Amsterdam)**

Blijkens een aantal artikelen van de laatste tien jaar ongeveer leest men tegenwoordig Leopold veelal met andere ogen dan in de periode waarin Van Eyck het voor het zeggen had¹. De filosofische inhoud bijv. van gedichten als *Oinou hena stalagmon* en *Cheops* wordt niet meer gereduceerd tot uiting van 'droomend denken', aangepast aan de allesoverheersende zielsgesteldheid van de dichter. Voor de sterk stoïsche gedachtengang van *Oinou* heeft Sötemann de aandacht gevraagd²; de confrontatie in *Cheops* van twee wereldbeschouwingen, die van Epicurus en die van de Stoa, is door Van Halsema overtuigend bewezen, mèt daarbij, in hetzelfde gedicht, de verbeelding van een visie op de mens en op de poëzie: *Cheops* loopt uit op de erkenning van het beperkte belang van poëzie, van kunst in het algemeen en daarmee op de afwijzing van zekere artistieke pretenties die in Leopolds tijd geldigheid bezaten³. In *De molen*, zo ziet men thans, heeft Leopold óók gedachten over het dichterschap verbeeld, in het bijzonder over het dichterlijk symbool⁴. In *Regen* onderscheidt Sötemann vier betekenislagen, verenigd tot één geheel: de feitelijke, een psychologische, een filosofische en een poëtologische⁵. Met deze andere wijze van lezen gaat gepaard dat men Leopold minder geïsoleerd ziet van zijn eigen tijd dan vroeger de tendens was en dat men nu verwijst naar tijdgenoten als Mallarmé, naar de verbeelding van het fin-de-siècle⁶ en ook naar oudere dichters, als Wordsworth, wier denkbeelden in Nederland sinds de tachtigers actualiteit bezaten. Langzamerhand begint er een ander beeld van Leopold zichtbaar te worden - een complement van het bestaande - dat van de dichter, die in en door middel van zijn poëzie telkens weer zijn standpunt bepaalt tegenover gedachten en voorstellingen die in zijn tijd gezag hadden, niet in het minst tegenover die op het gebied van poëzie en dichterschap. De verbeelding van een (aan de poëzie gebonden) standpunt of gedachtenproces blijkt een integrerend bestanddeel van Leopolds poëzie.

Het is een hachelijk ondernemen om deze elementen te analyseren en te spreken over de intellectuele kant van Leopolds poëzie.

Het gevaar dreigt dat men de primaire betekenislaag van een gedicht onderschat en uit het oog verliest dat de rest van de mogelijke andere betekenissen daarin opgenomen is en bij gratie daarvan bestaat. Men gaat m.i. te ver als men kiest voor een 'eigenlijke' betekenis, die de essentie zou vormen⁷.

Er dreigt nog een ander gevaar: dat men te stellig spreekt. Gedichten geschreven in een tijd waarin men zich bij uitstek bewust is van de geheimzinnige macht van het symbool als poëtisch uitdrukkingmiddel, zijn altijd gedichten met een aantal betekenismogelijkheden. Alleen, die betekenismogelijkheden zijn begrensd, in de eerste plaats door de tekst en in de tweede plaats door de 'context' van de dichter en van de tijd. Uit literair-historisch oogpunt kan er zelfs sprake zijn van een voorkeurslezing⁸.

Totnutoe is, althans voorzover dit uit publicaties blijkt, nog nauwelijks aan het nieuwe beeld van Leopold bijgedragen door onderzoek van zijn vroege poëzie - van de *Christusverzen* (1893) tot *Morgen* (1897)⁹.

Ik wil U vanmorgen de - zeer voorlopige - resultaten voorleggen van een onderzoek van *Verzen 1897*; daarbij vraag ik vooral Uw aandacht voor de samenhang tussen de gedichten. Ik ben gedwongen de bespreking van allerlei details, de problemen die zich daarbij voordoen en ook van de vormaspecten te laten rusten. Ik hoop U aannemelijk te kunnen maken, dat de gedichten van *Verzen 1897* een samenhang vertonen, die betekenis heeft voor de reeks als geheel en dat Leopold derhalve niet slechts negen gedichten geschreven heeft die op zichzelf afgeronde gehelen zijn, maar dat hij daarnaast, door de gedichten 'in te schikken' in een verband, extra betekenismogelijkheden heeft geschapen¹⁰.

De meest directe aanwijzing van een niet willekeurige ordening van de gedichten vormt de rangschikking ervan in de natuurlijke volgorde der seizoenen; daarmee heeft de dichter impliciet het thema van de opeenvolging van lente, zomer, herfst en winter tot een bestanddeel van *Verzen 1897* gemaakt.

Ik wijs U erop dat de seizoenen niet overal bij name genoemd worden. In I¹¹ en II komt het woord 'lente' voor, het volle geboomte en de aard van het noodweer in IV suggereren, evenals de regenbellen in het landschap van V, een zomerse natuur; 'het vallen komt' en de regen in VI duiden op een vroeg stadium van de herfst; sneeuw en Kerstmis maken VIII en IX tot wintergedichten. Wat VII betreft zou men kunnen twijfelen of hierin het laatste stadium van de herfst wordt geëvoceerd of dat de 'blote' bomen al winterse bomen zijn. Maar er staat 'dan dood' en deze suggestie van sterven doet mij althans kiezen voor het einde van de herfst als seizoen in VII. II is op zichzelf genomen niet uit-

gesproken lente-achtig: de luwte en de heldere lucht zouden ook op zomer kunnen duiden. Wat mij een aanwijzing lijkt voor lente - na de winter - is de eerste strofe:

Schepen liggen er, waarom zoo ...
Het lieve water leed het zoo.

Er *liggen* schepen, die klaargemaakt zullen worden voor vertrek (de zeilen hangen nog te drogen¹²), het lieve water *vond* het goed dat ze zo lagen, maar dat is nu 'verleden tijd'. Als men deze interpretatie waarschijnlijk genoeg acht, is II op zichzelf een lente-achtig gedicht en kan men concluderen tot drie gedichten (I, II en III) die met de lente verbonden zijn. Deze rangschikking maakt de gedichten nog niet tot een cyclus, maar er is nog een thema dat ze verbindt. In tenminste 8 van de 9 gedichten - ik zonder voorlopig IV uit - is er sprake van een 'binnen' in een zekere verhouding tot 'buiten'. Het kan zijn binnenshuis/buitenshuis: in III en VII kijken, resp. staren door het raam, een situatie die eveneens voor V en VIII gesuggereerd wordt; ook voor VI geldt de relatie binnenshuis/buitenshuis. In de overige gedichten is er sprake van een ander 'binnen' en/of 'buiten': in I is er een conflict tussen wat de ik verwacht (innerlijk) en zijn omgeving (buiten); in II liggen er schepen in een haven, een plaats die 'binnen' en 'buiten' verbindt, is de ik naar buiten getreden ('huizingangen *stonden*') en bevindt hij zich bij de haven, en wordt er een harmonie ervaren tussen de omgeving en de zielsgesteldheid van de ik. Dit 'binnen' en 'buiten' zonder scheidingen wordt gesitueerd in een 'binnenwereld' van droom of dromerige herinnering met een 'buitenwereld' van denkend bewustzijn. In het laatste gedicht wordt buit n verbonden met 'angst en nooden' en is er een binnen van 'vrede en rust', waarin de driekoningen op het punt staan binnen te gaan.

Twee thema's verbinden dus de gedichten, de opeenvolging der jaargetijden en wat ik, zo neutraal mogelijk, totnutoe de relatie binnen/buiten heb genoemd. Door nu met U de afzonderlijke gedichten nader te bespreken moge ik U laten zien hoe de gedichten als delen van een geheel op elkaar inwerken en wat daar de gevolgen van zijn. Ook het vierde gedicht zal dan op het tweede thema betrokken worden. Ik houd nu de volgorde I-IX aan.

I. Zoals gezegd is er sprake van een conflict tussen verwachting en werkelijkheid. Het verwachten is 'open' ten gevolge van, zo zou ik willen lezen, de herinnering aan de plotselinge komst van de lente in een oude stad waar de ik lang was; dat zou dan een andere omgeving zijn dan die waarin hij zich nu bevindt: daarvoor pleiten de tegenstelling dan/nu en de toevoeging 'waar ik lang was'. 'Een holgebouwde' moet dan de suggestie wekken van 'in een bocht, een baai gelegen'. Vindt U dit te geforceerd dan is 'waar ik lang was' een toevoeging aan de stad

waar hij nu loopt en is de lente daar 'gevalen'. In r. 11 staat 'wat was/de droefenis, die ik vind in deze dingen'. Het is vaak buitengewoon moeilijk de dichter te volgen in zijn gebruik van de verleden tijd. Mogelijk duidt hij er hier mee aan dat de droefenis die hij nu 'vindt' al een oude droefenis is, die maar even weggevaagd is door het verwachten, maar die hij nu geheel teruggevonden heeft. De afgeslotenheid van hoofd en voeten van elkaar en van de rest van het lichaam is hier het laatste stadium van het zich vervreemd voelen.

II. Het gedicht is, zo lijkt mij waarschijnlijk, de evocatie van een droomtoestand van harmonie met een lichte verschuiving in het gedicht van in en buiten de droom zijn. De droom, dromerigheid, zou het gevolg kunnen zijn van de herinnering waar I in mijn interpretatie op doelt. Voorzover de droom in details te volgen is, lijkt de stem van het gedicht te spreken over schepen in een haven die zullen moeten vertrekken. De ik heeft de huizen (die gangen vormden om doorheen te lopen) achter zich; 5-6 bevatten een aansporing tot zichzelf om zacht en met schroom te lopen (vgl. 'kliskas' in I en 'web van schemeringen' tegenover 'heldere streken'), omdat alles, zo merkt hij 'nu' op met luwte vervuld was (en is). Als men de verleden tijd van 7-11 laat gelden dan moet er toch wel sprake zijn van bewustzijnsverandering: van 'schepen' tot 'luw vervuld' *in* de droom, daarna de bewustheid dat hij deze droom gehad heeft waarover hij nu spreekt. Daarmee wordt toegewerkt naar 'dromen bleef over' in zijn dubbele betekenis: in de droom was er een toestand van dromen en een daarmee gepaard gaande vraag, was dit het oorspronkelijk wezen?, en tevens: die droomvraag is nog van kracht, die is uit de droom overgebleven. De vraag n.l.: was dit wat ik hier evoceer als in de droom ervaren, deze staat van harmonie, de oorspronkelijke staat (van de mens)? In I is er een zich herinneren van een oude droefheid, in II daartegenover een vage herinnering aan een oorspronkelijk geluk.

III. De ik van dit gedicht ondervindt blijkens de eerste strofe de sensatie dat wat hij buiten ziet, de westewind 'vrij uit, vrij uit, door de takken frissche blaaren', in hem geschiedt. Maar op het moment van de sensatie is er de controle, de correctie van het denkend bewustzijn: 'mij is 't alsof'; in de tweede strofe leidt dat tot een expliciete scheiding van binnen en buiten en tot een nadere bepaling van wat er 'binnen' plaatsvindt: de 'zinnen' hunkeren om vrij en onbevangen te beginnen, driftig op te staan, in opstand te komen. In de derde strofe wordt het geluksgevoel dat met de sensatie gepaard gaat, nader bepaald: het is dit, dat van hem, de ingekeerde, het zijn uit wil breken, dat de grenzen van het ik opengebroken zullen worden - met het bewijs ervoor dat dit bezig is zich te voltrekken, dat hij tot bezwijmens toe opgaat in 'dit stout oogenblik'. Er zijn dus twee thema's van gelijke kracht, maar die moeilijk verzoenbaar

lijken: het thema van de bezieling tot een graad van extaze en dat van de begeleiding door het denkend bewustzijn, dat identificatie van buiten en binnen verbiedt en naar bewijzen vraagt. Buitenshuis en binnenshuis hebben in dit opzicht een weerspiegeling gekregen in bewustzijn (buiten) en sensatie (binnen) . In beide gevallen blijven de scheidingen gehandhaafd. (Opmerking: Vergeleken bij I heeft de herinnering aan of het begin van de lente hier een krachtiger uitwerking, die van het doorbreken van de bevangenheid in het zelf, evenwel niet ten opzichte van anderen).

IV. Het vierde gedicht onderscheidt zich van de voorafgaande doordat het lyrisch subject erin ontbreekt, de tegenstelling binnen/buiten niet aanwezig is en er mythische wezens, nimfen en (de schim van) Pan in optreden. Het gedicht is een beeld en wel een beeld voor panische angst, oerangst. Als we het beeld nader bepalen dan blijken de woorden waaruit het gevormd is, een stuk muziek te suggereren, waarvan de inhoud een gebeurtenis is. De middelen waarmee het muziekstuk geëvoceerd wordt, zijn de vele auditieve woorden, de zwaarbeklemtoonde lettergrepen van het begin (tot r. 5 'opwaarts'), de sterke tempowisseling en het ritmisch hoorbaar maken van het uitvloeiend geluid aan het slot. De gebeurtenis is de plotselinge komst van iets schrikbaarjagends, de reactie erop, het verdwijnen van de angst en de erop volgende eenzaamheid en stilte. Gaat het hier over een zieleangst, een oerangst, gehoord als muziek en in beelden gezien? Er is een dwingende reden om IV te verbinden met III: het woord 'oogenblik', waarmee III eindigt en IV begint. Dat zou kunnen betekenen dat de 'extaze' van III, opgevat als het uitbreken van het ik uit zijn kluisters en het deel worden van een geheel, nog voortgaat in IV, maar daar een volgend stadium bereikt heeft, dat van de oerangst. Daarvoor pleiten ook de afwezigheid van het lyrisch ik en van binnen/buiten: in een toestand van eenwording kan men ik en anderen niet zinvol onderscheiden, noch ook binnen en buiten.

V. In dit gedicht is er opnieuw een kijkende. Hij houdt zich niet aan de scheiding tussen 'binnen' en 'buiten', maar zijn verbeelding transformeert de werkelijkheid van zomerregen, een watervlak en dicht op elkaar staande donkere bomen zo sterk dat 'ik' en buitenwereld geïdentificeerd worden. Wat hij om te beginnen ziet, is lichte, luchtige, speelse schoonheid, hij vermeit er zich in en maakt er muziek van. Wanneer zijn oog de regen volgt en bij de 'fluweelen' bomen is aangekomen, zijn speelsheid en luchtige muziek weg: de schoonheid is nu die van verzonkenheid, leed en een 'eigen' liefde. De bomen worden als levende wezens gezien - als in picturale voorstellingen van het fin-desiècle - zielsbedroefd en vol zorg voor een schat die zij in hun midden bewaren. Op die schat concentreert zich nu de ver-

beelding, een soort van sprookjesprins van het leed, treurend over zijn 'koninklijk' verleden. De identificatie met deze gestalte, wiens ogen de meeste aandacht krijgen, brengt de dichter tot stand door de overgang op de eerste persoon in de regels 52-57, als hij 't hart' van de voorstelling bereikt heeft. Aan het spel van de regen schrijft de kijkende ik tenslotte zijn eigen gevoelens toe: beschaamdheid 'over zijn lichten zin'. Het is de verwondering van de dichter dat hij, hoe zielsbedroefd ook, - een deel van zijn smart symboliseren de bomen, die de (eveneens gesymboliseerde) eigen jeugd van de ik (liefde, fierheid, verlies, gemis) met een eigen liefde koesteren - nog genieten kan van luchtige schoonheid. De tegenstelling zit in hemzelf en de natuur verzoent ze niet. 'Spiegelen, spiegelen' lijkt een pregnant zinsdeel. Dat V het gedicht is van de 'nieuwe' eenzaamheid en stilte van IV, behoeft geen betoog; dat de controle van het denkend bewustzijn hier ontbreekt, evenmin. Men zou kunnen zeggen dat het moment waarop de ik zich bewust is van de discrepantie, door de dichterlijke verbeelding meteen wordt gepersonifieerd.

VI. Over *Om mijn oud woonhuis* is veel geschreven. Ik wijs alleen op het verband met andere gedichten uit de reeks. Opnieuw eenzaamheid als in V, nu verbonden met het ontbreken van 'vrede en rust'; opnieuw een beweging van buiten naar een centrum, geen identificatie van natuur en ik, wel een subjectief beleefde overeenstemming: een voorovergebogene (er wordt niet gekeken: 'leege oogen'), hoort de bladeren, de regen, het oud woonhuis hetzelfde zeggen als wat in zijn binnenste hoorbaar is; precies andersom als in V gaat het proces hier van de eerste naar de derde persoon. Wijst dit op vervreemding of mogelijk weer op toenemend denkend bewustzijn: kijkt dat tenslotte toe? Weer is er verband met de muziek: van dit sterk auditieve gedicht met zijn opvallende klankwerking vormt een 'Leitmotiv' een integrerend bestanddeel.

VII. In het zevende gedicht kijkt iemand met 'lege' ogen (starend) naar kale bomen die voor hem een *état d'âme* symboliseren: een opflikkering van leven met een zoeken van contact (wenken, wenken'), lieve herinneringen en 'dan dood'. De aanwijzing 'staren' legt de relatie tussen 'buiten' en de eigen gemoedstoestand: staren wijst ook op 'een' leven, niet volop leven. De dichterlijke verbeelding doet hier haar werk, zij 'ontcijfert' de 'état d'âme' of kent hem toe. De relatie met VI is duidelijk: opnieuw eenzaamheid, opnieuw een (subjectieve) overeenstemming tussen binnen en buiten. In verschillende opzichten wijst VII terug naar III: door de vergelijkbare situatie van binnen/buiten, door de tegenstelling wind met 'De lucht die leeg is en zonder ziel, / waar uitgetuimd de wind uit viel', en doordat wat aan de bomen zichtbaar is, nu tot symbool van een innerlijke

toestand gemaakt wordt, terwijl in III de gebieden geheel gescheiden bleven: denkend bewustzijn en verbeelding zijn hier in evenwicht. Tenslotte wijs ik erop dat de verbeelding hier veel ingehoudener is dan in V, waarin de fantasie haar vrije loop nam, terwijl er overigens een zekere vergelijkbaarheid van situatie (kijken naar iets wat buiten is) en proces (personificatie) aanwezig is.

VIII. In VIII is de situatie opnieuw die van kijken naar iets wat zich buiten voltrekt. Wat gezien wordt, wordt genoteerd. Opvallend is in dit korte gedichtje niet het streven naar objectiviteit: de ik betreft zichzelf ogenschijnlijk niet in het gebeuren (als in III, V, VI en VII) en transformeert de 'werkelijkheid' nauwelijks. Het subjectieve element van de notitie ligt in 'een sneeuw'¹³, 'onder de muur aan', 'moe en goed beschermt' (een lichte personificatie) en dan plotseling, met volle kracht, in 'schrijven over dit/prachtige vlak'. De ik zegt het in één adem wat hij ziet: 'en met zijn voet/gaat het dan schrijven over dit/prachtige vlak en schuifelt licht bezonnen (...)'. Daarmee geeft hij te kennen dat voor hem het 'schuifelen licht bezonnen' schrijven is, het zetten van tekens. Het is maar even, dan ziet de ik het kind doorlopen, met een trillende mond. Het is een opmerkelijk eenvoudig gedichtje. Maar 'de strikte dwang der werkelijkheid' heeft een hoge graad van suggestiviteit tot gevolg. De suggestie mogelijkerwijs van dichtsterlijke bezieling ten gevolge van het ontwaren van iets moois; van het meest wezenlijke van het dichterschap als het 'zetten van tekens' over de werkelijkheid; van de voorwaarde voor het ontvangen van de bezieling: het worden 'als een kind'. Dit voltrekt zich in het gedicht: het woord 'schrijven' is het teken dat aan de werkelijkheid wordt toegevoegd en haar beïnvloedt, de inspiratie wordt geschonken na het 'zonder ziel' waarmee het vorige gedicht besloot.

IX. Tenslotte het toegevoegde *Kerstliedje*. Opnieuw harmonie, sneeuw, een kind, eenvoud. Die elementen zullen de toevoeging aan de rest mogelijk hebben gemaakt. Ook is er objectief te zien: het gedicht is een liedje bij een kerstplaatje, dat in de laatste twee strofen getoond wordt (vgl. de verschillende werkwoordstijden). Welke harmonie wordt hier ontwaard? Verrassend simpel: drie groepen, het nieuwe gezin, de engelen boven en de driekoningen beneden bij het kind dat aarde en hemel verbindt¹⁴. En deze simpele harmonie correspondeert met een door de dichter aangebrachte eenheid tussen beeld, woord en muziek. Dat is zijn aandeel aan een objectief gegeven harmonie. Door zijn toedoen is het *Kerstliedje* tevens een symbool van 'vrede en rust' (hetgeen overigens iets anders is dan 'zijn vrede en rust' van VI).

Op deze twee gedichten loopt de cyclus uit. Zij vormen een 'nieuw begin' (tweemaal een kind in wintertijd) na 'dood' en 'zonder ziel' van VII.

Op deze twee gedichten loopt de cyclus ook in poëtologisch opzicht uit.

Over de poëtologische betekenislaag van VIII en IX heb ik U zojuist iets gezegd, daartoe gebracht door het woord 'schrijven' in VIII. Het is m.i. verantwoord om ook de andere gedichten van *Verzen 1897* op hun mogelijke poëtologische implicaties te bezien, nu de cyclische samenhang van de negen gedichten aangetoond is. Bij het lezen van een cyclus wordt men er immers toe gebracht om de betekenis na te gaan van parallellieën en tegenstellingen en zo patronen te ontwaren, die als symbolen kunnen werken. Welnu, vanaf III¹⁵ is op enigerlei wijze in ieder gedicht het aandeel van de dichterlijke verbeelding in relatie tot ervaring (werkelijkheid) en bezinning op ervaring afzonderlijk beschrijfbaar. Op grond van vergelijking der gedichten op dit punt kan men concluderen dat de macht der verbeelding een poëtologisch thema in de cyclus vormt.

In III, zo hebben we gezien, leidt bezinning op de ervaring tot correctie van de wijze waarop de ervaring eerst werd uitgedrukt. Men kan veronderstellen, gezien het vervolg, dat de identificatie in de eerste strofe mede (of geheel) het werk was van de dichterlijke verbeelding, die dus ook gecorrigeerd wordt door het denkend bewustzijn¹⁶.

IV zou men als de triomf van de verbeelding kunnen karakteriseren. Het lyrisch ik en zijn ervaring zijn opgegaan in het beeld voor de panische oerangst, terwijl de mythologische figuren de afstand tot de beleving schijnbaar nog vergroten.

De rol van de verbeelding in V is al ter sprake gekomen: als rijke fantasie vertoont zij zich hier, de werkelijkheid vervormend en het denkend bewustzijn beheersend.

Zonder de 'Leitmotiv'-regel zou VI de registratie van een feitelijke waarneming zijn: 'Mijn lief, mijn lief, o waar gebleven' is het isoleerbaar element dat de - subjectieve - correspondentie van buiten en binnen tot stand brengt, als 'Leitmotiv' in poëzie bij uitstek vrucht van dichterlijke verbeelding.

In VII ziet men de dichterlijke verbeelding opnieuw een correspondentie tussen buiten en binnen tot stand brengen, ze is bezig een 'état d'âme' te 'ontcijferen' op grond van een feitelijke waarneming:

Er is een leven in wat bewegen,
De takken beven een beetje tegen elkaar.

De volgende zin vormt de overgang naar de personificatie van de bomen:
 'Een even beginnen schudt/elke boom:'

Ook in poëtologisch opzicht vormt VII een tegenstelling met III: de geleidelijke 'ontcijfering' van een correspondentie tegenover de voorbarige identificatie van binnen en buiten in III. In VIII en IX tenslotte maakt de verbeelding zich ondergeschikt aan de objectieve werkelijkheid. In die houding vindt de dichter het symbool en de adequate vorm. De macht van de dichterlijke verbeelding, zo suggereert de cyclus, is autonoom¹⁷.

Ik vat mijn bevindingen samen en voeg nog enige kanttekeningen toe.

1. *Verzen 1897* bestaat uit 9 gedichten die ieder een afgerond geheel vormen.
2. De rangschikking der gedichten in de volgorde der seizoenen vormt een thema dat de gedichten verbindt.
3. De relatie binnen/buiten is het tweede thema dat alle gedichten gemeen hebben.
4. In de gedichten in hun samenhang zit een zekere ontwikkeling, die temporeel bepaald is: dat is de eerste betekenis van het thema der opeenvolging van de jaargetijden. Het uitgangspunt is teleurstelling, afgeslotenheid van de mensen, de terugkeer van een oude droefenis en de vage, onzekere herinnering aan een oorspronkelijke harmonie; daarop volgen gedichten van een op zichzelf teruggewezen met opnieuw de ervaring - na een uitbreken uit de eigen individualiteit, die gevolgd wordt door panische (oer) angst - van eenzaamheid; tot tweemaal toe wordt een gemis voelbaar, alles loopt uit op een gevoel van doodgaan. Daarop is er de ervaring van iets verrassends dat gezien wordt en van vrede en rust bij het zien van iets wat als symbool daarvan geduid kan worden; op een afstand zijn er nu weer mensen. Het besluit van de cyclus met de winter waarin zich kinderen vertonen, geeft aan het thema van de seizoenen ook de betekenis van het nieuwe begin. De hier geschetste ontwikkeling maakt de reeks inderdaad tot een cyclus.
5. Het thema 'de macht van de dichterlijke verbeelding' gaat zich aftekenen vanaf het derde gedicht. De aspecten van dit thema zijn:
  - a. de verbeelding is niet autonoom, noch ten opzichte van de werkelijkheid, noch ten opzichte van het denkend bewustzijn;
  - b. de verbeelding heeft niet de mogelijkheid om objectief geldige correspondenties tot stand te brengen;
  - c. de verbeelding bezit de macht om, wanneer zij zich aan de werkelijkheid bindt en houdt, daaraan symbolen toe te voegen of de symboolkracht van een stuk werkelijkheid te ontwaren. Met enig recht kan men de verbinding van poëzie en muziek en zelfs die van poëzie, muziek en beeldende kunst

als een afzonderlijk motief, afhankelijk van het genoemde poëtologisch thema, beschouwen.

6. Met zijn voorstelling van de macht der verbeelding als niet autonoom, maar aan sterke beperkingen gebonden, neemt Leopold een eigen standpunt in zijn tijd in. De vraag komt op of hij ook in deze cyclus op de wijze van de poëzie stelling neemt tegen opvattingen over de verbeelding van anderen. Bijvoorbeeld die van Baudelaire. Voor Baudelaire is de dichter de ontcijferaar van verborgen, maar objectief bestaande verbanden tussen 'boven' en 'beneden' en tussen mens en natuur. De hem geschonken gave der verbeelding doet de dichter de verbanden zien, ze verschaft hem de beelden, die, hoe individueel ook, wáre verbanden aanbrengen: '(...) Or qu'est-ce qu'un poète (je prend le mot dans son acceptation la plus large), si ce n'est qu'un traducteur, un déchiffreur? Chez les excellents poètes il n'y a pas de métaphore, de comparaison ou d'épithète qui ne soit d'une adaptation mathématiquement exacte dans la circonstance actuelle, parce que ces comparaisons, ces métaphores et ces épithètes sont puisées dans l'inépuisable fonds de l'*universelle analogie*, et qu'elles ne peuvent être puisées ailleurs.'¹⁸ Een metafysische poetica met grote pretenties, die Leopold blijkens *Verzen 1897* niet kan hebben aanvaard. Ofschoon totnutoe, evenals in het geval van Mallarmé, iedere direkte aanwijzing ontbreekt dat Leopold Baudelaire gelezen heeft, is zijn bekendheid met het oeuvre van deze auteur wel zeer waarschijnlijk.

Men zou kunnen veronderstellen dat een verwijzing naar de poetica van Baudelaire te beperkt is en dat men ook aan andere theorieën over de verbeelding - een negentiende-eeuwse poëtologische topos - moet denken. Het is de verbinding van verbeelding en vormen van correspondentie in het poëtologisch thema van *Verzen 1897* die mij op het spoor van Baudelaire gezet heeft. Maar er is reden genoeg om het onderzoek op dit punt voort te zetten en er bijvoorbeeld ook de opvattingen van de Engelse romantici bij te betrekken.

Eindnoten:

- 1 Vgl. de centrale plaats die Van Eyck nog inneemt in N.A. DONKER-SLOOT, *J.H. Leopold. Lotgevallen van een dichterschap*, Amsterdam 1965 (geschreven in 1961-1962).
- 2 A.L. SÖTEMANN, 'Leopold en Chrysippus', in: *NTg* 60 (1967), blz. 158-164.
- 3 J.D.F. VAN HALSEMA, 'Enkele bronnen van Leopolds Cheops', in: *TNTL* XCI (1965), blz. 8-51. De heer Van Halsema ben ik zeer erkentelijk voor zijn medewerking aan het onderzoek van *Verzen 1897* in de verschillende stadia ervan.
- 4 Zie voor de literatuur over *De molen* M.H. SCHENKEVELD, 'Nogmaals 'De Molen' van J.H. Leopold', in: *Taal- en letterkundig gastenboek voor Prof. Dr. G.A. van Es*, Groningen 1975, blz. 265-272.
- 5 A.L. SÖTEMANN, 'J.H. Leopolds 'Regen'', in: *NTg* 63 (1974), blz. 475-492.
- 6 Van Halsema spreekt (a.w., blz. 51) naar aanleiding van *In gedemten toon* van het 'hele machtsapparaat van de contemporaine literaire topen', dat de dichter daarin heeft aangewend.
- 7 Vgl. A.L. SÖTEMANN, 'J.H. Leopolds 'Regen'', blz. 492.
- 8 Vgl. WILLIAM YORK TINDALL, *The literary symbol*, Bloomington 1965⁴, blz. 238-239.
- 9 In 1946 heeft W.A.P. Smit de *Christus-Verzen* als cyclus geïnterpreteerd: W.A.P. SMIT, 'De 'Zes Christus-Verzen' van J.H. Leopold', in: *De Gids* 109 (1946), ook opgenomen in W.A.P. SMIT, *Twaalf studies*, Zwolle 1968, blz. 126-146.

- 10 Ik zie af van een afzonderlijke bespreking van de hypothese van Edna Deudney, die *Verzen 1897* als een Mariacyclus leest. Wie begint met de eenvoudigste filologische feiten te negeren, dat n.l. het *Kerstliedje* geschreven is nà de eerste publicatie van *Verzen 1897* in de *Nieuwe Gids* 1897 (jg. 12, blz. 240-250) en pas in 1913 aan de reeks is toegevoegd en dat het *Albumblad* van 1896 nu eenmaal niet het titelblad van *Verzen 1897* is, overschrijdt van meet af aan de boven aangeduide grens van betekenisomvang. (EDNA DEUDNEY, 'Verzen 1897 van J.H. Leopold as siklus', *Standpunte* 26 (1972-1973), blz. 40-53).
- 11 De nummering met Romeinse cijfers is van mij; ik citeer de tekst van *Verzen 1897* uit J.H. LEOPOLD *Verzameld Werk I. Verzen en fragmenten*, Brussel/Van Oorschot 1951. De weinige varianten laat ik buiten beschouwing.
- 12 Hier wijkt de tekst af van die van de voordracht: de correctie dank ik aan de aanmerkingen van drie collega's.
- 13 Alvorens tot 'existentiële eenzaamheid' te besluiten op grond van 'een sneeuw' dient men te overwegen dat Leopold met deze combinatie vertrouwd kan zijn geweest via de Griekse, Duitse en Middelnederlandse letterkunde. Voorbeelden bij P. GROENEBOOM, *Aeschylus' Zeven tegen Thebe*, Groningen 1938, blz. 137, noot 384. (Vgl. F. BALK-SMIT DUYZENTKUNST, 'Geschonden existentie bij Leopold', in: *Revisor* II, 5 (1975), blz. 62-67 en de reactie erop van WIEL KUSTERS, 'Papier, papier', in: *Revisor* III (1976), blz. 75).
- 14 Er is een relatie met het tweede gedicht, waar de haven 'binnen' en 'buiten' verbindt, waar in de lucht 'wensen' waren, waar ook harmonie heerste.
- 15 Voorzover ik zien kan is dit thema niet aanwezig in de eerste twee gedichten; daarom heb ik aan het voorkomen van dit thema ook niet een bewijs ontleend voor het cyclisch karakter van *Verzen 1897*.
- 16 Men kan nog overwegen of de wind in III mogelijk de connotatie bezieling, inspiratie bezit; hetzelfde geldt voor de wind in VII. In dat geval zou 'ruwe' in 'het ruwe lentekind' ook een poëtologisch betekenisaspect hebben. Zoals betoogd, verbindt de herhaling van 'oogenblik' het vierde gedicht met III en daarmee met de subjectieve ervaring die het lyrisch subject in III ondervindt.
- 17 Een dergelijke reductie treft men ook aan in andere cycli, bijv. *In gedempten toon* en *Morgen*. Als 'nederigheid' wordt ze uitvoerig beschreven in de *Nabetrachtingen van een concertganger* (1900), maar die nederigheid heeft een wijder bereik dan dat van de kunst. Zowel in *Verzen 1897* als in bovengenoemde cycli gaat de reductie gepaard met een opvallende vereenvoudiging van de syntaxis, zonder dat die een zeker maniërisme, de dichter eigen, mist.
- 18 BAUDELAIRE, *Oeuvres complètes*, éd. Charles Pichois, Gallimard 1961, blz. 705, geciteerd bij LLOYD JAMES AUSTIN, *L'univers poétique de Baudelaire*, Paris 1946, blz. 165.

Het vroege Renaissancedrama der Nederlanden in Europees perspectief

door prof. dr. L. Rens (UFSIA Antwerpen)

Het literaire klimaat waarin, of misschien liever waaruit, zich het ernstige renaissancedrama der Nederlanden ontwikkelt, is geen eenvoudig gegeven. Het omvat zowel inheemse als uitheemse verschijnselen.

Tijdens de 16e eeuw wordt het dramatische veld bij ons bijna geheel beheerst door het zinnespel. Het is niet zonder belang hier, met Prof. Hummelen, een onderscheid te maken tussen het explicatieve spel van zinne enerzijds, het episch-dramatische of historiaalspel anderzijds. Het explicatieve spel is van louter abstract-allegorische aard. Een godsdienstig, zedelijk, soms politiek probleem wordt gesteld, via uitbeelding door allegorische personages, veelal personificaties van abstracte begrippen. Veelal ook wordt het spel beheerst door een fundamentele tegenstelling, die tussen God en duivel, goed en kwaad, waarheid en leugen, orthodoxie en ketterij, enz. Deze spelen zijn geheel ideëel van aard, gericht op de verkondiging van een algemene waarheid, een zedeles. Ze beschouwen de absolute mens. Het episch-dramatische spel van zijn kant mag wellicht worden gezien als een vermenging van een naïef, maar op concreet-menselijke personages gebaseerd spel zoals dat al in de abele spelen, in mirakel- en heiligenspelen bestond, met allegorische elementen, die hier o.m. tot een verder doorgedreven psychologisering kunnen leiden. Te midden van de allegorische personages verschijnen concrete, reële mensenfiguren. En het gebeuren speelt zich niet langer af in de fictieve wereld van de gelijkenis, maar knoopt aan bij een reëel gebeuren op aarde, hetzij dit uit de anecdote, uit de geschiedenis of uit de mythologie is geput. Ook hier bestaat oorspronkelijk een strak dualisme, dat van het verlossingsspel, zoals Prof. Langvik-Johannessen heeft aangetoond. Maar geleidelijk voltrekt zich de overgang naar een gradualistische kijk, en van de symbolische interpretatie naar de exemplarische. Het gegeven gaat in de raktijk primeren op de les, ook al kan een toneelstuk uit die tijd, en wat dat betreft uit de gehele 17e eeuw, nooit begrepen worden zonder zijn nuttig aspect, zijn les, grondmotief of hoe men het ook wil noemen. De evolutie binnen dit spel van zinne voltrekt zich intussen vrij

traag. Moderne trekken als mythologische zinspelingen en later mythologische figuren blijven lang louter uiterlijkheid. Naar de vorm worden deze spelen bijna alle naïef geconstrueerd. Dat betekent: het gegeven wordt er episch-episodisch, van het begin tot het einde uitgebeeld, met alle nodige wisselingen van tijd en plaats en een overvloed aan details, die zelden essentieel zijn. Alle figuren die enigszins met de geschiedenis te maken hebben, verschijnen er, en tweederangsfiguren en bijkomstige feitjes krijgen soms verwarrend veel reliëf. De sinnekens spelen er hun boosaardig, maar tevens vaak kluchtig spel. Naar de bouw gaat het om relatief losse juxtaposities van taferelen, van elkaar gescheiden door pausa's. Naar het vers, om heffingsvers en de gekunstelde rijmschema's van de rederijkers.

Maar daarnaast zijn de Nederlanden bijzonder productief in het genre van het Neolatijnse schooldrama. Hier worden de vormen van de Romeinse comoedia, vooral die van Terentius, toegepast op een stof met diverse didactische mogelijkheden, veelal van bijbelse oorsprong. Het werkt uiteraard met concrete, zij het doorgaans typische mensfiguren, en in concrete situaties. Een en ander is vaak komisch gekleurd. Onder invloed van het explicatieve zinnospel ondergaat het schooldrama soms een zekere allegoriserings. Maar alles samen wordt het vooral gekenmerkt door een geheel van antieke vormelementen: organisatie van de handeling, indeling in bedrijven en scènes, soms koorzang, aandacht voor de samenhang van toon, gebeuren en personages, aandacht voor de afloop.

Dit schooldrama dat in de eerste jaren der 16e eeuw opkomt, is zoals gezegd niet denkbaar zonder Terentius. Maar de Terentius-vogue vanaf ca. 1470 was gepaard gegaan met een theoretische interesse, die het bestek van de comoedia te buiten gaat en juist in dat opzicht een rol gaat spelen in de ontwikkeling die ons bezig houdt.

De eerste theoreticus die, tegenover de comoedia, de tragedie tracht te definiëren, is de 4e-eeuwse Latijnse retor Donatus, wiens Terentius-commentaar rond 1470 bekend geraakt. Donatus schrijft voor: vijf bedrijven, koor, ontzagwekkende personages, aanzienlijke verschrikkingen (wat en het niveau van het gebeuren en het dreigende gevaar suggereert), een ontwikkeling van relatieve rust naar onstuimige troebelen, één of meer gevallen van noodlottige afloop, een niet-gefingeerd gegeven uit de geschiedenis of de mythologie. Hij wil dat de tragedie als één lichaam is samengesteld en ziet in de catastrofe een ommekeer van de verhoudingen, en inzicht in wat zich heeft afgespeeld.

Een tweede antieke commentator, Diomedes, bekend vanaf circa 1475, suggereert dat de toon in een tragedie geheel droevig moet

zijn. Hij geeft enkele precisies van de noodlottige stof, de tegenspoed, als geweecklaag, ballingschap, moord, en stelt uitdrukkelijk een agnitio voorop, d.i. het tot inzicht komen.

De theorie op dit niveau wordt eigenlijk al afgerond door de derde auteur, Jodocus Badius van Asse bij Brussel. Een figuur die speciale aandacht verdient ten eerste omdat hij uit onze streken afkomstig is, ten tweede omdat hij niet schreef uit de onmiddellijke ervaring van het klassieke toneel, maar als humanist die a.h.w. van op afstand moest reconstrueren. De eerste vastlegging van zijn ideeën dateert van vlak vóór het jaar 1500. Hij voegt aan Donatus toe dat de tragedie uit hooggestemde gesprekken in een voornaam klinkende stijl moet bestaan, dat ze in het begin blij en op het einde zeer droevig moet zijn - wat meteen de ommekeer suggereert. Daar zulk een lot zich aan vorsten voltrekt, wordt de tragedie een vorstenspiegel en tevens voor iedereen een teken van de broosheid der menselijke aangelegenheden. Hij wil ook dat de stof uit de geschiedenis gehaald wordt, maar aanvaardt de aanvulling met verbeeldingselementen. Het belangrijkste bij Badius zijn de eisen van 'verisimilitudo', waarschijnlijkheid of waarachtig voorkomen, en 'decorum', welvoeglijkheid. Beide gaan samen. Opdat het geheel goed zou passen, moet al het voorgestelde er waarachtig uitzien, moet het samen mogelijk zijn, moet het overeenkomen met de aard van de optredende personages en met het genre van het gedicht. Zaken die de geest anders kan onthalen dan de ogen dat doen, moeten niet uitgebeeld, maar treffelijk verhaald worden.

We vatten samen. Wie zich wilde richten naar de tragische theorie op het niveau van de Terentius-commentatoren, zou een tragedie moeten schrijven die verheven stof behandelde in verheven stijl; in vijf bedrijven; met hooggeplaatste hoofdpersonen; met een droevig einde dat als een ommekeer kwam na een minder droevig, soms schitterend begin; op een thema uit geschiedenis, bijbel of mythologie; geschikt als vorstenspiegel; geconcipieerd als een eenheid; zonder af te wijken van de waarschijnlijkheid of de welvoeglijkheid, dit laatste betreffende de aard van het vertoonde, de onderlinge samenhang ervan, het passen ervan bij de optredende figuren en bij de ernstige en verheven aard van het genre.

Maar terwijl dit alles zich ontwikkelt, is in Italië een nieuw verschijnsel ontstaan, dat de Westeuropese en ook de Nederlandse tragedie nog beslissender, want directer zal beïnvloeden. We bedoelen de Seneca-vogue. Ook hier gaan Seneca-kennis, Senecanavolging en Seneca-commentaar samen. Deze strekking komt in Italië reeds in de 14e eeuw op, met de Latijnse *Ecerinis* van Dante's jongere tijdgenoot Albertino Mussato, en de *Achilleis* van Antonio Loschi. Quattro- en cinquecento zien dit genre tot steeds hoger bloei komen. En vanaf 1550 dringt het door tot de

andere grote Westeuropese literaturen: in Frankrijk met de *Cléopâtre* van Jodelle, in Engeland met de *Gorboduc* van Sackville en Norton, in Spanje vanaf 1570 met een reeks niet altijd geheel orthodoxe tragediën. In Frankrijk gaat de evolutie vrij regelmatig, via Garnier en Montchrestien, al maken zich reeds bij de eerste de maniëristische tendensen voelbaar die Hardy tot vrijere formules zullen brengen. In Engeland en Spanje daarentegen moet de classicistisch-renaissancistische tragedie het afleggen tegen een even renaissancistisch, maar ongebondener genre, dat met Shakespeare en Lope de Vega de triomfen viert die iedereen kent.

Die Seneca-rennaissance ontbreekt in de Nederlanden al evenmin. Dank zij Worp zijn we goed op de hoogte van haar diverse fasen. Vanaf 1536 worden Seneca-teksten uitgegeven in Leiden en Deventer, terwijl zulke spelen in Deventer en Utrecht door leerlingen van Latijnscholen worden opgevoerd. Wanneer de Leidse universiteit is opgericht, komt de Seneca-filologie daar tot een hoge bloei met Europese uitstraling, dank zij kritische, soms zeer kritische, uitgaven van Raphelengius en van Lipsius in 1588, Joseph Justus Scaliger in 1598, Janus Gruterus in 1604, Daniel Heinsius in 1611, Petrus Scriverius in 1620. Op de Seneca-navolging door onze schrijvers gaan we straks verder in.

Met de grote Iberiër leerde men, anders dan met Terentius, een zuiver trágicus kennen. En nu verwijst de term Senecaans zeker niet alleen naar hem, maar naar dat hele complex van dramatische verwezenlijking dat sedert Mussato in West-Europa was gegroeid - en waar men natuurlijk Seneca zelf niet van kan losmaken. Juist omdat dit alles toch geworteld is in Seneca's praktijk, bestrijkt de term een vrij grote variëteit aan vormen en mogelijkheden. Laten we ook dit even bekijken in de volgorde van Smits vragenlijst. Alle stukken van Seneca zijn tragediën, ook de apocriefe *Octavia*, die in de renaissance nog bij velen voor authentiek doorging. De stof is overal klassiek-mythologisch, behalve voor de *Octavia*, waar ze nationaal-historisch is. Geen allegorische voorstelling. Bijna overal 'exitus infelix', dus noodlottige afloop, behalve in de beide Hercules-tragediën, waar hoop of zelfs verheerlijking het laatste woord hebben. Alle volledig bewaarde stukken tellen vijf bedrijven, al is enige twijfel mogelijk voor de *Oedipus* en de *Octavia*. De hoofdpersonen zijn overal koninklijke figuren en helden. Er is overal koor, behalve in de onafgewerkte *Phoenissae*; in drie spelen treedt zelfs meer dan één koor op. Dat koor verschijnt doorgaans tussen de bedrijven, maar *Hercules Oetaeus* en de *Octavia* hebben daarenboven slotkoor, in de *Phaedra* verschijnt het koor herhaaldelijk binnen een bedrijf, in de *Agamemnon* dialogeren het koor en Cassandra. De toon is telkens ernstig en tragisch, zonder komische bijmengsels. Ik meen dat er overal eenheid van handeling vastg steld kan worden. Maar evenveel stukken beginnen

'ab ovo' als 'mediis in rebus' en de eenheid van tijd is betwistbaar in de *Troades*, de *Phaedra*, de *Hercules Oetaeus*, terwijl ze in de *Octavia* ontbreekt. Eenheid van plaats is er overal, al wijst de formule 'Thebis et prope Thebas' b.v. duidelijk op relatieve eenheid. Het medium is overal de dramatische zesvoeter. Gruwelen, doodslag en spookverschijningen komen regelmatig voor, maar doorgaans sober - terwijl een groot gedeelte van de verschrikkingen telkens enkel verhaald wordt. Hier en daar treden godheden, ook helse, op en de *Hercules Oetaeus* eindigt met een deus-ex-machina-verschijning. Als men hier regels uit zou willen afleiden, zou men kunnen zeggen dat de tragedie mythologische of historische stof moet behandelen. Dat er vijf bedrijven moeten zijn, van elkaar gescheiden door koorzangen. Dat de hoofdpersonen koningen of helden moeten zijn, en het gebeuren van verheven, tragische aard. Dat er overal gruwelen en doodslag moeten voorkomen, al worden die niet noodzakelijk vertoond, en dat de afloop in principe tragisch is, al wordt de tragiek soms met blijde elementen gemengd. Dat de toon uniform ernstig moet zijn. Dat eenheid van handeling vereist is, gepaard met eenheid van plaats. De eenheid van tijd is echter niet absoluut, en zo zijn er stukken die ab ovo kunnen beginnen. Tenslotte mag het bovennatuurlijke in vrij fantasierijke vormen voorkomen. We kunnen daar nog aan toevoegen dat peripetie en agnitio telkens aanwezig zijn, vaak zelfs meer dan één peripetie. Ook komt het Senecaanse karakter pas geheel tot zijn recht, wanneer we de belerende en pathetische toon en het belang van de sententies of spreuken niet vergeten.

Sinds Smits academievoordracht over het Nederlandse renaissance-toneel ligt het voor de hand de termen Senecaans en Scaligeriaans te verbinden. Maar ook zonder daarom meteen Smits idee over te nemen, kan men met reden vaststellen dat de theorie van de in Frankrijk werkzame Italiaan Julius Caesar Scaliger niet alleen door Aristoteles en Donatus, maar ook in ruime mate, door Seneca's dramatische praktijk is beïnvloed. En gezien het belang dat W.A.P. Smit eraan hecht, verdient het gedeelte uit de *Poetices libri septem* dat over de tragedie handelt, een wat grondiger onderzoek. Dat werk dateert van 1561.

Scaliger wijkt van de theoretici der Terentiaanse fase niet af waar hij eist: vijf bedrijven; koor; koningen, vorsten; belangrijke gebeurtenissen; een relatief rustig begin, maar een gruwelijk einde, met ongelukkige afloop; ernstige toon; een historisch gegeven; een samenhangende bouw; peripetie, hij noemt het *eventus*, en agnitio; tenslotte de waarschijnlijkheid. Scaliger gaat echter op een en ander wat dieper in en kan daardoor een reeks accenten versterken. Hij geeft niet alleen een fenomenologie van de 'fabula', maar een stel regels. Hij wil vijf bedrijven, volstrekt, noch min noch meer. Het koor mag eenvoudig

niet ontbreken, en zijn plaats is tussen de bedrijven, eventueel ook nog na het laatste. De hoofdpersonages en hun zetel worden wat verduidelijkt, en uitdrukkelijk luidt het dat personages van lagere rang slechts zelden mogen voorkomen, en dan nog tot bepaalde categorieën beperkt moeten blijven. De tragische gebeurtenissen preciseert hij uitvoerig en met barokke emfase; als samenvattende formule plaatst hij voorop *res atroces*, afgrijselijke gebeurtenissen. De afloop moet wel verbonden zijn met tegenspoed en verschrikking, maar hoeft niet noodzakelijk enkel ongelukkig te zijn. De stijl heeft niets te maken met volkse uitdrukkingswijze. Met kracht neemt Scaliger het op voor sententies, spreuken, die hij de pilaren van het treurspel noemt. Wat peripetie en agnitio betreft, beroept hij zich uitdrukkelijk op Aristoteles. Maar zoals Mevr. Witstein heeft aangestipt, is de Scaligeriaanse 'eventus' wezenlijk onderscheiden van de Aristotelische, inzover als hij eerder aan het toeval te wijten is dan aan een dwingende wet binnen het tragische gebeuren. Daarmee belanden we bij de zgn. Aristotelische eenheden. Scaligers houding ten opzichte daarvan is een twistpunt onder zijn commentatoren. Mevr. Witstein volgt Edith Kern in haar opvatting dat de eenheid van handeling bij Scaliger ontbreekt. August Buck, de inleider der facsimile-uitgave van 1964, is het daarmee blijkbaar niet eens. Hij meent te moeten vaststellen dat, anders dan de eenheid van handeling, de overige twee eenheden niet met zekerheid bij Scaliger aan te treffen zijn. Persoonlijk ben ik geneigd nog verder te gaan dan Buck. Weliswaar stelt Scaliger de eenheid van handeling en die van tijd niet voorop met de zelfde ondubbelzinnigheid en nadrukkelijkheid als Daniel Heinsius dat in zijn *De Tragoediae constitutione* van 1611 doet. Toch meen ik dat de eenheden hem wel degelijk vóór ogen stonden. Hij zegt uitdrukkelijk: het gebeuren moet zo worden afgeleid en gecomponeerd dat het zo dicht mogelijk de waarheid benadert. Het merendeel van de mensen haat immers leugenachtigheid. Zo bevallen de veldslagen of belegeringen, als die bij Thebe, die binnen de twee uur afgehandeld worden, hem geenszins. Evenmin kan hij aanvaarden dat er verre verplaatsingen in het stuk gebeuren. Uit zijn schema van een Halcyone-tragedie lees ik af dat de eenheden op zijn minst in hun relatieve draagwijdte gerespecteerd worden. Hij spreekt weliswaar van een totale speelduur van zes tot acht uur - maar wijst op grond daarvan af dat een storm uitgebeeld zou worden, of dat een scène plaats zou vinden midden op zee vanwaar geen land is te zien. Persoonlijk zou ik dus Scaliger Aristotelischer interpreteren dan vaak gebeurt. Maar we moeten aanvaarden dat degenen die anders interpreteren, ook gelijk kunnen hebben en dat de term Scaligeriaans gebruikt kan worden voor een opvatting die de zopas opgesomde trekken insluit, zonder de eenheid van handeling en haar satellieten. Al blijft het mij wringen dat Scaliger daarin dan minder Aristotelisch zou zijn dan Donatus, bij wie verschillende formules

zonder mogelijk misverstand op eenheidsorganisatie wijzen. Scaliger zelf zegt trouwens dat het gegeven beknopt en eenvoudig hoort te zijn, maar dan door complexiteit en variëteit uitgebouwd moet worden. Zou dat echt zover verwijderd zijn van Heinsius' complexe tragedie, die duidelijk op Aristoteles stoelt?

Vooraleer over te gaan naar de stukken zelf, willen we nog nagaan hoe Smit eigenlijk de term Scaligeriaans opvat. Hij zegt uitdrukkelijk dat de Scaligeriaanse fundering niet berustte 'op studie of werkelijke belangstelling, maar op een vage kennis die de eigen voorkeuren scheen te rechtvaardigen'. Hij maakt eveneens duidelijk dat eventuele Scaligeriaanse invloed zich ongedwongen kon enten op de bestaande vertrouwde met althans elementen uit de theorie van Aelius Donatus. De globale kennismaking met Scaliger 'behoefde dus niet tot herziening van bestaande opvattingen te leiden. Men kon rustig voortgaan op de ingeslagen weg: de praktijk klopte immers met de nieuwe theorie'. Het is jammer dat Smit dit, ook in de tijd, zo vaag heeft gehouden, en nergens een punt aanduidt, waar die overgang van Donatiaans naar Scaligeriaans zou hebben plaatsgevonden. We hebben daarnet gezien dat alle essentiële punten van Scaliger inderdaad reeds bij Donatus aanwezig zijn. De belangrijkste differentiatie is wellicht, ook voor Smit, Scaligers nadruk op de 'res atroces', de afgrijselijke gebeurtenissen. Scaliger zegt bij mijn weten wel nergens dat die vertoond moeten worden, maar zijn formule kón worden ingeroepen door de velen die vanaf 1600 aan gruwelijke sensatie op het toneel gaan doen. Na doorlichting van de twintig tragediën met de grootste atrociteit tot 1625, kom ik tot de slotsom dat de auteurs die algemeen een classicisme van Scaligeriaanse graad vertonen, eerder minder dan meer belang hechten aan die gruwelen, dan de niet-classicisten.

Het is dus niet zonder belang de relativiteit van een benaming als Scaligeriaans in te zien. Alleen als we daarmee bedoelen: een vaag classicisme dat in se niet verder gaat dan het Donatiaanse, met name geen eenheid van handeling insluit, maar de wreedheid op de planken als een beslissend bestanddeel van een echte tragedie beschouwt, alleen dan, zei ik, kunnen we die term ruimer gebruiken. Scaligeriaans in de volle betekenis van het woord zijn slechts een paar uitzonderlijke stukken, die men dan nog moeilijk van de Heinsiaans-Aristotelische kan onderscheiden.

Daarmee beschikken we, dunkt me, in voldoende mate over een historisch en kritisch kader, waarin we nu de ontwikkeling van het ernstige drama der Nederlandse renaissance kunnen volgen. Vanzelfsprekend zullen we telkens concreet moeten nuanceren en vaak nieuwe, specifieke gegevens bijbrengen. Dit is al erg nodig bij ons eerste spel, de *Antigone*-vertaling die de Antwerpse rederijker Cornelis van Ghistele in 1556 liet publiceren.

Van Ghistele heeft ook Terentius vertaald en daarbij laten blijken dat hij geheel op de hoogte was van de Donatiane theorie, ook betreffende de tragedie. Hij preciseert die zelfs enigszins op een manier die laat vermoeden dat hij niet geheel onkundig was van het werk van Franse theoretici uit zijn tijd, waar hij het heeft over de eigen stijl en manier van de tragedie, waarin 'het leuen/regement/ ende strafheyt van groote personagien/ als Keyzers/ Coninghen/ Princen/ ende Heeren' ons leren 'hoemen een ghemeynte regeren/ ende in vrede houden sal'. We leren er ook uit 'die veranderinge haers rijcx, door quade ordinancien, statuyten, ende rechten, so dat die fortuynen ooc so wel met groote heeren/ als met ghemeyne personen wonderlic draeyende en veranderende is'. Zo ongeveer worden de vorstenspiegel, de stoïcijnse bezinning over vergankelijkheid en veranderlijkheid ook beklemtoond door Lazare de Baïf, die eveneens Griekse stukken weergeeft, en de Terentiaan Charles Estienne. Maar doordat Van Ghistele Sophocles' *Antigone* vertaalt, en zich vrij nauwkeurig aan de bouw daarvan houdt, vertoont zijn werk tal van trekken die eerder bij de Griekse tragedie dan bij de Senecaanse zouden moeten passen. Maar Van Ghistele's bedoelingen zijn niet zo eenvoudig te interpreteren. Het werk is niet ingedeeld in bedrijven. Het is in se niet uitgesloten dat de vertaler daarin de praktijk van Trissino volgt, die bedrijfsindeling in de Griekse tragedie afwees. Maar we kunnen het verschijnsel evengoed archaïsch interpreteren. En dat vindt steun in Van Ghistele's behandeling van het koor. Hij heeft klaarblijkelijk niet begrepen welk een structurele functie dat in het stuk vervult. Hij lost het eenvoudig op in 'drie oude mannen van Thebe', die op de plaats van de koorzangen bespiegelend en moraliserend dialogeren. Die ouderen kunnen zonder meer bij de handeling betrokken worden, een Griekse koorpraktijk die pas bij Scaliger in acht genomen wordt. Wat doet Van Ghistele nu met de drie eenheden, die bij Sophocles duidelijk aanwezig zijn? Het valt moeilijk uit te maken wat hij daarvan heeft begrepen. Zijn stuk begint mediërisch in rebus zoals het Griekse. Maar via toneelaanwijzingen in proza, die al eens verder reiken dan de onmiddellijk volgende episode, lijkt hij een verhalend element binnen te smokkelen dat beter past bij de eigen aard van het inheemse drama. Objectief wijkt hij echter van de eenheden niet af. Uit mijn beschrijving tot nog toe hebt u wellicht de indruk opgedaan van een vrij klassieke tragedie, ook al wordt het koor vervangen door een niet-eigenlijke formule die de koorfunctie vervult en waarvoor ik de benaming 'choroïde' voorstel. Maar laat mij u een fragment voorlezen, de klacht van Creon wanneer hij verneemt dat zijn vrouw hem vóór haar zelfmoord vervloekt heeft:

De onsalichste der menschen/ ben ic nu god weet
 Noyt meerder leet/ en mocht yemanden gebeuren
 Mijn herte dunct mi ontsincken/ door dese doleuren
 O felle avontueren/ ysser nu niemand

Die met eenen sweerde als een vyant
 Mi therte comt doorsteken/ so ick ben weert//wel
 Och wat rampsaliger verdriet/ dies my therte sweert//fel
 Coemt mi ongheluckich nu vreesselijck bestryen.

Dit is zo retoricaal als het maar zijn kan, in taal en stemming, en confronteert ons met het zware probleem der voldoende geldigheid van de louter formele criteria die we totnogtoe, met Smit, hebben toegepast. Dit spel beantwoordt aan de eisen van de Donatiaanse en zelfs de Scaligeriaanse tragedie, met uitzondering van de indeling in vijf bedrijven en het koor. Wanneer we het volgens de vragenlijst van Smit analyseren en dan volgens ons systeem de indices van moderniteit en beregeling bepalen, dan vertoont het 11 renaissancistische tegen 2 archaische, en 5 classicistische cijfers; wat b.v. die voor Hoofts *Achilles en Polyxena* overtreft. En toch wil het mij niet over de lippen dat dit een renaissancistisch treurspel zou zijn. Wel een episch-dramatisch zinnespel zonder allegorieën met mythologische stof en een noodlottig einde.

In de volgende decennia schrijft Dirk Volkertszoon Coornhert zijn dramatisch oeuvre bij elkaar. De inhoud hangt wezenlijk samen met het explicatieve zinnespel, de personages en de hele uitbeelding blijven haast volledig allegorisch. Maar veel formele elementen zijn ontleend aan het schooldrama. De stukken krijgen moderne benamingen: comédie, treurspel, tragica-comedia. Ze worden in bedrijven ingedeeld, meestal vier of vijf, en in scènes. Eerst schuchter, later met meer beslistheid doet het koor zijn intrede, tussen de bedrijven, soms ook nog na het laatste. Coornhert doet nooit afstand van het heffingsvers, maar hij lijkt soms naar geteld lettergrepenvers te streven. Het is totnogtoe onbegonnen werk die schooldrama-invloed op Coornhert nader te concretiseren. Maar de afwijkingen en archaische elementen zijn zo talrijk, dat hij zelfs de Donatiaanse fase nauwelijks benadert.

In 1580 dan schrijft Hendrik Laurenszoon Spiegel zijn *Numa ofte Amptsweijgeringhe*, een stuk dat bijna even vreemd aandoet en moeilijk te plaatsen is als Van Ghisteles *Antigone*. In zeker opzicht doet het archaischer aan dan Coornherts meest vooruitstrevende experimenten: het heet 'zinspel', het medium is gekarakteriseerd heffingsvers, het koor ontbreekt. Maar het is ingedeeld in bedrijven, drie, en scènes, en opvallend bewust geconstrueerd. De eerste twee bedrijven eindigen elk met een 'boerterij', een komische scène dus, die contrasteert met de bezinnelijke toon, maar vanuit de komische hoek het Numabeeld uit de ernstige scènes bevestigt. *Numa* brengt uitdrukkelijk een stoïcijnse strekking naar voren. En het vertoont eenheid van handeling, tijd en plaats. Het is duidelijk dat we met Dona-

tiaanse, Senecaanse, Scaligeriaanse criteria niet veel verder komen. Toch staat het wel vast, dat Spiegel op de hoogte was van Seneca's drama, en zelfs uit de *Thyestes* vertaald heeft. Aan de andere kant wijzen drie bedrijven en boerterijen eerder in de richting van een niet-classicistisch renaissance-drama, zoals Spanje dat kent. Toch is invloed van b.v. Lope de Vega uiterst onwaarschijnlijk, wegens de datum, omdat de komische figuur eerder narren- dan gracioso-trekken heeft, omdat de naam 'boerterij' ook eerder naar het komische drama van eigen bodem verwijst.

Een ware stap verder wordt dan gezet met het *Spiegelboeck*, uit 1600, van de in Leuven geboren Leidse rederijker Jacob Duym. Het gaat hier om zes exemplarische spelen met nogal anecdotische, sensationele, ja vrij romaneske inhoud. Ze worden tragedie of tragicomedie genoemd, ze zijn welbewust in vijf bedrijven ingedeeld (en die op hun beurt in scènes), en Duym weet dat de ouden met tragicomedie resp. tragedie een stuk met hooggeplaatste hoofdfiguren bedoelden, dat blij resp. tragisch eindigde. Dit wijst nauwelijks verder dan Donatus, ja Van Ghistele lijkt theoretisch eigenlijk beter onderlegd te zijn geweest. Ook hier blijft een archaische indruk hangen, door het typische rederijkerstaaltje en het begriploze hanteren van het getelde letter-grepenvers. En toch staat er in het *Spiegelboeck* één bijna volwaardig renaissance-stuk. Het heet *Spiegel des Hoochmoets* en is een bewerking van de beroemde *Troades* van Seneca.

Duym, de Leidenaar, sluit zich hier dus aan bij de Seneca-renaissance, en de gelijktijdigheid van zijn stuk met de Senecaans-vernieuwde richting in het Latijnse drama, met Grotius' *Adamus exul* van 1601 en Heinsius' *Auriacus* van 1602, is zeker geen toeval. Bij analyse volgens Smits vragenlijst blijkt *Spiegel des Hoochmoets* een tragedie met klassiek-mythologische stof, die geheel zonder allegorische hulpmiddelen wordt uitgebeeld. Ze kent een ongelukkige afloop. Ze is ingedeeld in vijf bedrijven. De hoofdpersonen zijn van koninklijke rang. Eigenlijk koor ontbreekt, de 'Uitleg van den Dichtstelder' voor en na ieder bedrijf kan als choroïde worden beschouwd. De toon van het geheel is onvermengd tragisch. Er is geen eenheid van handeling en evenmin begin 'mediis in rebus'. Maar er is zeker gestreefd naar eenheid van tijd en die van plaats laat geen enkele twijfel. Het geweld culmineert in gruwelen en een moord. Hoort dit stuk nu op het Donatiaanse of op het Scaligeriaanse niveau thuis? Dat valt moeilijk uit te maken. Het wijkt immers van geen van beide theoretische stelsels af, behalve in de rederijkerstoon. En indien we de neiging tot sensationele uitbeelding van gruwelen Scaligeriaans mogen noemen, dan kan Duym zelfs daarbij passen. Persoonlijk zou ik ermee willen volstaan dit werk een Senecaanse poging te noemen. In zijn tweede bundel spelen, uit 1606,

overtreft Duym dit stadium nergens meer, ook al heeft hij dan geleerd de alexandrijn te hanteren, en bewerkt hij Heinsius' *Auriacus*.

De werken van Duym zijn nog pover materiaal voor een vergelijking met de Fransen of Engelsen uit die tijd. Maar wat voor Duym een eindpunt bleek, wordt nu het beginpunt voor een geniaal-vernieuwend tragicus, Hooft. Sommigen menen dat zijn *Achilles en Polyxena* nog van vóór 1600 dateert, waardoor het zelfs ten opzichte van Duym prioritair zou worden. Persoonlijk acht ik het waarschijnlijker dat dit stuk, althans in zijn bekende versie, in 1601-1602 ontstaan is, vers onder de indruk van de renaissance in haar stamland zelf. We weten jammer genoeg niet welke stukken Hooft tijdens zijn reis in Italië en Frankrijk heeft leren kennen. De *Granida* van 1605 vertoont enkele onloochenbaar Italiaanse trekken. *Achilles en Polyxena* plaats ik liever, met Kamphuis, in de buurt van de Franse renaissancetragedie, zoals men die in haar meest typische vorm aantreft bij Robert Garnier. Veel verraadt het onbeholpen jeugdwerk. Het ziet er uit als de aaneenrijging van een reeks oefeningen in literaire retorica. De plaatsing van het koor, binnen, in plaats van tussen de bedrijven, is zeer onorthodox. En het episodisch karakter benadert soms de graad waar het lachwekkend wordt. Maar dit is renaissance, dit is classicisme. Niet alleen in ontleende uiterlijkheden zoals bij Duym, maar in de geest en in de taal. Hooft's alexandrijn is rond 1600 uniek. Ook in gruwelen en wreedaardigheid overtreft *Achilles en Polyxena* alle vroegere spelen: men kan daarin een reden vinden om het Scaligeriaans te noemen.

Voor een ander renaissancistisch spel dat in 1601 geschreven zou zijn, Theodore Rodenburgs bewerking van Guarini's *Pastor Fido* onder de titel *Trouwen Batavier*, is zo iets absoluut niet meer mogelijk. Laten we nog buiten beschouwing dat het hier om een 'treur-blij-einde-spel' of tragicomedie gaat. Maar het stuk heeft romaneske dus gefingeerde stof, het telt zeven bedrijven, de hoofdpersonen zijn burgers, er is geen koor, er is ingevolge een minderemanstoneel geen eenheid van toon, er is multiple plot - de tegenpool van de eenheid van handeling. Zelfs van Donatus is hier geen sprake. Dit stuk bewijst dat iets renaissancistisch kan zijn zonder het minste classicisme. Het bewijst dit des te beter en klaarblijkelijk opzettelijk, als de klassieke trekken uit het origineel, vijf bedrijven en koor b.v. zonder meer zijn weggewerkt. Ik beschouw *Trouwen Batavier* als eerste specimen van die anti-classicistische tegenstroming, waarvoor we liefst de term romantisch vermijden, maar die met een gerust gemoed 'vrij' mag worden genoemd. Ik meen dat we hier met een exemplarisch paar te maken hebben: *Achilles en Polyxena* als classicistische tragedie, *Trouwen Batavier* als niet-classicis-

tisch ernstig blij-einde-spel.

Het inzicht in de genres en hun wetten is intussen echter nog allesbehalve zeker, wat niemand zal verwonderen, aangezien het hier om een echte aanlooperperiode en zeer jonge auteurs gaat. Zo blijft Hooft zijn wezenlijk tragische vormen toepassen, maar dat gebeurt in *Theseus en Ariadne* en *Granida* telkens op ontragische stof. En hij is zich daarvan bewust, aangezien hij de term treurspel vermijdt en liever het algemene 'spel' gebruikt.

We mogen in deze fase geen ogenblik uit het oog verliezen, dat van al de genoemde spelen alleen dat van Duym gedrukt was. Dat van Hooft en dat van Rodenburg waren waarschijnlijk in de Amsterdamse Oude Kamer opgevoerd en vrienden kenden het, via afschriften. Maar Hoofts eerste spelen werden niet gedrukt vóór 1614, en dan nog afschuwelijk verminkt, terwijl *Trouwen Batavier* tot 1617 moest wachten. Toch oefent althans Hooft onmiddellijk een aanzienlijke invloed uit, zoals in de eerste jaren van het Bestand al blijkt. In 1610 schrijft Vondel zijn *Pascha*, waar de behandeling van koor en rei totaal ondenkbaar is zonder kennis van Hoofts praktijk in de mythologische spelen enerzijds, *Granida* anderzijds. En een jaar later schrijft Bredero zijn eerste ernstige drama, het treurspel *Rodd'rick ende Alphonsus*, waar de reminiscenties van Hooft zonder meer af te scheppen vallen. Beide stukken, hoe verschillend ook, mogen dan ook Hooftiaans worden genoemd. Scaligeriaans in de ruime betekenis kan voor het *Pascha* nog opgaan, voor het stuk van Bredero m.i. niet. Het behandelt gefingeerde stof en wijkt op flagrante manier af van de eenheid van ernstige toon, waarop Scaliger krachtig de nadruk legde: het overigens voorbeeldig droevig, leerrijk en verrassend treurspel wordt geëmailleerd met komische scènes die de verheven liefde brutaal op de helling zetten. En Bredero zal in die zin recidiveren tot en met zijn laatste eigenhandig voltooide ernstige spel *Stommen Ridder*. Uit het gelijktijdig bestaan van zulke gemengde spelen in het Engelse en Spaanse oneel heeft men tot invloed van die twee op Bredero willen besluiten. Persoonlijk acht ik het niet uitgesloten dat Bredero op zijn minst opvoeringen door Engelse acteurs heeft gezien. Spaanse invloed daarentegen lijkt moeilijk: een specialist als Davids acht het daarvoor nog te vroeg, ten tweede blijft Bredero's vasthouden aan enkele klassieke basisvormen dan raadselachtig. Liever zou ik nog eens de aandacht willen vestigen op Spiegels *Numa* waar, bij een Amsterdammer, het procédé van de boerterij al wordt toegepast. Strict genomen is er géén reden om buitenlandse invloed in te roepen ter verklaring van het verschijnsel. Overigens sta ik sceptisch tegenover de idee van zulke invloeden, omdat Bredero in dit eerste spel èn in de volgende veel classicistischer voor de dag komt dan de latere, zekere imitatoren van Spanje en Engeland, met name dus Rodenburg, zullen doen. Zo houdt Bredero zich aan vijf bedrijven, hoogge-

plaatste personen, koorzang. Maar als theaterman wist hij te goed dat zijn voornaamste kracht in de realistische klucht lag, om de komische intermezzi op te geven. Een bewijs van inzicht en persoonlijkheid enerzijds. Maar anderzijds van onbegrip voor de samenhang van geest en vorm in de klassieke genres.

Men kan zich intussen afvragen of de activiteit binnen de Brabantse kamer op dit ogenblik niet onmiddellijk belangrijker is dan Bredero's optreden bij de Eglantier. Die Brabantse kamer telde verschillende dichters die elk op hun manier tot het moderne, d.i. in dit geval het renaissancistische, aangetrokken waren: ik denk vooral aan Abraham de Koning en Joost van den Vondel, vrienden en rivalen. Abraham de Koning schreef in 1610 twee spelen: een vrij eigenaardig, vrij modern historisch spel bij een actueel gebeuren, de dood van Hendrik IV van Frankrijk, en een bijbels treurspel, *Achab*. Die *Achab* zet de lijn voort van de bijbelse episch-dramatische spelen, zoals ze door Robert Lawet en later de Hasseltse rederijkers beoefend werden. Maar De Koning moderniseert die, althans formeel, met indeling in bedrijven, moderne benaming, een soort van koor. Het aantal bedrijven ligt echter beneden de vijf, en hij blijft aan de traditie offeren met sinnekensscènes en minderemanstonelen. Wezenlijk zal hij die richting trouw blijven, en al bouwt hij ze in renaissancistische richting uit, toch wordt hij nergens classicist. Men kan hem onmogelijk Scaligeriaans of zelfs maar Donatiaans noemen. Hetzelfde jaar 1610 ziet op de planken van 't Wit Lavendel de opvoering van Vondels *Pascha*. Blijkens de ingevulde vragenlijst niet moderner of classicistischer dan de vernieuwende stukken uit de jaren 1600, en daarenboven, in de vormen van de tragedie, weer een tragicomedie. Wat is dan het grote belang van dit *Pascha*? Ten eerste de dichtelijke kracht van het werk, waardoor het alle andere behalve die van H oft in de schaduw laat. En dan vooral het feit dat het in 1612 gepubliceerd wordt. Dat is nl. de eerste publikatie van een modern toneelspel sinds Duym's tweede bundel uit 1606! Naar verschijning is het *Pascha* het eerste oorspronkelijke werk in de nieuwe trant, twaalf jaar na Duym's *Troades*-bewerking.

Nog is daarmee de oogst van die cruciale jaren niet uitgeput. Daniel Heinsius is er, na zijn uitgaven van Horatius' en Aristoteles' *Poïtica* toe gekomen, zijn eigen versie van Aristotelische theorie uit te werken en wel in zijn *De tragoediae constitutione* van 1611. Heinsius legt veel uitdrukkelijker dan Scaliger de nadruk op de eenheid van handeling en die van tijd, op de rol van de episodes, op de beslissende schoonheid van de peripeteia en de anagnorisis zoals Aristoteles die vooropstelde. Daarmee is het terrein voorbereid voor een toneelkunst, die beter dan de voorgaande met de geest van de klassieke tragedie strookt. Ze blijft evenwel Senecaans, hoezeer ook in een meer barokke uitwerking.

Dat spel komt van Hooft, en het is verleidelijk zich voor te stellen dat de grote pionier, na de publikatie van het *Pascha*, na de opvoering van *Rodd'rick ende Alphonsus*, er behoefte aan had, zoals Van Tricht het uitdrukt, zijn kampioenstiel te verdedigen. Hij doet het briljant, met de publikatie in 1613 van de *Geeraerd van Velsen*. Al de rest was voorspel, hier breekt dóór het classiciserende renaissancistische treurspel in optima forma: vijf bedrijven, treurspelbenaming, begin medijs in rebus, reges, principes, reien, eenheid van toon, van handeling, van tijd, van plaats. Men kan betwijfelen dat Hooft die eenheden werkelijk tot stand brengt. Niet, dat hij de bedoeling heeft gehad ze te realiseren. Ook niet, dat de tijdgenoten die bedoeling gerealiseerd moeten hebben geacht. Een probleem vormt de eenheid van plaats. Voor het overige had Hooft gewoon Scaliger kunnen begrijpen zoals ik dat doe of Heinsius volgen, die eenheid van plaats heeft hij er uit eigen beweging aan toegevoegd. Zoals men weet wordt zij uitdrukkelijk niet door Aristoteles, maar pas door de 16e-eeuwse Italiaanse theoreticus Castelvetro geponeerd. Ondergaat Hooft hier de invloed van Castelvetro zelf, of van het Italiaanse treurspel, dat hij kende? Blijft dan de vraag waarom hij gewacht heeft tot 12 jaar na zijn terugkeer uit Italië om die eenheid voor het eerst toe te passen. Misschien is er een eenvoudiger uitleg: de formule 'op ende om het Huys te Muyden' komt nauwkeuriger overeen met b.v. Seneca's 'Athenis vel prope Athenas' (*Phaedra*). In ieder geval biedt de *Geeraerd van Velsen* een staalkaart van alle moderne toneelformules uit die tijd: veel Senecana, als de beginmonoloog, een spookverschijning, de oproeping van een helse geest door een tovenaar; een peripetie en agnitio, die misschien al meer Heinsiaans-Aristotelisch dan Scaligeriaans geïnterpreteerd mogen worden; een sterk en origineel gebruik van allegorische figuren; dit alles afgesloten met de profetie van de Vecht, die een band legt met de actualiteit, en de tragiek in een hoger licht opheft.

Het stuk moet als een bom zijn ingeslagen. Reeds het volgende jaar brengen drukkers piraatuitgaven van *Achilles en Polyxena* en van *Theseus en Ariadne* op de markt. De dichter moet, om de neus van zijn *Granida* niet te laten schenden, het spel zelf uitgeven. Maar vooral wordt er een stortvloed van dramatische productie en dramatische publikatie losgeslagen: Coster, Kolm, Bredero, in het Zuiden Van Nieuwelandt, laten nog ten laatste in 1615 werk verschijnen. En vanaf 1616 gaat Rodenburg zijn fantastische activiteit ontwikkelen, waarbij zeker 18 stukken geschreven, 14 gepubliceerd worden, en dat op vier jaar tijds.

Een ontploffing van creativiteit, gepaard met hevige gisting in de taal en de ideeën. Die gisting brengt verdeeldheid in de rederijkerskamer: Costers Nederduytsche Academie splitst zich

van de Oude kamer af. De traditionele literatuurgeschiedenis stelt het nogal gemakkelijk zo voor, dat er een classicistische richting bestond, met Hooft en Coster, en daartegen een zogenaamd romantische, met vooral Rodenburg. Ons onderzoek van alle stukken uit die periode veroorlooft ons niet de zaken zo simplistisch voor te stellen. De scheiding in twee kampen was zeker minder scherp dan dat beeld ons wil laten geloven. Heel wat auteurs waren niet-gebonden, zorgden voor bemiddeling. En in ieder geval mag men niet uit het oog verliezen dat het in beide kampen om uitgesproken renaissancistisch bedoelde kunst gaat. Rodenburg zelf eerbiedigt doorgaans de eenheid van toon, gemengd medium kent hij niet, onsystematisch toegepast komen zelfs de eenheden van tijd en plaats bij hem voor. Zijn allergie betreft vooral, zoals we reeds zagen, het voorgeschreven aantal bedrijven, het koor en de eenheid van handeling. In dat laatste opzicht is Rodenburg dé anti-classicus. Het is ook een feit dat hij voor het eerste onweerlegbare Engelse en Spaanse invloed binnenbrengt. En de Britse en Iberische stukken die hij imiteert, laten ook in zijn meer persoonlijke werk hun sporen na. Soms benadert hij het echte *capa y espada*-stuk, soms duikt hij onder in gruwelijke wraaktragediën. Daarnaast beoefent hij graag een soort verburgerlijkt herdersspel, gekenmerkt door een warnet van minnaars, die altijd een andere beminnen dan degene die hen zelf bemint. Wat uiteraard tot de grootste verwarring aanleiding geeft, via verkleedspelletjes enz. tot tenslotte alles terecht komt. Rodenburg bezat een onbetwistbaar talent voor het theater: het is fantastisch wat er in zijn stukken allemaal gebeurt, hoe zijn en schijn er door elkaar lopen, hoe de verwickelingen de toeschouwer totaal ontredderen en bijgevolg met welke spanning hij de ontknoping verwacht. Maar er steekt weinig diepte onder het sensationele oppervlak, en Rodenburg vermoordt de taal, er is geen ander woord voor.

Rodenburgs grote tegenstander Coster is een heel eigenaardige figuur. Hij werkt in het spoor van Hooft, maar allerminst als een slaafs navolger. Men kan hem misschien als een enigszins verscheurde natuur kenmerken. Enerzijds gaat hij het meest uitdrukkelijk theoretiseren en polemiseren met een niet-classicus als Rodenburg, die hij met allerlei regels en grote namen, tot Sofokles toe, te lijf gaat. Anderzijds is hij zeker geen klassiek renaissancist zoals Hooft dat wel was. Coster wordt voortdurend meegesleept door zijn vurig temperament, door zijn ongebreidelde, volkse, barokke verbeelding. Hij tracht misschien wel de klassieke eisen na te leven, maar in feite zondigt hij er voortdurend tegen. Zijn *Ithys* bevat al te veel pastorale episodes, en sloot oorspronkelijk een kluchtig tussenspel in, dat schrijnend uit de toon viel in deze gruweltragedie. Zijn *Iphigenia* is rationalistisch opgevat en ontmythologiseert om zo te zeggen de klassieke formules. Zijn *Isabella* laat hij vooraf

gaan door ronkende betuigingen van classicisme; maar het stuk heeft romaneske stof, gemengde toon en zelfs gemengd medium - en dat in een tragedie die zich op Aristoteles beroept! In zijn *Polyxena* ontwricht de *Troades*-imitatie de imitatie van Euripides' *Hecabe*. Overal is het koor onregelmatig. Hier ligt de geest in conflict met de vormen, en juist dat gebrek aan innerlijke eenheid verklaart wellicht dat het Coster is, die voor het eerst aan regelfetisjisme, aan classicisme in de engere zin van het woord, gaat doen.

De veelheid van verschijnselen in deze jaren verplicht ons ertoe, alleen de grote lijnen aan te geven. Maar opdat u een beeld zou krijgen van de enorme variëteit, zal ik u even de afwijkende spelsoorten voor de jaren 1616-1619 schetsen. Afwijkend dus van de Hooft-Coster-conceptie enerzijds, de Rodenburg-conceptie anderzijds. Bredero's *Lucelle* van 1616 is een bewerking van een Franse tragicomedie, die met haar kluchtige intermezzi en burgerlijke figuren dicht bij de romaneske comédie staat, van koor of de eenheden is er geen sprake. Kolms *Nederlants Treurspel* uit hetzelfde jaar is een sterk allegorische uitbeelding van nationaal-historische stof, gemengd van toon, zonder eenheden. De *Dry Horatien* van Van Zonhoven dienen zich aan als blij-eindig treurspel, maar het krioelt van de pathetische effecten en dodingen. Het rederijkersfeest in Vlaardingen levert nog een reeks zinnespelen op, waarvan sommige toch klassieke elementen vertonen als vijf bedrijven, reges, principes, koor. Ook De Koning offert nog herhaaldelijk aan zinnespel - achtige formules. Bor publiceert een lijvige, hyper-romaneske tragicomedie in twee delen, waarin niets uitgebeeld en alles bepraat wordt, dit dan nog in proza. Scabaelje brengt in een vrij allegorische voorstelling *Het Geschil tot Athene*, m.a.w. het dispuut van Paulus met de Griekse wijzen ten tonele - maar met koor! Van Hogendorp vernederlandst de *Auriacus* van Heinsius, De Baudous de *Antigone* van Garnier, die zich daar nauwelijks beter herkent dan de *Antigone* van Sofokles in die van Van Ghistele. Vander Eembd vertaalt in proza een Franse vertaling van Guarini's *Pastor Fido*. De Koning zet de kroon op zijn dramatisch werk met zijn *Simson*: drie bedrijven, reges, principes, koor en rei, gemengde toon, gemengd medium, episodische handeling. Van Mildert past de procédés van Rodenburg toe op antiek-historische stof, en offert daarbij aan et voorbeeld van Bredero (of is het dat van De Koning) door het minderemanstoneel niet te vergeten. Van Nieuwelandt geeft met zijn *Nero* een typisch voorbeeld van zijn eigen Senecaans classicisme: vijf bedrijven, reges, principes, koor na elk bedrijf, eenheid van toon - maar totaal episodische handeling en de gruwelijkste, bontste kijkspel-elementen. Starter slaagt er in, in één van zijn twee tragicomedies het record voor het aantal anti-klassieke, dus vrije elementen te vestigen, en hij drijft Bredero's menging van toon op de spits, door, naast het corpus in alexandrijnen, een advocaat in vrije verzen en een boer in Fries proza te laten optreden. Van der Eembs herdenkingsspel over de belegering van Haarlem door de Spanjaar-

den bestaat bijna helemaal uit vertoningen: er zijn er liefst twintig, in twee bedrijven, die elk met een soort rei worden afgesloten. En, om te eindigen, Van de Waels *David en Goliath*, met vier bedrijven, en na ieder bedrijf een koorzang, aangevuld met moralisatie door een allegorische figuur, die de Schiedamse rederijderskamer 't Rood Roosjen voorstelt.

Maar het laatste uur van deze paroxystische activiteit heeft dan in feite al geslagen. In 1618 spitst zich het conflict toe tussen Prins Maurits en de Contraremonstranten enerzijds, Oldenbarnevelt en de Remonstranten anderzijds. De stadhouder en de predikanten uit zijn kamp halen het. Oldenbarnevelt wordt ter dood gebracht. De strenge calvinisten maken zich meester van het veld der meningsuiting. Zij waren al altijd tegenstanders van het toneel geweest, nu weten zij spoedig Coster tot zwijgen te brengen. De anderen volgen min of meer vanzelf, Hooft als loyaal ambtenaar en voorzichtig man, Rodenburg wel eveneens uit voorzichtigheid, Bredero en De Koning omdat zij beiden reeds in 1618 sterven. Vondel zal zijn verontwaardiging verkroppen tot ze met de *Palamedes* van 1625 uitbarst.

Is er dan geen toneel meer na 1619? Toch wel. De dramatische produktie laat zich weliswaar niet meer vergelijken met de toppen van 1616 tot 1619, toen er gemiddeld elf stukken per jaar verschenen. Maar ze blijft toch vrij stabiel op een peil van drie, vier nieuwe stukken per jaar. Opvallend is daarbij dat die produktie niet meer door een handvol sterke individualiteiten gedragen wordt, maar, afgezien van Vondel, gespreid is over vele tweederangsauteurs. Na de jaren der doorbraak die van een eerste epigonisme. De nieuwe vormen zijn in de smeltkroes van de vorige tien jaren geconsolideerd, nu zijn ze beschikbaar en kunnen door belangstellende geletterden vrij gemakkelijk gehanteerd worden. De epigonen geven vooral blijk van eclecticisme, zodat nieuwe rand- en mengvormen tot stand komen. Zo verbindt Kemp in *De moord van sultan Osman* (1623) zeer barok uitgewerkte Rodenburgse trekken met een nogal onsamenhangend pakket Aristotelische. Jan Harmenszoon Krul brengt in een zeer onklassiek 'Treur-blij-eindig spel' volkse en pastorale scènes, maar ook koren. De door Bredero opgezette, door Starter voltooide *Angeniet* (1623) speelt zich af in een burgerlijk milieu, maar wordt doortrokken door pastorale, volkse en burlesk-mythologische passages; op de koop toe heeft het een dubbele bodem, zoals *Palamedes* die overigens heeft. Zoals u ziet, een bonte afwisseling van dramatische mogelijkheden. De auteurs offeren zo mogelijk nog meer dan vroeger aan de sensatie, met moorden, wraaknemingen, gruwelen, spookverschijningen. Modieuze trekken als het pastorale worden ruim gehanteerd. Deze dramatiek speelt og meer dan de vorige in een fantasiewereld, een louter fictief, literair universum. Het lijkt te gaan om een vlucht uit de werkelijkheid. Maar die evasie bezit daarenboven een onbetwistbaar agressief

karakter, zoals moge blijken uit de mate van geweld op de scène, en vooral de hoge frequentie aan zelfmoorden. Het ernstige zoeken naar de grenzen tussen zijn en schijn, naar de zin van het Godsbestaan, zoals Hooft dat ondernam, maakt plaats voor een vrijblijvend spelen, dat toch ergens schrijnend werkt, omdat het wijst op onderdrukte psychologische behoeften, op een reactie tegen de geestelijke onderdrukking.

Ik zou willen eindigen met enige woorden van bezinning op het totnogtoe verrichte werk van ons centrum. Om methodisch tenvolle te verantwoorden redenen hebben wij voor de formele aanpak van Prof. Smit gekozen. Nu een eerste fase geleid heeft tot een nieuw voorstel van genologische ordening, waarover een boek ter perse ligt, zijn wij helder de beperkingen van die louterformele methode gaan inzien. Vorm en inhoud zijn één, en het wordt hoog tijd dat ook de thematiek nader onderzocht wordt. Nu reeds meen ik te kunnen zeggen dat het echte renaissance-drama in bijna alle gevallen een strijdstuk is, niet in de idee of de psyche, maar in de wereld. Er ontwikkelt zich een conflict op leven en dood. Dat conflict kan wortelen in de machtsfeer, die van de politiek dus, in de sfeer van de liefde, in een verstrengeling van die twee gebieden. Onrecht of een gevoel van verongelijkt-zijn leidt tot wraakgevoelens, die doorgaans in gruwelijke daden worden omgezet. Maar de grote maniëristische vraagstelling naar de verhouding zijn-schijn, naar de dingen die in de hemel en op aarde bestaan, is voortdurend aanwezig. Een rode draad in de thematiek die mij persoonlijk verrast heeft, is die van de veinzerij, die in de diepste stukken overgaat naar het misverstand. Dit grondprobleem is sterk verbonden met dat andere van de wisselvalligheid der fortuin. Niet toevallig gaan peripeteia en anagnorsis samen. En ook daarop moet ons materiaal nog grondig worden bekeken.

Maar zelfs wanneer dit alles gedaan zal zijn, zal naar mijn gevoel een leemte overblijven. Noch de uiterlijke vormen noch de thematiek kunnen alles verklaren. Blijft toch altijd het feit van het grote verschil tussen enerzijds b.v. Van Ghisteles *Antigone* of Duyms *Spiegel des Hoochmoets*, en anderzijds Hoofts *Theseus en Ariadne*, of zijn begin van *Medea*-vertaling. Die zeer grote verschillen liggen in wat men het taalvlees kan noemen, de concrete woordgestalte waarin het drama wordt gerealiseerd. Deze stilistische problematiek intrigeert mij bijzonder. Ik heb er nog geen oplossing voor. Maar ik moet mijn overtuiging uitspreken dat het hier om een onontbeerlijk bestanddeel van het onderzoek gaat. Zolang niet ook daarvoor een aanpak is gevonden, zullen we ons niet tevreden stellen met ons inzicht in het renaissance-drame der Nederlanden.

Het scheppend 'geweten' in het levensbeschouwelijk werk van Jacques Perk en Friedrich von Hardenberg (Novalis) door prof. dr. R. Breugelmans (Calgary)

Reeds bij een eerste algemene kennismaking met de hoofdwerken van Novalis en Perk, nl. de poëtische roman *Heinrich von Ofterdingen* en de *Mathilde* sonnettencyclus, valt - buiten de gelijknamigheid der vrouwelijke hoofdfiguren, die Perk door zijn ontmoeting met Mathilde Thomas wel als een providentieel symbolisch toeval moest toeschijnen - een verregaande overeenkomst in hoofdmotief en -thema op. Het gemeenschappelijk basismotief kan als volgt omschreven worden: Door een intense, geestelijk-religieus als openbaring ervaren liefde voor een jonge vrouw, mythisch zinnebeeld van het heelal zowel als van een ideaal deel in zichzelf, komt een aanvankelijk onzekere jonge man tot volle en evenwichtige ontplooiing van zijn potentieel reeds voorhanden zelf; hij wordt dichter, hoogste vorm van het menszijn; in deze innerlijke vervolmaking en transformatie wordt een achtergrond van scheidingservaring en doodsbesef geïntegreerd. Het thema is niets minder dan het menselijk bestaan in zijn totaliteit, het de dood integrerende leven zelf, met de (pro) creatieve liefde als hoofddrijfveer; het is het menszijn als identiteit en eenheid van het innerlijke en het uiterlijke heelal, gekenmerkt door de hunker naar realiserende kennis van, of het identificerend éénworden met, het ideale, d.i. het goede of de deugd, d.i. de natuur of universum, d.i. het schone of verhevene, d.i. het goddelijke, het ware.

Niet eens zoveel dieper, in dieptepsychologische analyse dan, dient men te kijken om de vermelde eenheid, of beter de constante steeds hernieuwde vereniging van ons telkens weer als tegenpoling verschijnende groepen van elementen, als de *androgyn*e te leren kennen, d.w.z. als de vereniging van de in het natuurlijk-vrouwelijke, erotische en onbewuste wortelende menselijke ziel of *anima*, met het mannelijke, naar bewuste *logos* strevende ik: een *hieros gamos*, een *conjunctio* 'Heinrich-Mathilde', of bij Perk, 'zwerver-Mathilde'.

Aldus geformuleerd blijken zowel motief als thema in cultureel sociohistorisch perspectief gemeenschappelijke basis te zijn van

een aantal schakels in een bepaalde traditieketen van de wereldliteratuur, een gemeenschappelijkheid weliswaar na het *mutatis mutandis* van de uiteindelijk toch slechts bijkomstige, alhoewel op zichzelf erg interessante en 'legitieme' historisch kenmerkende bijzonderheden: bv. Kalidasa's *Sakuntala*, de hoofse minnezang, de Divina Commedia (Beatrice als *anima*), Petrarca's *Canzoniere* (Laura), Goethe's *Faust* (Gretchen, Helena), zijn *Wilhelm Meister* (Natalie), Hölderlin's *Hyperion* (Diotima), Shelley's *Epipsychidion* (Emilia).

Een beduidend specifiekere aanleiding tot deze Novalis-Perk studie dan de bovenvermelde gelijkaardigheden blijkt echter hun beiderzijds kiezen van *Gewissen* ('geweten') als kern van hun visies op het menszijn, en de verstrekkende gelijklopendheid in hun opvattingen over dat geweten. Hieronder gaan samenvattingen over hun belangrijke respectievelijke uitingen daaromtrent vooraf; daarna worden dan enkele hoofdelementen ervan analyserend en vergelijkend nader toegelicht.

Vooreerst dienen er echter aangestreept te worden, dat bij Novalis de kernelementen van zijn tot ontwikkeling gekomen levensvisie in juni-september 1800 kort voor zijn dood, in deel II, kapittel 1 van *Heinrich von Ofterdingen*, in het gesprek tussen Heinrich en de leraar-vaderfiguur Sylvester, samengebracht worden onder één noemer, precies het *Gewissen*; en dat bij Perk integendeel uiteenzettingen over het geweten in de opstellen en brieven van zijn adolescentie (1877 e.v.) eerder de vertrekbasis blijken te zijn van zijn korte, maar snelle ontwikkeling. De in onderhavige tekst onmiddellijk op de citaten volgende verwijzingen hebben betrekking op de respectievelijke historisch-critische uitgaven, waarvan het detail en de afkortingen in nota (1) achteraan. De oorspronkelijke spelling wordt overal gerespecteerd.

In het gesprek met Sylvester geeft Heinrich, als voorbereiding tot de komende uiteenzettingen over het geweten, reeds de essentie ervan aan: 'Ein Geist ist hier [d.w.z. in het onschuldige, spontaan 'aufblühende' kind] geschäftig, der frisch aus der unendlichen Quelle kommt' (I 327). Uit hetgeen volgt zal blijken, dat deze oneindige bron niets minder is dan het innerlijke van onze natuur, het absolute Ik, God. Daarom bezit het kind, uit deze bron, een 'vers', rechtstreeks en vooreerst nog onbewust 'Gefühl der Überlegenheit... in den allerhöchsten Dingen, ... das Gepräge einer wunderbaren Welt, was noch keine irdische Flut unkenntlich gemacht hat, und endlich die Sympathie der Selbsterinnerung jener fabelhaften Zeiten, wo die Welt uns heller, freundlicher und seltsamer dünkte und der Geist der Weissagung fast sichtbar uns begleitete' (I 327). De bron is dus de hele samengebalde biologisch-psychische voorgeschiedenis van de mensheid in het individu; ze wordt ingeboren als een supe-

rieur, onfeilbaar 'gevoel', direkte intuïtie van het allerhoogste (God), als 'Gepräde', Gestalt-achtige ontwikkelingscode, kiem of patroon voor de toekomst van individu en ras: Novalis ziet in de 'unschuldige Blumenwelt,... Ebenbilder der Kinder,... den vollen Reichtum des unendlichen Lebens, der gewaltigen Mächte der späteren Zeit, die Herrlichkeit des Weltendes und die goldne Zukunft aller Dinge, ... noch innig ineinander verschlungen' (I 329). Verleden en toekomst blijken dus één in de innerlijke bron, de psyche, met haar grondgevoel van tijdeloze tegenwoordigheid en chiliastisch vertrouwen in de terugkeer, of beter innerlijke herwinning, van de kinderlijke onschuld, 'het gouden tijdperk': 'So ist die Kindheit in der Tiefe zunächst an der Erde, da hingegen die Wolken vielleicht die Erscheinungen der zweiten, höhern Kindheit, des wiedergefundnen Paradieses sind' (I 330). De bloemen- en wolkensymboliek leidt tot het inzicht, dat zogenaamde innerlijke psyche en zagezegd uiterlijk waargenomen natuur (en geschiedenis) samenvallen. Daarin vervat ligt ook de ambivalente eenheid van haar innerlijk-outerlijk lichtverschijnselen, 'Vorbedeutung einer unbekanntenen, unsäglichen Herrlichkeit', van het te herwinnen paradijs, met haar 'Schrecken der alten Nacht' (I 330) vergezeld van lijden, angst en het kwaad. In deze gedachtengang komt nu Novalis voor het eerst op de benaming *Gewissen* als de alomvattende hoofdfactor van zijn wereldvisie, waarvan dan het Sylvester-gesprek door zijn dood de ultieme samenvattende boodschap is geworden: 'Es sind Nachhalle der alten unmenschlichen Natur, aber auch weckende Stimmen der höhern Natur, des himmlischen *Gewissens* in uns' (I 330). Het geweten, zo begrepen, is het bezielende, goddelijke, en toch innerlijke: 'In lebendiger, eigentümlicher Anteilbarkeit bewohnt es und beseelt es das zärtliche Sinnbild des menschlichen Körpers' (I 332); het geweten is niets minder dan 'der Menschen eigenstes Wesen, der himmlische Urmensch' (*ibid.*), de eeuwige mens, God-in-de-psyche: 'Schon das Gewissen beweist unser Verhältniß - Verknüpfung - die Übergangsmöglichkeit mit einer andern Welt' (III 448, nr. 934), zo heet het in een late aantekening, die vroegere uitingen in de Fichte-Studien nuancerend bevestigt, als daar zijn: 'Gott ist Ich (schlechthin)' (II 141, nr. 54), en 'Gott sind wir - als Individuum denken wir' (II 168, nr. 218), hetgeen ook betekent: 'Unsre [göttliche] Natur ist immanent - unsre Reflexion transscendent' (*ibid.*). Daarom, zo zegt Sylvester, '[ist] das Gewissen der eingeborne Mittler jedes Menschen. Es vertritt die Stelle Gottes auf Erden' (I 332). Elke handeling erdoor ingegeven, elk resultaat ervan 'ist zugleich Kundwerdung der hohen, einfachen, unverwickelten Welt-Gottes Wort' (*ibid.*). Als innerlijke God is het geweten niet alleen een ingeboren 'weten', een stem, maar ook en vooral een als organischgeestelijk-psychisch te begrijpen (niet-mechanistische) scheppingsdrijfveer, een kosmische macht. Novalis spreekt van 'Trieb des Gewissens' (I 331), 'Kraft des Gewissens' (I 330): '... es vermag alle geistigen Gliedmaßen [des Körpers] in die wahr-

hafteste Tätigkeit zu versetzen' (I 332); 'das Gewissen, diese Sinn und Welten erzeugende Macht, ... erscheint mir wie der Geist des Weltgedichts, ... des unendlich veränderlichen Gesamtlebens, ... der schaffende Grund alles Daseins' (I 331).

Het geweten is ook het goede, de deugd, nl. de goddelijke zedelijkheid in genoemde kosmische macht. Inderdaad, 'die ganze Natur [besteht] nur durch den Geist der Tugend un [soll] immer beständiger werden' (I 333), 'züchtig und sittlich' (I 330): dan 'wird es ... gar keiner Schrecken, keiner Schmerzen, keiner Not und keines Übels mehr im Weltall bedürfen' (*ibid.*). Novalis' opvatting van de ethiek ligt hoog boven de courante, engere, die van gehoorzaamheid aan zekere voorschriften: '... wie entfernt war die bisherige Wissenschaft, die man Tugend- oder Sittenlehre nannte, von der reinen Gestalt dieses erhabenen ... Gedankens. Es [= das Gewissen] is nicht dies und jenes ... es besteht nicht aus einzelne Tugenden. Es gibt nur Eine Tugend- den reinen, ernststen Willen, der im Augenblick der Entscheidung unmittelbar sich entschließt und wählt' (I 332); '... was ehemals .. Tugendlehre genannt wurde, [ist] nur die Religion' (*ibid.*).

In de drijfkracht van het geweten schuilt ook de 'produktive Einbildungskraft' of 'Imagination' (II 266, nr. 555; 275, nr. 571; 525, nr. 13), de scheppingskracht van de meteen ook religieus-priesterlijke, hoogzedelijke kunstenaar, of 'Genie', d.i. van de 'bildungsfähige' persoonlijkheid; en deze is dus de ultieme uitdrukking van de goddelijke geest, die zich trouwens slechts in de menselijke persoon ten volle realiseren kan: 'In ihm [= dem Trieb des Gewissens] offenbart sich die heilige Eigentümlichkeit, das unmittelbare Schaffen der Persönlichkeit, unde jede Handlung des Meisters [= des Künstlers, der vollendeten Persönlichkeit] ist zugleich... Gottes Wort' (I 331-32); 'das Gewissen erscheint in jeder ernststen Vollendung, in jeder gebildeten Wahrheit' (I 331).

Hoofdattribuut van deugd en persoonlijkheid is de *vrijheid*. 'Alle Bildung führt zu dem, was man nicht anders, wie Freiheit nennen kann, ohnerachtet damit nicht ein bloßer Begriff, sondern der schaffende Grund alles Daseins bezeichnet werden soll. Diese Freiheit ist Meisterschaft, ... das Wesen, der Trieb des Gewissens' (I 331).

Vooraf in de hanteerder van de taal, dit goddelijk-menselijk symbool bij uitstek, nl. in de dichter, is het vrije scheppende geweten daadwerkelijk: 'Also ist der wahre Geist der Fabel eine freundliche Verkleidung des Geistes der Tugend, und der eigentliche Zweck ... der Dichtkunst, die Regsamkeit des höchsten eigentümlichsten Daseins. Eine überraschende Selbstheit ist

zwischen einem wahrhaften Liede und einer edlen Handlung. Das ... Gewissen ... wird zum fesselnden Gespräch, zur alleserzählenden Fabel ... So wie diese [= die Tugend] die unmittelbar wirkende Gottheit unter den Menschen ... ist, so ist es auch die Fabel' (I 332-33). 'Fabel' omvat ook 'Geschichte', te begrijpen als symbolisch-mythische 'Offenbarung' (I 333); zo ook de natuur: Is voor Heinrich 'Fabel Gesamtwerkzeug [s]einer gegenwärtigen Welt' (I 331), zo is 'die Beschäftigung mit der Natur' (I 334) hetzelfde voor Sylvester.

Over het wezen van de paradox-geheimzinnige gelijklopendheid (en de uiteindelijke identiteit) van de telkens toch weer als tegengesteldheden ervaren 'Ik' en 'Wereld-God', uit zich Novalis meermaals in zijn *Fragmente* en aantekeningen. In het Sylvestergesprek vat hij die paradoxale paralleliteit samen. Op Heinrich 's vraag 'Macht mir doch die Natur des Gewissens begreiflich', antwoordt Sylvester: 'Wenn ich das könnte, so wär ich Gott, denn indem man das Gewissen begreift, entsteht es' (I 330-31). God is dus vooreerst een innerlijke, psychische realiteit, maar desniettemin of misschien juist daarom de eerstaanwezige scheppende almacht. Deze overweging brengt Heinrich tot het inzicht betreffende het bewustzijnsprobleem, d.i. het zijnsprobleem: 'Also wäre der Sinn [alle Sinne sind am Ende Ein Sinn] ein Anteil an der neuen durch ihn eröffneten Welt selbst? Man verstünde die Sache nur, wenn man sie hätte?' (I 331). (Deze idee is ook de kern van Perk's 'Grootsche Denkbeeld', waarover meer weldra). Het als wil actief geworden geweten, vooreerst nog onbewuste reine potentie ('Geprähe'), is echter bestemd om 'geweten', bewust gerealiseerd te worden: 'In mir ist Wissen und Willen vollkommen vereinigt. Indem ich meinen Willen, meine That - besonders noch vernehmen will - mercke ich, daß ich auch einen Willen haben - etwas thun kann - ohne daß ich darum weis, ohne daß ich es gewollt habe' (II 552, nr. 118). Over dit probleem en de verwante problemen subject-object, gevoelen en denken (reflectie, spiegelbeeld), assimilatie en identificatie, mystiek en paradox, teken en taal, méér in de analyse punt per punt.

Voor Novalis zijn dus de kunst (het Schone), de ethiek (het Goede), de religie (het Verhevene) en de liefde één in het Ideale; en het Ideale of de Geest op zijn beurt uiteindelijk één met het Natuurlijke, het heelal. Deze eenheid is het Ware.

Deze opvattingen zijn ook min of meer, met verscheidene nuanceringen, deze van de andere vertegenwoordigers van het Duitse Idealisme. Nergens echter dan bij Novalis zijn ze zo innig organisch met elkaar verbonden; dit komt precies wegens zijn hoge opvatting van het geweten.

Omdat bij Perk het sleutelbegrip 'geweten' uitgangspunt is, brengen zijn opstellen daarover niet alle elementen van zijn latere ontwikkelde levensvisie uitdrukkelijk onder die noemer. Maar zelfs als uitgangspunt is het 'geweten' bij Perk even grondslaggevend en aldoordringend als bij Novalis, zoals blijkt uit volgend overzicht. (Andere belangrijke maar slechts indirect-impliciete verwijzingen naar 'geweten' komen in het analytisch gedeelte aan bod).

Zoals Novalis het trouwens gedaan had in zijn vroege 'Fichte-Studien' poneert Perk ook het Ik, het Bewustzijn, als uitgangspunt, maar hij doet dat veel minder gedetailleerd en systematisch dan Novalis. Hij poneert gewoon axiomatisch: 'Iedereen weet dat hij is, bewustzijn heeft van zichzelf' (PDO 81).

Bron van het bewustzijn is het geweten: 't Geweten kent zichzelf, heeft bewustzijn' (PDO 123). Meer dan Novalis in het Sylvester-gesprek, maar wel ongeveer zoals de Novalis van de *Fragmente*, beschouwt Perk ook uitdrukkelijk 'geweten' als praktisch identiek met de 'ziel': 'De mensch heeft... ten eerste het bewustzijn van het dier ... De mensch heeft [nog] een ander bewustzijn ... de persoon, de mens. Daar is bewustzijn van een ziel' (PDO 109); de ziel is 'het eeuwige in ons' (PDO 85), 'oppermachtig, godverwandt' (PDO 107), 'volmaakt' (PDO 114) (als ze op zichzelf, rein genomen wordt); 'de ziel die in hem [= de mensch] troont, zonder welke hij geen *mensch* zou wezen' (PDO 95).

Hier en daar vermeldt Perk ook 'het hart' (het gevoel) in één adem met het geweten, als equivalent of tenminste als een hoofdbestanddeel ervan: 'Ziedaar waarmee mijn gewoon menselijk hart en geweten instemt, wat mijne overtuiging is' (PDO 98); via dit bestanddeel 'gevoel' beweegt het geweten Perk ertoe, 'het onbewijsbare met kracht van overtuiging aan te nemen' (PDO 81).

Zo bv. over de liefde heeft hij 'à priori' stellingen, die voor zijn 'ziel als bewezen worden geacht' (PDO 95-96).

Hoe dan ook, 'iets in mij, eene stem als ge het zoo noemen wilt, leidt mij. Die stem noem ik geweten en ik ben overtuigd dat het geweten alles weet wat goed is voor ons zedelijk en lichamelijk heil' (PDO 81). Verder spreekt hij van 'de stem van het geweten' (PDO 121), en van 'op kracht van het geweten' (PDO 114). Het geweten bestuurt dus het totale menszijn: 'zedelijk' betekent hier duidelijk naast het enger ethische ook het geestelijke in het algemeen, net als bij Novalis dat het geval is.

Het van het geestelijke niet te scheiden biologische substraat van het geweten zijn, in het lichaam, meer bepaaldelijk de zenuwen en de hersenen: Kunstenaars 'paren een ontwikkeld zieleleven ... aan een daaraan geëvenredigde zenuwontwikkeling' (PDO 121), 'zenuwen [zijn] het onmiddellijk werktuig ... van den 'onsterfelijken, menschelijken levensadem' (PDO 124). De zenu-

wen, 'edeler dan het vleesch' (PDO 141), zijn "middelaars tusschen stof en ziel' (PDO 127), 'de eigenlijke mensch', wiens 'edelste deel des lichaams het hoofd is, daarin vooral de hersenen' (PDO 141); inderdaad is 'het geweten samengesteld uit het weten van verstand', naast 'het weten van 't hart' (PDO 81).

Daarover meer bij Perk en Novalis in het analytische deel.

Zoals in de bovenvermelde Perk-citaten reeds terloops werd aangeduid, is voor Perk (als voor Novalis) het geweten het edelste, het allerhoogste, direkt instrument van het 'onsterfelijke, eene Godheid' (PDO 121; 135). Daarom is voor Perk, als voor Novalis (en Fichte) het geweten onfeilbaar, superieur: 't Geweten weet' (PDO 123), het 'weet alles' (PDO 97); als bij Novalis is het universeel: Perk spreekt van 'ons aller geweten' (PDO 81) en 'de God onzes levens' (PDO 114). Christus is daarvan de voorbeeldige incarnatie, zoals bij Novalis: 'Jesus bracht in 't woordenkleed, in beeld, in waarneembare gestalten wat in de mensenziel als geweten ligt te poperen' (PDO 123).

Iemands 'binnenste' (PDO 88), het geweten, is dus Gods woord, het 'hooger gezach ... waaraan [bv.] de zedeleraar zich geloovig onderwerpt, ... 't gezach van Gods leidende hand' (PDO 88), de 'Godheid in den mensch' (PDO 123). 'God werkt doormiddel van den mensch' (PDO 113), heeft dus de mens nodig om zich te verwezenlijken; de mens 'werd van Gods geslacht', '... en naar zijn beeld werd God geboren' ('Het Grootste Denkbeeld', VG 69). Doorgaans zet Perk 'God en geweten' (PDO 97) gewoon in juxtapositie: 'God en mijn geweten brengen mij door het leven heen' (PDO 83). God 'spreekt door ons geweten' (PDO 95).

Het geweten is een actieve, leidende kracht, net als bij Novalis: 'Bij dat alles geloof ik dat eene Godheid mij leidt' (PDO 83); 'de leiding Gods' is de 'intuïtie, ... innerlijke aandrift, ... een handeling van 't geweten' (PDO 98-99). Als kracht is het geweten grotendeels in het 'gewoon menschelijk hart' (PDO 98), in de liefde, die zelf trouwens 'de spraak van het geweten' is (PDO 123), en in 'den liefderijken God [onzes] harten' (PDO 94), die 'zorgt, dat als men handelt naar de uitspraak van zijn geweten, naar zijn onbewusten wil', bv. twee voor elkaar ongeschikten 'niet huwen' (PDO 106).

Eveneens zoals voor Novalis, is voor Perk het goddelijk geweten-in-ons de *tyche*, de dingen, de feiten, het lot, de natuur en de geschiedenis. Weer over de liefde, meer bepaaldelijk de erotische verhouding tussen man en vrouw, zegt Perk: 'Dat zeggen de feiten, dat zegt het geweten, (dat alles weet)' (PDO 97).

Jung anticiperend vinden Novalis en Perk dat het geweten, het leven, of God-in-ons, als ontwikkelingskiem vooreerst nog 'onbewuste wil' (PDO 106) is, 'eene bij de geboorte reeds eenigszins

ontwikkelde kiem, een aanleg tot het genie worden' (PDO 91); genie is een 'naam, die een aangeboren neiging beduidt' (PDO 131). Het genie bezit 'gaven, begaafdheden en aanlagen, ... die tenslotte door de allesbestierende Godheid in ons harte zijn geplant' (PDO 87), 'gaven, die een mens van de Godheid ontving' (en na al het voorgaande mag men gerust zeggen, via de kracht van het geweten), 'die gedeeltelijk aangeboren en dus oorspronkelijk in hem aanwezig waren ... en hem scheppingskracht schonken' (PDO 116). Zo Perk hier een ietsje onbeholpen 'gedeeltelijk' zegt, komt dat omdat hij al vooruitdenkt op de (zelf)-opvoeding door de sociale 'kring waarin de geniale mensch arbeidde', als het 'andere gedeelte' (PDO 115-16); uit de context blijkt echter dat het aangeborene, oorspronkelijke de onontbeerlijke grondslag is en blijft, en dus veel meer dan slechts 'een gedeelte' van het zich vormende genie (PDO 116). Wat er ook van zij, Perk's (zelf) opvoeding herinnert aan Novalis' ideaal der 'Bildung'.

Ten slotte is voor Perk, nogmaals zoals voor Novalis, het geweten ook de deugd, of toch de hoofdmotor ertoe. De deugd is het goede, in de hoge betekenis van het morele als God-in-ons in eenheid van geest en ziel en dus ook in zijn aspect als vorm van Gods liefde (PDO 93), een *vrije* moraliteit die leidt tot bevrediging, vrede, harmonie, 'geluk': 'Het geweten weet alles wat goed is voor ons zedelijk ... heil' (PDO 81); dit wel degelijk, zo zegt Perk expliciet in anticipatie van Jung's 'kollektive Unbewußte', 'door wetten van overerving die ook op moreel gebied bestaan' (PDO 107). 'Te-vreden zijn is 's menschen bestemming. In hem ligt een streven naar geluk, verzadiging, rust. En dat streven is de deugd ... Eigenlijk is dat deugen ...: beantwoorden aan de bestemming ... De deugd van den mensch is het hoogste goed op aarde' (PDO 109). Overeenkomsten tussen Novalis en Perk in gebieden, verwant aan de zo begrepen deugd, als de vrijheid, de verbeeldingskracht (het schone), het vrouwelijke (dichterschap), komen nog aan bod in het analytisch gedeelte.

Als sleutel en kernstuk van het hele zopas opgeroepen conglomeraat der idealistische levensvisie stellen beide dichters dus nogal uitdrukkelijk het 'geweten', als vooreerst nog onbewuste en dan bewustgeworden ('geweten' als participium) kennis- en scheppingsfaculteit van innerlijk-goddelijke oorsprong, principe van het universum. Het geweten is aldus veel essentiëler en méér dan wat in het hedendaagse taalgebruik als 'eerste betekenis' opgegeven wordt, en gedefinieerd, bv. in Van Dale's *Groot Woordenboek* (p. 664, kol. 2), als 'innerlijk besef van goed en kwaad, de gezamenlijke al of niet bewuste voorstellingen en begrippen, waarnaar de mens de zedelijke waarde van eigen handelen beoordeelt...'; of bv. in Gerhard Wahrung's *Deutsches Wörterbuch* (1975², kol. 1552): 'das Bewußtsein des Menschen von Gut und Böse im eigenen Verhalten, das Vermögen sich selbst moralisch zu beurteilen'. Novalis' en Perk's alomvattende betekenis vindt

men echter terug als 'eerste betekenis' in oudere en uiteraard ook in de etymologische woordenboeken, alsook in de gespecialiseerde lexica der filosofie of de geschiedenis der filosofische of religieuze begrippen. De Vries's *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, na een kort historisch-etymologisch overzicht geeft aan als betekenis I: 'In 't algemeen: wetenschap van iets, bewustzijn, besef. Thans verouderd' (kol. 2071), en als II: 'In bepaalde toepassing op het besef, de kennis van goed en kwaad', waarin een eigenlijke passieve, en een oneigenlijke actieve opvatting onderscheiden worden (kol. 2071-75). Ook in Grimm's *Wörterbuch*, onder Gewissen IV (kol. 6119 e.v.) wordt de 'umfassende grundbedeutung *des wissens, der kenntnis von einer sache*' zowel als de 'heutige ethische begriff' rijkelijk gedocumenteerd. Het spreekt vanzelf dat in 'geweten' bij Novalis en Perk de oudere betekenis nog wezenlijk uitgediept en geuniversaliseerd wordt.

In het nu volgend analytisch gedeelte worden enkele kenmerken en deelfaculteiten van het door Novalis en Perk centraal en primordiaal gestelde 'geweten' behandeld.

Op het basisstuk, nl. de relatie 'geweten/bewustzijn of het innerlijke Ik, en het Zijn of het uiterlijk waargenomene of wereld' en daaruit voortvloeiende probleemgebieden kan men, de uitlatingen van beide auteurs daaromtrent uit de voorafgaande overzichten bij elkaar zettend, bij beiden de grondervaring, het SUM ('ik ben', impliciet 'ik ben bewust', 'ik denk') vaststellen; vooreerst nog als eenheid, maar ook onmiddellijk in haar problematiek, haar paradoxale eerste scheiding of verdubbeling $a = a$, d.w.z. ik ben (subject-praedicaat), ik voel-ken mezelf (subject- object), ik *ben* bewustzijn en *heb* bewustzijn, of 'geweten', 'ziel' en 'geest', door middel van het lichaam. Deze paradoxale verdubbeling of scheiding noemt Novalis de scheppende 'Urhandlung' van het nog éne 'absolute Ik', of ook nog 'Alienation-Production' (II 107, nr. 3; 113, nr. 13; 115, nr. 17). Perk erkent ze eveneens, en wel degelijk ook als scheppende drijfveer: de mens, vooral het genie, 'kan zich verdubbelen en... staan tegenover zichzelf ... Wat hem zelve treft kan hij beschouwen met de oogen van iemand buiten hem' (PDO 118). Novalis onderzoekt deze paradox kritisch en diepgaand aan de hand van Fichte, Kant e.a., en later als correctief, van Hemsterhuis, Böhme e.a.; zoals reeds vermeld stelt Perk deze paradox axiomatisch, steunend op zijn verlicht-liberaal Protestantse, door het Duitse Idealisme via Allard Pierson gekleurde, opvattingen. Zoals reeds aangegeven in de overzichten maakt voor Novalis het bewustzijn ('der Sinn') deel uit van het Zijn (I 331): 'Wo ein Erkennen ist ist auch ein Seyn; ... wo es ein Seyn giebt, muß es auch ein Erkennen geben' (II 248, nr. 462; 249, nr. 463). Hij spreekt dan van een 'Seyn-Erkennen' (II 248, nr. 462) (= 'das Absolute

... das Ursprünglich Idealreale oder realideale' (II 114, nr. 17), God, Spinoza's 'Substantie'. Het 'Weltall... die Ewigkeit mit ihren Welten, - die Vergangenheit und Zukunft ... ist in uns' (II 416, nr. 17), het uiterlijke is het innerlijke en vice versa. De tegenpolige splitsing Ik-wereld en de simultane neiging tot paradoxale vereniging en identificatie tussen deze polen, soms wel eens *bovarisme universel*, reflectie, of verheven narcissisme genoemd, grondslag van symboolgevoel en taal, van ethiek, religiositeit, mystiek en liefde, van wetens- en scheppingsdrang, hebben Novalis en Perk sterk beziggehouden. Voor beiden streeft het tweepolig-veelvuldig universum-mens tot herstelling van 'oorspronkelijke' eenheid, het vooreerst nog ongedeelde (= onbewuste) Ik. Perk realiseert zich het belang van deze Ikheid: 'De ziel verplaatst zich in de oorzaken der ... handelingen (= de wereld), bezielt deze door zichzelf, denkt er zijne Ikheid in' (PDO 116), 'de ziel welke wij ons (afgaande op heure verrichtingen) analoog aan den mensenvorm moeten denken, dus denken ondanks onzen wil' (*ibid.*). Deze uitlatingen lijken wel een directe echo van wat Novalis zich uit Hemsterhuis noteerde: 'Der Mensch sucht überall *außer sich* das, was ihm am angemessensten ist, -das Ich-das agens jedes Dings ... potentia ...' (II 378-79, nr. 39). Volgens Novalis heeft de mens 'potentia', door directe, i.e. 'unsinnliche Erkenntniß' (II 550, nr. 118), nl. de intuïtie van het geweten, tot de 'Fähigkeit des Seyn-Erkennens' (II 248, nr. 462) door te ringen, en wel uit 'das wunderbarste, das ewige Phaenomen, ... das eigene Daseyn' (II 362, nr. 21, vgl. Perk's Ikheid); dit door 'Selbstdurchdringung' (II 454, nr. 93; 526, nr. 13): 'wir werden die Welt verstehn, wenn wir uns selbst verstehn' (II 548, nr. 115). Eigenlijk dus 'geht der geheimnißvolle Weg nach Ihnen' (II 416, nr. 17), Novalis' beroemde uitspraak.

De drang naar identificatie wordt door Perk zowel als door Novalis begrepen als bevrediging van een honger, als zucht naar assimilatie, en deze is wel degelijk schepping, 'Belebung', 'Verkörperung': 'Belebung ...ist nichts anders, als eine Zueignung, eine Identification' (II 551, nr. 118); 'Assimilation des Gegenstandes ... Verwandlung des *Fremden* in ein *Eignes*, Zueignung ist das unaufhörliche Geschäft des Geistes ... Lernen hat Aehnlichkeit mit Essen' (II 646, nr. 468; III 433, nr. 909). Bij Perk vinden we deze idee terug: 'Dorst en honger ... mogen op de ziel worden overgebracht ... ieder streeft naar *genoegen*, naar *bevrediging*... gematigd en gepast moet men èn lichaam èn ziel doen genieten, ... streven naar 't geluk van het eeuwige in ons, ... naar het 'geest worden', ... hongeren en dorsten naar gerechtigheid en God, de vereenzelving met Hem, de onsterfelijkheid' (PDO 85-86, 112). En toch is dit streven correlatief met 'zijne Ikheid er in denken': 'Alles wordt op zulk een wijze ... tot bezielt voorwerp omgeschapen, ten leven gewekt, als persoon opge-

roepen uit de laagheid waarin zich het stof kromt' (PDO 116).

Verwant met het Bewustzijn-Zijn of Ik-Wereld probleem is het probleemgebied ziel/psyche-lichaam, of bovenzinnelijk/binnenstezinnelijk/uiterlijke. Zoals reeds uit de overzichten bleek, identificeren beide dichters 'geweten' praktisch met 'ziel', en beamen ze de gelijklopendheid, de interrelatie ziel-lichaam: 'Gewissen ... beseelt ... Körper' (I 332), en de Perk-sectie over ziel en zenuwen. Voor Perk is de mens een 'samensmelting van ziel en lichaam, ... innige harmonie' (PDO 95, L08), een 'dooreenhaspeling' van de 'zinnelijke en bovenzinnelijke menselijke natuur' (PDO 103), alhoewel hij agnostisch niet weet, precies 'hoe de ziel aan 't lichaam is verbonden' (PDO 107). Novalis zegt: 'Körper-Seele ... Jeder der diese Unterscheidung kennt wird dabey eine Gemeinschaft zwischen beyden statuiren, vermöge deren sie auf einander wechselseitig wirken' (II 272, nr. 568); 'Leben ist vielleicht nichts anders, als das Resultat dieser Vereinigung [der Seele und des Körpers] - die Action dieser Berührung' (II 643, nr. 453). De ziel blijkt echter primordiaal, het 'onsterfelijk leven' (PDO 98), het 'eeuwige in ons' (PDO 85). Novalis meent dat we moeten trachten, lichaam en ziel 'in unsre Gewalt zu bekommen ... unsern Körper zum allfähigen Organ auszubilden suchen' (II 587, nr. 256), het lichaam dus meer naar de ziel, het edeler deel, toespitsen: 'Der thätige Gebrauch der Organe ist nichts, als *magisches, wunderthätiges* Denken' (III 466, nr. 1075). Perk meent ook, dat het weliswaar noodzakelijk is, de 'behoefte van het lichaam te bevredigen', maar toch zoveel mogelijk ze trachten te 'verminderen', en zo de 'behoefte van de ziel te doen stijgen', ... 'onder ziel het lichaam laten sterven' (PDO 119), 'opofferen' (PDO 92, 96, 113), de 'onomstootelijke wil ten opzichte van het lichaam' te doen gelden, m.a. w., zoals voor Novalis, ziel en lichaam beïnvloeden (PDO 85).

Het 'geweten', of 'ziel' (bij Novalis is ziel 'geest vermengd met lichaam', II 582, nr. 245, III 293, nr. 296), is een conglomeraat van deelfaculteiten, en zowel voor Perk als voor Novalis zijn de tegenpolige hoofdfaculteiten ervan het 'weten van het verstand' en het 'weten van het gevoel', zoals reeds aangegeven in de overzichten. 'Hetgeen de Godheid voor der menschen kennisse heeft bestemd zal langzamerhand en met het hart en met het hoofd worden geweten' (PDO 82); 'ik heb wel vrede voor het hart, maar om tevreden te blijven moet ik door mijn vrije wil mijn geest aan den arbeid zetten' (PDO 83). Novalis gaat zeer intensief aan de hand van Fichte's 'Ichphilosophie' (II 105-206 en verder, verspreid) in op die tweepolige verdeling-vereniging: aan de ene kant 'Denken' of 'Reflexion', d.i. 'die Art der Urhandlung' (II 116, nr. 19), geassocieerd met 'Vorstellung', en aan de andere kant, 'Gefühl (Fühlen)' of soms 'Empfindung', 'das Geschehn der Urhandlung' (*ibid.*); dit laatste spruit veel direkter dus dan 'Reflexion' uit het absolute Ik; en het is geasso-

cieerd met 'Anschauung', een term die Perk ook enkele malen gebruikt: 'innerlijke aanschouwing' (PDO 116, 135). Als voor Perk geldt ook voor Novalis: 'Zusammenhang zwischen Denken und Fühlen muß immer seyn' (II 117, nr. 19), 'wir müssen überall auf die Synthese des Gefühls und der Reflexion stoßen, der nichts mehr entgegengesetzt wird und werden kann' (II 118, nr. 20). 'Fühlen verhält sich zum Denken, wie Seyn zum Darstellen' (II 232, nr. 379), en tenslotte 'Das Gefühl is d[ie] Natur-der Verstand ist die Person' (II 168, nr. 218).

Op zekere schijnbare tegenstrijdigheden en fluctuaties, en mogelijke terminologische misverstanden, betreffende Perk's en Novalis' appreciatie van 'verstand' en 'gevoel' (ook van 'wetenschap' en 'geloof') kunnen we hier jammer genoeg niet ingaan, tenzij om te waarschuwen dat de termen steeds relatieve betekenis hebben in hun respectievelijke contexten (2).

In de conjunctie verstand-gevoel meent Novalis toch: 'Gefühl scheint das Erste-Reflexion das Zweyte zu seyn' (II 114, nr. 16, 17). Perk laat zich krachtiger daaromtrent uit: 'Het hart is 's menschen dierbaarst goed' (BD 101); 'Boven alles staat het harte, het gevoelen, en wetenschap zonder warme liefde ... is een niet, een zeepbel' (PDO 111). Ook Novalis meent: 'Gefühl giebt ... der Reflexion ... den Stoff der intellectualen Anschauung' (II 116, nr. 19).

Wat echter in dit verband belangrijk is, is wel dat Novalis en Perk uit de echte, organisch geïntegreerde conjunctie van deze beide faculteiten de mogelijkheid zien ontstaan tot een nieuwe gewetens- of zielecapaciteit, die elke deelfaculteit ver achter zich laat. Novalis noemt die eerst, naar Fichte, en ook wel Schelling, 'intellectuale Anschauung' of 'intellectuale Sehkraft' (II 119, nr. 22; 133, nr. 43; 134, nr. 45), en bestempelt ze als 'Einheit außer der Reflexion' (II 119, nr. 22); later noemt hij ze 'unsinnliche Erkenntniß' (II 550, nr. 118), ofwel nog 'absolute Empfindung ... unmittelbarer Gewisheit' (II 395, nr. 60; 420, nr. 23), die in de grond van religieuze aard is. Perk spreekt (voor ongeveer dezelfde 'potentia') van 'innerlijke aanschouwing' (PDO 116, 135), en van 'intuïtie, innerlijke aandrift, leiding Gods, ... geweten' (PDO 98-99), van 'eenheid, waar te nemen bij intuïtie' (PDO 110), zelfs van 'hogere zintuigen' (PDO 122). (Novalis ook heeft last met de taalnoodzaak, zijn 'übersinnliche Erkenntniß' toch in relatie met 'Sinn' te moeten definiëren, ze bv. 'absoluter Sinn' [II 550, nr. 118] te moeten noemen). Verder spreekt Perk nog van het 'leiden van zinnelijk leven in het bovenzinnelijk' (PDO 125, vgl. 103). De kunstenaar, het genie, de dichter bezit dit direkt vermogen (PDO 119, 128), niet in het minst omdat hij 'aan mannenaard vrouwengemoed paart' (PDO 111), een *androgyn*e is. Bij deze speciale, eigenlijk nog na te streven en te ontwikkelen zielecapaciteit (en dus gewetens-

capaciteit), speelt, zoals reeds aangeduid in de term 'Sehkraft', de 'produktive Einbildungskraft' (II 167, nr. 212) of 'Imagination' (II 171, nr. 226), de 'verbeeldingskracht' of 'fantasie', een cruciale rol, bij beide dichters. Voor Novalis zijn 'Gefühl und Einbildungskraft ... die Arten der persönlichen Naturkräfte -Anschauung ist das gemeinsame Merckmal' (II 166, nr. 203, vgl. II 167, nr. 215); 'die Einbildungskraft, als Anschauung; ist Gott' (II 168, nr. 218); ze is 'das verbindende Mittelglied-die Synthese-die Wechselkraft' (II 186, nr. 246). Voor Perk is de 'verbeeldingskracht' verbonden met de verdubbeling van het absolute Ik (PDO 118), en gedefinieerd als 'invleesching van afgetrokken begrippen en handelingen ... die niet met de zintuigen zijn waar te nemen, maar ... bij innerlijke aanschouwing wel degelijk worden waargenomen ... zichtbaar ... voor de ziel' (PDO 116).

Om met directe, bovenzinnelijke zielecapaciteit voort te gaan, (waarin paradoxaal de verzinnelijking van de verbeeldingskracht toch een belangrijke rol speelt): Volgens Perk en Novalis zijn echte doorbraken in het transcendentale mogelijk, echte openbaringen, vooral in de kunst en speciaal in het *per se* religieuze dichterschap. Reeds in de overzichten over 'geweten' kwamen de termen 'unmittelbar', 'unteilbar', 'frisch', 'aan- of ingeboren', 'immanent', naast 'openbaring', dikwijls voor als essentiële kenmerken van het geweten (I 327, 331, 332, 333; PDO, 91, 116, 124, 131). In een beroemd *Fragment* (II 550-52, nr. 118) spreekt Novalis, noodzakelijk in de taal der paradoxen, 'von der *unsinnlichen*, oder unmittelbaren Erkenntniß, ... eine antithetisch synthetische Erkenntniß. Sie wäre unmittelbar, und mittelst des Unmittelbaren mittelbar, real und symbolisch zugleich' (hier brengt Novalis deze 'Erkenntniß' in verband met de reeds besproken 'Zueignung' en 'Identification'). Eigenlijk bracht Hemsterhuis' 'Moralisches Organ' hem tot deze idee van de directe 'Erkenntniß' (II 562, nr. 179). Later wordt deze bij hem het ideale 'Verfahren d[es] Mathem[atikers], die Plastisierungsmethode... die ächte Experimentalmethode. Man soll nicht bloß in Einer Welt-in beyden *zugleich* soll man thätig seyn-nicht *denken* ohne zu *sinnen*, nicht *sinnen*, ohne zu denken...; *Construction der Ansc auungen*-in unsinnlicher, *unmittelbarer* Darst[ellung]; ... die *Figurenworte*-die innern Bilder etc. die IdealWorte... Das wird die goldne Zeit seyn, wenn... *Figurenworte*-Mythen ... -Hieroglyphen seyn werden' (III 123) (Wat een worsteling met de taal!). Nog een ietsje later vallen de woorden 'Divinationssinn,... diviniren, etwas ohne Veranlassung, Berührung, vernehmen' (III 250, nr. 61), en 'Magier zu werden, um recht moralisch seyn zu können' (*ibid.*).

Alhoewel niet verworpen; eerder aanvaard als bestanddeel, schiet het verstand toch te kort; 'Ganz begreifen werden wir uns nie, aber wir werden und können uns weit mehr als begreifen'

(II 363, nr. 32; 412, nr. 6) 'Der Mensch vermag in jedem Augenblicke ein übersinnliches Wesen zu seyn... der Glaube an ächte Offenbarungen des Geistes. Es ist kein schauen-Hören-Fühlen- es ist aus allen diesen zusammengesetzt-mehr, als alles Dieseseine Empfindung unmittelbarer Gewisheit' (II 420, nr. 23); deze gedachtengang brengt dan Novalis, in *Fragment II* 550, nr. 118, op zijn in de overzichten reeds geciteerde uitlating over de vooreerst nog onbewuste wil (II 552, nr. 118), nl. het geweten als 'concentrated race experience' of 'das kollektive Unbewußte', reservoir van de grond- of oerbeelden, de archetypen.

Perk noemde dat 'wat in de menschenziel als geweten ligt te poperen' (PDO 123) en preciseert daaromtrent elders: 'Iedere menschenziel is uit dezelfde trekken, elementen samengesteld; [individuele] karakters worden gevormd door het bovendrijven van enkele dezer trekken ... Het genie heeft alle menselijke karaktertrekken bovendrijven. Alle karakters zijn dus de zijne, hij is de meest harmonieuze mensch' (PDO 117). En nu stoot Perk op een essentieel kenmerk van de intuïtieve capaciteit van het 'geweten': het *zweven* in, en bliksemsnel *overzien* van alle elementen in dat geweten, als het ware in een 'ewiger Augenblick'. Hier zijn zelfs de terminologische overeenkomsten tussen Perk en Novalis treffend. Perk gaat voort: 'In de oogeblikken in welke hij [= het genie] die allesbeheerschende phantasie laat werken, ... meestal buiten zijn lichaam meent te zweven, is hij los van zijn dierlijk omhulsel' (PDO 117), d.w.z. hij is in extase, een eeuwige ogenblik, een kleine dood in *elevatio* (vgl. Perk's *Eene Helle- en Hemelvaart*, de reizen en talrijke overzichtvisioenen in *Heinrich von Offerdingen*), waarin alles in 'Zusammenschau' verenigd en tijdeloos is. 'Kunst verheft en is verheven' (PDO 111; 140-141). De 'scheppingskracht ligt in zeker snel denken, snel gevoelen, snelle bewegingen der ziel, waardoor deze veel omvattend wordt, ... leidt van mensch tot geest' (PDO 116). Het genie 'ondervindt veel en gelijktijdig, het gevoelt zich voortdurend ... geroerd door de hevigste en meest tegenstrijdige hartstochten ... het doorvliegt in oogwenken eheele menschenlevens' (PDO 117). 'De waarheid eener uitspraak wordt getoetst door het plotseling en gelijktijdig... en ineengevloed opstijgen van talloze feiten, gezegden en andere uitingen van den menschegeest' (PDO 122); 'Jezus' openbaring was een uitvloeisel van zijn scherpen blik, zijn veel omvattenden oogopslag, de groote snelheid waarmede hij de bewijzen zag *zweven* voor de uitgesproken waarheden [eigen onderlijning, R.B.]. Vlug en veel te gelijk denken is het doel van ons streven, van onze goddelijke bestemming, want, waar geen tijd is, zullen we alles te gelijk denken en weten bij God, in God, in de volmaaktheid' (PDO 123). Hier komt Perk tot hetzelfde chiliastische visioen, dat een geliefd motief bij Novalis is.

Novalis vergeleek eens 'de vlugge dichtergeest' met het tragere

procédé der ervaring: 'Mich dünkt, ich sähe zwei Wege um zur Wissenschaft der menschlichen Geschichte zu gelangen. Der eine, mühsam und unabsehlich,... der Weg der Erfahrung; der andere, fast *ein* Sprung nur, der Weg der innern Betrachtung,... [dessen Wanderer] die Natur jeder Begebenheit und jeder Sache gleich unmittelbar anschaut, und sie in ihrem lebendigen, mannigfaltigen Zusammenhange betrachten... kann' (I 208). Perk vergelijkt eveneens de 'dichterlijke wijze, als de dichter eene ingeving of openbaring schijnt te hebben en den naam van profeet ontvangt (deductief)', met de 'wijze van den onderzoeker, die ervaren wil en besluiten trekt uit de feiten... (inductief) ... De vluggere dichtergeest ziet, wat door den wijsgeer wordt verklaard' (PDO 123).

Op het stuk van 'unsinnliche Erkenntniß', 'snelheid van de vrije en zwevende ineenvloeiende aanschouwing' (te documenteren bij Novalis, II 188, nr. 249; 266, nr. 555 etc.) zijn de overeenstemmingen dus zelfs tot in de woordenkeus opvallend. Misschien kende Perk toch Novalis' *Heinrich von Offerdingen* en de toen gepubliceerde *Fragmente* en aantekeningen. De overeenstemmingen zijn echter in hun wezen te verklaren precies uit datgene, dat we hier bij beiden nagespeurd hebben: het 'geweten', als ingeboren, vooreerst onbewuste bron van weten en scheppingskracht, als grondslag van het menszijn, bij hen als dichters bijzonder snel en sterk optredend en, door zelfopvoeding vooral, bewustgemaakt en gerealiseerd. Dat bij die verwoording Novalis en Perk termen puurden uit het hele bestel van hun sociohistorische en sociopolitieke achtergrond en omgeving (met name de hele christelijke Protestantse traditie, waarin bv. bij Luther en Calvijn het 'geweten' zulk een grondslaggevende rol speelde), wordt hier helemaal niet geminimaliseerd; en voor Perk komt de zekerheid erbij dat het Duitse Idealisme, en nu waarschijnlijk ook Novalis, specifiek bijgedragen hebben tot *zijn* verwoording 'van wat in *zijn*, d.i. ook *de* mensenziel, 'ons aller geweten', ligt te poperen'. En over dat 'geweten' laten we als besluit Novalis nog eens te woord komen: 'Es dünckt dem Menschen, als sey er in einem Gespräch begriffen und ein unbekanntes, geistiges Wesen veranlasse ihn auf eine wunderbare Weise zur Entwicklung der evidentesten Gedancken. Dieses Wesen muß ein Höheres Wesen seyn, weil es sich mit ihm auf eine Art in Beziehung setzt, die keinem an Erscheinungen gebundenen Wesen möglich ist, weil es ihn, wie ein geistiges Wesen behandelt und ihn zur seltensten Selbstthätigkeit auffordert. Diese Ich höherer Art verhält sich zum Menschen, wie der Mensch zur Natur, oder wie der Weise zum Kinde. Der Mensch sehnt sich ihm gleich zu werden... Darthun läßt sich dieses Factum nicht. Jeder muß es selbst erfahren... Die Menschen sollen aber streben es in sich zu veranlassen' (II 528-29, nr. 21).

Aanmerkingen

1. Verklaring der afkortingen:

- PDO = JACQUES PERK. *Proeven in Dicht en Ondicht*. Uitgegeven door G. Stuiveling. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1958.
- BD = JACQUES PERK. *Brieven en Documenten*. Uitgegeven door G. Stuiveling. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1959.
- I = NOVALIS. *Schriften. Das dichterische Werk*. Uitgegeven door P. Kluckhohn en R. Samuel. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1960.
- II = NOVALIS. *Schriften. Das philosophische Werk I*. Uitgegeven door R. Samuel, H.-J. Mähl en G. Schulz. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1965.
- III = NOVALIS. *Schriften. Das philosophische Werk II*. Uitgegeven door R. Samuel, H.-J. Mähl en G. Schulz. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968.

2. Voor Perk's appreciaties, zie mijn boek *Jacques Perk*, New York: Twayne Publishers, 1974 (Twayne World Authors Series, nr. 328), pp. 70-75.

Namiddagzitting

Donderdag 2 september 1976

Plenumvergadering

Voorzitter: Prof. dr. W. Thys

Plenumvergadering door dr. J. de Rooij (Amsterdam)

De voorzitter, prof. dr. Walter Thys, opent met een woord van welkom, in het bijzonder aan de gasten (in alfabetische volgorde): de heer J. Deleu, redacteur van *Ons erfdeel*; de heer B. de Hoog, vertegenwoordiger van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen; de heer H. Kellens, vertegenwoordiger van het Ministerie van Nederlandse Cultuur; de heer J.P. Menting, directeur van het Instituut voor toegepaste taalkunde in Groningen; de heer J. Ploeg, vertegenwoordiger van de Nederlandse Ambassade in Bonn; de heer W. Sanders, Belgische Radio en Televisie; de heer F.J. du T. Spies, vertegenwoordiger van de Zuidafrikaanse Ambassade in Brussel; mw. E. Talsma, vertegenwoordiger van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

De voorzitter stelt als agenda voor:

- 1) Rapportage van de vergaderingen per taalgebied;
- 2) Resoluties;
- 3) Wat verder ter tafel komt.

Het verslag van deze plenumvergadering kan daarom kort zijn. De verslagen van de onder 1) bedoelde vergaderingen zijn immers elders in dit Colloquiumverslag te vinden. Hetzelfde geldt voor de resoluties, die ter vergadering voorgesteld en besproken, en ten dele naderhand door het dagelijks bestuur van de IVN geformuleerd zijn. Rest dus een overzicht van hetgeen onder punt 3) behandeld werd.

De heer Sötemann vraagt aandacht voor zijn *Lijst van dissertaties in voorbereiding*. Ook na twee of drie rappels krijgt hij soms geen antwoord op zijn vragen hieromtrent. Hij wijst erop dat een negatief antwoord ook een antwoord is. De vraag wat als 'dissertatie' beschouwd kan worden, is niet zo makkelijk te beantwoorden. Het gaat er vooral om dat er een publikatie van komt. Bij twijfel of een bepaald werkstuk vergelijkbaar is met een Nederlandse dissertatie, kan men dit beter wel dan niet opgeven.

Een brief van drs. K. Franssens over de wenselijkheid van *onderwijs in de neerlandistiek in Zaire* geeft aanleiding tot enige discussie. Besloten wordt de afzender mee te delen, dat het colloquium met belangstelling kennis genomen heeft van deze brief. Het lijkt gewenst de aandacht van de Subcommissie voor de neerlandistiek in het buitenland op deze zaak te vestigen.

De heer Erämetsä geeft in het Engels een overzicht van de *universitaire neerlandistiek in Finland*. Aan alle zes universiteiten in dit land wordt Nederlands gegeven. Het onderwijs omvat: lees- en luistervaardigheid in de moderne taal, een overzicht van de literatuurgeschiedenis, en enige kennis van de historische ontwikkeling van het Nederlands. Nederlands is momenteel nog verplicht voor germanisten, ter verbreding van de blik, maar in verband met komende hervormingen is het zeer de vraag of dat zo zal blijven. Bovendien is er geen enkel vast lectoraat. Zouden er middelen gevonden kunnen worden om het Nederlands in Finland een stabiele en permanente positie te geven?

Naar aanleiding hiervan ontwikkelt zich een uitvoerige discussie, waarin ook de situatie van het Nederlands in Lissabon betrokken wordt, waar het grote aantal studenten uitbreiding van de onderwijs capaciteit gewenst maakt. Uiteindelijk wordt besloten Finland en Lissabon niet te noemen in een resolutie, maar wel in een brief aan de ministeries in België en Nederland te vermelden, dat er op de plenumvergadering bijzondere aandacht besteed is aan de situatie van de neerlandistiek aldaar.

De heer Sanders deelt mee, dat de BRT graag bereid is *banden van actualiteitenprogramma's* ter beschikking te stellen van de docenten extra muros. Hij wil graag nadere inlichtingen over de gewenste programma's (radio- of televisie-, welk genre, in welke omvang, hoe dikwijls) en over de financieringsmogelijkheden. De heer Arendt meent dat dit het best geregeld kan worden in samenwerking met de IVN, niet door bilaterale contacten tussen de BRT en buitenlandse docentschappen.

In aansluiting hierop deelt de heer De Vries mee, dat er door zijn bemiddeling folders van de Wereldomroep (Nederland) aan de docenten gestuurd zullen worden, en geeft de heer De Rooij enige inlichtingen over banden van Nederlandse radio- en televisieprogramma's. Deze kunnen niet via de NOS, maar via de omroepverenigingen verkregen worden. De adressen daarvan zullen in *Neerlandica extra muros* worden vermeld. Over de 'tapotheek' van de NCRV is in *NEM* al eerder informatie gegeven.

De heer Menting vertelt een en ander over de door zijn instituut samengestelde dossiers met *tekst- en bandmateriaal voor gevorderden*. Tot nu toe zijn er drie vervaardigd:

1. Nederland in de jaren '50.
2. De auto in het politieke bestel in Nederland,
3. Nederland en het water.

De kosten voor drie (in de toekomst misschien meer) dossiers per jaar bedragen f 30,-. Nadere inlichtingen kunnen verkregen worden bij de heer drs. J.P. Menting, Instituut voor toegepaste taalkunde, Grote Krui sstraat 2¹, Groningen.

Tenslotte stelt mevrouw Hipp voor een *brochure met illustraties over de neerlandistiek in de wereld* samen te stellen met behulp van materiaal van de ter gelegenheid van dit colloquium gehouden tentoonstelling. Dit voorstel wordt in beraad gehouden.

Ochtendzitting

Vrijdag 3 september 1976

- Informatie en discussie over het 'Certificaat Nederlands als vreemde taal' door dr. J. de Rooij (Amsterdam)

- Ledenvergadering IVN

Voorzitter: prof. dr. W. Thys

**Informatie en discussie over het 'Certificaat Nederlands als
Vreemde Taal'**
door dr. J. de Rooij (Amsterdam)

De informatie bestond uit een korte samenvatting van de inhoud van en een toelichting op de brochure *Het certificaat Nederlands als vreemde taal I*. Deze brochure is op aanvraag verkrijgbaar bij het Bestuur voor Internationale Culturele Betrekkingen van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur, Kortenberglaan 158, B-1040 Brussel, en bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Nieuwe Uitleg 1, 2514 BP Den Haag.

**Ledenvergadering IVN verslag over de periode 1973-1976
door dr. J. de Rooij
secretaris van de IVN**

‘Traditie is een schoone zaak,
En geeft het menschdom veel vermaak’

is niet een gedichtje dat hoort tot de voortbrengselen van de kinderen De Wilde, waar meester Pennewip en zijn pruik niet goed raad mee wisten, maar het had ertoe kunnen horen. Waarom zou traditie minder schoon en vermakelijk zijn dan godsdienst, vriendschap, hengelen, dromen, bloemkool en goochelen?

Er zijn vele tradities. De driejaarlijkse colloquia van docenten extra muros vormen een traditie, de driejaarlijkse verslagen die op de colloquia worden uitgebracht, zijn daar een onderdeel van. En zo'n verslag heeft weer een traditionele indeling die ik in 1973 van mijn voorganger Jalink heb overgenomen, al moest ik er toen een nieuw element aan toevoegen, omdat de Werkcommissie plaats gemaakt had voor de IVN. Die indeling is toen de volgende geworden: verenigingsnieuws - resoluties van het vorige colloquium - langer bestaande activiteiten - nieuwe activiteiten; en daar zal ik me ook deze keer aan houden.

Hoe is het de IVN, de Internationale Vereniging voor Nederlandistiek zoals ze op dit moment nog heet, in de afgelopen drie jaar als vereniging vergaan? Het probleem dat de vorige keer als eerste onderdeel van het 'verenigingsnieuws' werd genoemd, bestaat nog steeds. Het probleem nl. dat een betrekkelijk groot aantal docenten Nederlands aan universiteiten buiten België en Nederland geen lid is van de IVN, en dit ondanks herhaalde oproepen en aansporingen van onze kant. Het is niet realistisch de Docentenlijst ter hand te nemen en door eenvoudig optellen en aftrekken vast te stellen dat van de - volgens de laatste opgave - 367 docenten er 119 wel en dus 248 niet voorkomen in de ledenlijst van de IVN. Onder die 367 is immers zeker een aanzienlijk aantal personen van wie niet vaststaat of ze op dit moment Nederlands doceren, of voor wie het doceren van Nederlands maar een klein en ondergeschikt deel van hun taak uitmaakt. Ook zijn er veel docenten die zich om praktische redenen, vooral van financiële aard, niet voor het lidmaatschap kunnen opgeven. Maar

ook bij een meer kritische beschouwing blijven er vele tientallen docenten in functie over die wél lid van de IVN zouden kunnen - en naar onze mening: moeten - worden.

Ditzelfde constateerde ik in het verslag van 1973. Maar toen voegde ik eraan toe: '(wij) handhaven... ons standpunt dat wij onze diensten verlenen aan alle docenten extra muros, ongeacht of het IVN-leden zijn of niet'. Ik moet deze keer vermelden dat wij van dit principe zijn afgeweken. Na herhaalde verhogingen van de bijdrage die de uitgever van *Neerlandica extra muros* de IVN in rekening brengt, heeft het dagelijks bestuur - zij het met tegenzin - besloten ons contactblad voortaan in het algemeen alleen nog kosteloos te sturen aan IVN-leden. Hoewel het drukken van 200 exemplaren meer of minder voor de produktiekosten niet zoveel gewicht in de schaal legt, zijn de verzendkosten tegenwoordig van dien aard dat het wel degelijk verschil maakt. Bovendien is het tegenover de betalende leden juist dat zij ook werkelijk voordelen van hun lidmaatschap genieten. Maar toch spijt het ons wel, dat de dienstverlening van de IVN niet meer de hele buitenlandse neerlandistiek bestrijkt.

Hiermee wou ik het eigenlijke verenigingsnieuws afsluiten en overgaan tot het tweede deel van dit verslag: de resoluties van het Vijfde Colloquium Neerlandicum. Dat waren er dertien, waarvan alleen de laatste, de 'dankresolutie', door het IVN-bestuur zonder meer voor kennisgeving kon worden aangenomen. De overblijvende twaalf zijn in twee hoofdgroepen te verdelen: de resoluties die het IVN-bestuur slechts aan anderen kan doorgeven, en die waarvoor het - in verschillende mate - eigen activiteiten kon ontplooiën.

De 'doorgeefresoluties' zijn vijf in getal. Twee ervan betroffen woordenboeken: de bruikbaarheid van Nederlandse woordenboeken voor anderstaligen (*resolutie 2*) en de behoefte aan een Nederlands-Roemeens/Roemeens-Nederlands en een vernieuwd Nederlands-Italiaans/Italiaans-Nederlands woordenboek (*resolutie 3*). Deze wensen zijn doorgegeven aan de in aanmerking komende uitgevers. Over het resultaat is uitvoerig bericht in *NEM-23*, 83-85: de twee grootste woordenboekuitgevers reageerden positief op de kwestie van de bruikbaarheid voor niet-nederlandstaligen, maar zagen zonder subsidies weinig heil in Nederlandse woordenboeken voor het Roemeens, laat staan het Fins en Koreaans (welke twee talen niet in de tekst van de resolutie voorkwamen, maar later werden toegevoegd). Inmiddels is er toch een Roemeens zakwoordenboekje verschenen en wordt er aan een Fins en een Koreaans woordenboek gewerkt.

Het verzoek om toezending van publikaties van instituten en afdelingen voor neerlandistiek intra muros (*resolutie 4*) is per

rondschrijven aan deze instellingen doorgegeven. Over het resultaat is het IVN-bestuur niets bekend, wat niet hoeft te betekenen dat het negatief zou zijn. Wel negatief waren de reacties op de twee overblijvende 'doorgeefresoluties': ondanks de 'verbijstering' van het colloquium is 'het onvervangbare en onschatbaar waardevolle materiaal van het W.N.T.' niet gekopieerd (*resolutie 5*) en ondanks 'het grote belang van deze publikatie voor de bevordering van de neerlandistiek in het buitenland' is het tijdschrift *Delta* niet blijven bestaan (*resolutie 11*).

De andere resoluties zou ik de naam 'actieresoluties' willen geven. Deze hoofdgroep valt dan wel duidelijk uiteen in twee subgroepen: de resoluties waarvan concrete resultaten te melden zijn en die waarvan dat niet het geval is. De eerste omvat de Algemene Nederlandse Spraakkunst (*resolutie 1*), het 'leerboek voor de kennis van land en volk' (*resolutie 9*) en het 'officieel erkend examen Nederlands voor anderstaligen, met daaraan verbonden getuigschrift' (*resolutie 10*). Behandeling hiervan in dit driejaarlijks verslag is overbodig, omdat uiteenzettingen over deze projecten op het programma van het colloquium stonden.

Blijft de tweede subgroep, die vier resoluties omvat. Terzake van twee daarvan heeft het IVN-bestuur geen initiatief genomen omdat dit niet nodig leek in verband met activiteiten van andere zijde. Een 'objectieve vaardigheidstoets Nederlands voor buitenlanders' (*resolutie 6*) zal in ieder geval deel uitmaken van het in *resolutie 10* bedoelde examen; aan de vraag naar een losbladige uitgave met actueel onderwijsmateriaal (*resolutie 8*) wordt o.i. voor een groot deel tegemoet gekomen door de 'dossiers' die momenteel verzorgd worden door het Instituut voor toegepaste taalkunde in Groningen. 'Informatiemateriaal ... betreffende vacatures en betrekkingen, die geschikt zouden kunnen zijn voor afgestudeerde buitenlandse neerlandisten' (*resolutie 12*) heeft het IVN-bestuur wel in individuele gevallen verstrekt, en over 'een evaluatie... van de bestaande audiolinguale cursussen' (*resolutie 7*) is wel met deze en gene gesproken, maar gerichte actie op deze punten is niet ontplooid.

Moeten we deze laatste resoluties, na de 'doorgeef'- en 'actieresoluties', als 'wegwerpresoluties' betitelen? Als u dat wilt, mag u dat doen. Als u maar wilt begrijpen dat het niet anders kan. De IVN - ik zeg het hier even uitdrukkelijk, omdat hierover nogal eens misverstand blijkt te bestaan - is geen machtige organisatie, die over een groot gebouw en een staf van personeel beschikt, maar een arme vereniging, die bestaat van overheidssubsidie en als 'uitvoerend orgaan' beschikt over één administrateur - die weliswaar bereid is haar 'volledige dagtaak' in drukke tijden zó op te vatten dat ze alleen 's nachts niet werkt, maar die uiteraard geen wonderen kan verrichten -, en een

dagelijks bestuur, waarvan maar twee leden in staat zijn een aanzienlijk deel van hun vrije tijd - die natuurlijk ook beperkt is - aan IVN-werk te besteden.

Het derde deel van dit verslag omvat de activiteiten die in zoverre traditioneel genoemd kunnen worden, dat ze in ieder geval in het vorige verslag - en soms in alle voorafgaande - voorkwamen. Ze kunnen op drie noemers gebracht worden: documentatie, uitgaven en dienstverlening. Deze drie zijn natuurlijk wel te onderscheiden, maar niet te scheiden. Een uitgebreide en grondige documentatie omtrent de docenten extra muros en hun werk is uiteraard onontbeerlijk voor uitgaven als *Neerlandica extra muros* en de Docentenlijst. En met onze uitgaven hopen wij ook weer dienstverlenend werkzaam te zijn.

Een belangrijk stuk van onze documentatie vormen de vragenlijsten die aan nieuwe docenten worden toegestuurd. De docenten die deze lijsten invullen, doen dat in het algemeen heel serieus en verschaffen ons daarmee veel informatie, die we bijvoorbeeld kunnen gebruiken voor de rubriek *Van buiten de muren* in *NEM*. Helaas vult maar ongeveer de helft van de nieuw-aangestelde docenten de vragenlijst in.

Van de uitgaven die in de verslagperiode door de IVN verzorgd of onder auspiciën van de IVN gepubliceerd zijn, noem ik allereerst het contact- en inlichtingenblad *Neerlandica extra muros*, dat regelmatig tweemaal per jaar verscheen. Met ingang van nr. 24 (voorjaar 1975) wordt het blad op een andere - goedkopere - manier gedrukt. Inhoudelijk zijn er geen structurele wijzigingen aangebracht; aangezien op de enquête over *NEM* die op het vorige colloquium gehouden werd, slechts acht personen reageerden en dan nog merendeels in die zin dat ze geen veranderingen wensten, leek het ons verantwoord op dezelfde voet voort te gaan.

Van de Docentenlijst, voluit: *Lijst van docenten in de nederlandistiek aan buitenlandse universiteiten en ledenlijst IVN*, verschenen de nummers XVI (1-9-1974) en XVII (1-7-1976). De laatste is juist voor dit colloquium gereedgekomen.

De derde uitgave van *Wie en wat in de nederlandistiek in België en Nederland* (voorheen: *Wie en wat in de intramurale nederlandistiek*) zag in september 1974 het licht. Het was de bedoeling de vierde uitgave eveneens voor dit colloquium klaar te hebben, maar door omstandigheden die wij niet konden voorzien, is dat helaas niet gelukt. De drukproeven van deze vierde uitgave, die is uitgebreid met een aantal niet-universitaire instellingen waar aan nederlandistiek-in-ruime-zin wordt gedaan, zijn inmiddels gecorrigeerd, zodat de verschijningsdatum niet meer veraf kan zijn.

Het Verslag van het Vijfde Colloquium Neerlandicum verscheen enkele maanden terug. Evenals drie jaar geleden kan ik dus zeggen: 'het is ..., evenals de vorige verslagen, veel later verschenen dan de bedoeling was'. Ik zou daar wel, evenals de vorige keer, aan toe willen voegen: 'We blijven streven naar een spoediger verschijning van de colloquiumverslagen, te beginnen met het eerstvolgende', maar als over enkele ogenblikken aftredend bestuurslid kan ik voor deze uitspraak geen verantwoordelijkheid op me nemen.

In de Bibliotheca Neerlandica Extra Muros werd als nr. III het in het vorige verslag al aangekondigde proefschrift van mevrouw Tanis M. Guest, *Some aspects of Hadewijch's poetic form in the 'Strofische gedichten'*, gepubliceerd. Nr. IV werd: P. Brachin, *Faits et valeurs; Douze chapitres sur la littérature néerlandaise et ses alentours*. Het is een huldebundel met een persoonlijke keuze uit eigen werk, aan ons bestuurslid prof. Brachin aangeboden ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag. Er zijn goede vooruitzichten dat het volgende deel in deze reeks een studie over Heijermans van mevrouw H. van Neck Yoder, een neerlandica uit de Verenigde Staten, zal zijn.

De laatste IVN-uitgave die ik hier moet noemen, is het jaarboek *Dutch studies*, met de ondertitel *An annual review of the language, literature and life of the Low Countries*. In het vorige driejaarlijkse verslag kon ik nog slechts aankondigen dat deze publikatie zou gaan verschijnen, nu kan ik meedelen dat er inmiddels twee nummers verschenen zijn en de kopij voor het derde bij de uitgever is ingeleverd. Toch is de situatie van *Dutch studies* niet zo rooskleurig als uit de vorige zin misschien opgemaakt zou kunnen worden. Dat blijkt al uit de verschijningsdata van de eerste twee nummers, resp. mei 1974 en februari 1976. Dat het van het begin af aan niet gelukt is deze publikatie althans door het verschijnen in achteréenvolgende jaren het karakter van een *jaarboek* te geven, is een gevolg van de moeilijkheden waarvoor de uitgever, de firma Martinus Nijhoff, zich gesteld zag toen de verkoop van het eerste nummer bepaald niet aan de verwachtingen voldeed. Een goedkopere drukker bracht een voorlopige oplossing voor het tweede nummer, maar dat verscheen daardoor wel veel later dan de bedoeling was. Voor het derde nummer zal een subsidie in de produktiekosten (een subsidie voor vertaal- en reiskosten was al eerder toegekend) aangevraagd worden bij de Belgische en Nederlandse overheid. Er is goede hoop dat dit zal worden toegekend, maar voorlopig alleen voor het derde nummer. Daarna zal op grond van de verkoopcijfers en vooruitzichten nader bekeken worden of de hele onderneming levensvatbaar is.

En dat is ook juist. Het kunstmatig in leven houden van een publikatie die blijkbaar de weg niet vindt die ervoor was uitge-

zet, is niet verantwoord. Van *Dutch studies-1* (oplaag 1000 exemplaren) waren per eind juni 1976 262 exemplaren verkocht, van *Dutch studies-2*: 165 van een oplage van 750. Dat zijn geen indrukwekkende cijfers, maar het is te vroeg om van een hopeloze toestand te spreken. Nieuwe periodieken hebben meestal een aanloopperiode nodig. Misschien is ook de formule van *Dutch studies* voor verbetering vatbaar, zijn er wijzigingen in de inhoudelijke structuur gewenst.

Om over deze en dergelijke problemen te spreken is er tijdens dit colloquium een vergadering van de redactie - toen nog bestaande uit de heren Brachin, King en De Rooij; prof. Goossens had de redactie inmiddels verlaten - en de redactieraad ('advisory board') van *Dutch studies* gehouden. Op deze vergadering deelde prof. Brachin mee dat hij zich helaas gedwongen zag uit de redactie te treden. De overblijvende redacteuren, King en De Rooij, zegden toe pogingen in het werk te zullen stellen om te komen tot een vernieuwde en verruimde redactie, waarbij zij in het midden lieten of zij zelf daarvan deel uit zouden maken.

Overgaande tot de dienstverlening van de IVN, wil ik me beperken tot activiteiten met een meer algemeen karakter. Individuele diensten, bv. in de vorm van het verstrekken van mondelinge of schriftelijke inlichtingen, blijven dus buiten beschouwing.

Van de Reizende Tentoonstellingen is de eerste, over de Tachtigers en Van Nu en Straks, in de verslagperiode te zien geweest in Berlijn (op het ogenblik is een deel ervan in Antwerpen); de tweede, over de Middeleeuwen, heeft reizen gemaakt naar Luik, Munster en Oslo. De Multatulifilm is in Jakarta, Londen, Liverpool en Oslo vertoond.

Met het oog op vacatures bij het onderwijs in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten, beschikt de IVN zoals bekend over informatieformulieren met gegevens over neerlandisten die voor dat onderwijs belangstelling hebben. Op het ogenblik is een vijftigtal van dergelijke formulieren op het secretariaat van de IVN aanwezig. De 'ifi's' (= 'informatieformulieren-invullers') worden, voorzover zij daarvoor in aanmerking komen, van nieuwe vacatures op de hoogte gesteld, hetzij door de ministeries, hetzij door de IVN. In de verslagperiode is dit gebeurd voor 23 vacatures aan 16 universiteiten. De lijst van deze universiteiten is indrukwekkend genoeg om even voor te lezen: het zijn de universiteiten van Aken, Ann Arbor, Århus, Berkeley, Besançon, Boekarest, Frankfurt, Hamburg, Melbourne, München, Tours en Warschau. Behalve aan de ifi's worden ook berichten over vacatures gestuurd aan de instituten en afdelingen voor neerlandistiek in België en Nederland; in sommige gevallen ook aan enkele andere instellingen.

In het vlak van de dienstverlening ligt ook de onvermoeide activiteit van de voorzitter van de IVN in verband met de status-regeling voor Belgische docenten in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten. In september 1973 werd een vragenlijst over dit onderwerp aan de betrokken docenten toegestuurd, die door de meesten van hen werd ingevuld, waarna de gegevens met commentaar aan het Kabinet van de Minister van Nederlandse Cultuur werden toegezonden. In vier nummers van *NEM* werd over dit onderwerp geschreven (*NEM*-21, 65; 22, 4-5; 23, 51-53; 24, 5-6). Desondanks kan hier herhaald worden wat in het verslag van 1973 over deze zaak werd gezegd: 'Helaas heeft dit nog steeds niet tot een concreet resultaat geleid.'

Ten slotte mogen hier, zonder er nader op in te gaan, de voorbereidingen voor het Zesde Colloquium vermeld worden.

Niet voor niets heb ik dit verslag aan het begin in het teken van de traditie geplaatst. Het vierde deel, waarin de nieuwe activiteiten - de 'eigengereide', zoals mijn voorganger Jalink zei - behandeld worden, kan opvallend kort zijn. Er zijn eigenlijk maar twee dingen te noemen.

Allereerst de voorbereiding van de tentoonstelling 'De studie van het Nederlands in het buitenland', die van 1 september tot 9 oktober 1976 gehouden wordt in het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven in Antwerpen. Bij vorige colloquia werden altijd wel kleine exposities gehouden: boektentoonstellingen, selecties uit de Reizende Tentoonstellingen enz., maar een manifestatie met een opzet, omvang en allure als deze, die overigens los staat van het colloquium en voor een groter publiek bedoeld is, is iets geheel nieuws. Het is te hopen dat de belangstelling voor deze tentoonstelling enigszins in verhouding zal staan tot het zeer vele werk dat met de voorbereiding ervan gemoeid was.

Iets heel prozaïsch, gelegen op het gebied van de documentatie, is dat het secretariaat van de IVN in de verslagperiode tweemaal kaarten heeft gestuurd naar alle leerstoelen, lectoraten en docentschappen Nederlands in het Buitenland, waarop de aantallen studenten in de neerlandistiek en een paar andere gegevens konden worden ingevuld. Over het academisch jaar 1974-'75 kregen wij van 63 universiteiten ingevulde kaarten terug (minder dan de helft van de adressen waaraan een kaart verzonden was), over het jaar 1975-'76 waren het er 41. De respons was dus niet hoog en de tweede keer zelfs aanzienlijk lager dan de eerste. Het doel van deze actie: een zo goed mogelijke benadering van het aantal studenten in de neerlandistiek over de hele wereld - iets waarom men ons meermalen vraagt -, wordt op deze manier natuurlijk niet bereikt.

Dames en heren, hiermee wilde ik de verslaggeving over de periode 1973-1976 maar als voltooid beschouwen. Er is natuurlijk veel meer gebeurd en veel meer gedaan dan ik u in dit korte bestek heb kunnen vertellen. Er is ook een heleboel niet gedaan, maar dan is er soms wel over gepraat en over gedacht. Over dingen die de toekomst van de IVN betreffen bijvoorbeeld. Om twee punten alleen maar te noemen, omdat ze ook op het vorige colloquium al uitgesproken zijn: moet de IVN (vooral) een dienstverlenende of (vooral) een wetenschappelijke vereniging zijn? En: moet de IVN, zich, zoals tot nog toe, alleen blijven richten op de universiteiten, of ook het middelbaar onderwijs in haar werkingssfeer betrekken? Maar daar ga ik nu niet verder op in, want daarover zijn geen concrete activiteiten te melden. En een verslag van wat gedaan is wordt al lang genoeg - een verslag van wat *niet* gedaan is, is per definitie oneindig.

Daarom alleen nog enkele woorden van dank aan instanties en personen die in de verslagperiode de IVN bijzonder aan zich verplicht hebben. Ook hier kan ik de traditie weer volgen, want onze dank gaat natuurlijk allereerst uit naar het Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur in Brussel en het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen in Den Haag. Zonder hun financiële steun zou de IVN eenvoudig niet kunnen bestaan. Maar er is niet alleen financiële steun: er is ook daadwerkelijke belangstelling. Dat blijkt wel het duidelijkste uit het feit dat de vertegenwoordigers van de ministeries op de vergaderingen van het dagelijks bestuur zelden of nooit verstek laten gaan. Ook de NUFFIC in Den Haag zijn we erkentelijk voor alle diensten die deze instelling de IVN weer bewezen heeft. En al heeft de NUFFIC de laatste tijd, gedwongen door personeels- en ruimtegebrek, haar dienstverlening aan de IVN moeten inkrimpen, we zijn toch blij dat de band tussen NUFFIC en IVN kan blijven bestaan, ook nu de heer Thomassen gepensioneerd is en als penningmeester van de IVN aftreedt.

Het is veel plezieriger personen te danken dan instanties, maar ook veel moeilijker, want waar begin je aan? Als je een ministerie bedankt zijn dat er tenminste meteen een heleboel en hoeft niemand zich gepasseerd te voelen, maar namen van personen noemen is hachelijk, omdat je er altijd een aantal *niet* noemt. Toch waag ik het er maar weer op, maar ik ga niet verder dan drie. De eerste twee zijn dan weer traditioneel te noemen: mejuffrouw Talsma en mevrouw Moolenburgh, maar deze beide steunpilaren van de buitenlandse neerlandistiek verdienen ook voor de afgelopen drie jaar onze dank weer zózeer, dat ik er niet aan zou denken ze maar eens over te slaan. Niemand van u zal me kwalijk nemen, ook mejuffrouw Talsma niet, als ik mevrouw Moolenburgh een extra eervolle vermelding geef. Tenslotte neem ik als secretaris van de IVN afscheid van haar en ik weet dat ze voor dit colloquium (met de tentoonstelling!) harder gewerkt

heeft dan ooit tevoren. Ik heb haar daarbij - om verschillende redenen, waarop ik hier niet kan ingaan - maar weinig kunnen helpen en dat vind ik erg jammer. Maar ik heb een bijzonder grote bewondering voor haar bijna bovenmenselijke prestaties - en zo'n woord gebruik ik niet als ik het niet meen. En in mijn allerlaatste woord moet ik het pad der traditie verlaten en een naam noemen die nog niet eerder in deze verslagen is voorgekomen, om de eenvoudige reden dat de drager van deze naam pas in deze verslagperiode op het IVN-tapijt verschenen is. Ik bedoel de heer H. Kellens van het ministerie in Brussel. De heer Kellens heeft zich bijzonder snel en goed ingewerkt in alle IVN-zaken en verdient nu al de titel 'evenknie van juffrouw Talsma' - en dat wil wat zeggen. Persoonlijk heb ik trouwens in de afgelopen drie jaar ook buiten het strikte IVN-verband veel met de heer Kellens te maken gehad en daar heb ik heel prettige en aardige herinneringen aan. Maar dat hoort niet meer thuis in dit verslag.

Resoluties

1. Het Colloquium verzoekt het bestuur van de IVN de aandacht van de autoriteiten in België en Nederland te vestigen op de situatie van de neerlandistiek in die landen waar het universitaire onderwijs van het Nederlands gevaar loopt sterk gereduceerd te worden of zelfs geheel te verdwijnen.
2. Het Colloquium stelt met genoegen vast dat de Akademische Senat van de Freie Universität Berlin de oprichting van een tweede professoraat in de Nederlandse Filologie heeft goedgekeurd. Het zou het toejuichen indien de Senator für Wissenschaft und Kunst de voor de uitvoering van dit besluit nodige middelen in de desbetreffende begroting zou willen opnemen.
3. Het Colloquium acht het wenselijk dat het overleg tussen Nederland en België over de organisatie van Zomercursussen Nederlandse taal en cultuur wordt versterkt.

In de overtuiging dat deze zomercursussen een onmisbaar complement vormen voor de studie van het Nederlands extra muros dringt het Colloquium er bij de bevoegde autoriteiten in België en Nederland op aan, het bestaande beurzenbeleid onverkort te handhaven en mogelijkheden te overwegen een grotere diversificatie van niveaus en programma's te bevorderen.

Lijst van de deelnemers

Naam	Functie
Mw. mgr. M. Adamiak-Skowrońska	Assistente leerstoel voor Germaanse Filologie, Universiteit Toruń
Mw. dr. K. Alnahdi-Eerdmans	Lector Nederlands aan de Universiteit van Perugia
Prof. dr. G.-H. Arendt	Professor für Niederländische Philologie, Freie Universität Berlin
• Mw. R. de Backer-van Ocken	Minister van Nederlandse Cultuur, Brussel
Prof. dr. D.M. Bakker	Hoogleraar Nederlandse Taalkunde, Vrije Universiteit Amsterdam
Dr. J.J.M. Bakker	Hoofd Vakgroep Toegepaste Taalkunde, Technische Hogeschool Eindhoven
Mw. lic. Chr. Beke	Buitenlands lector Kungliga Universitetet i Stockholm
Prof. dr. B. van den Berg	Hoogleraar Nederlandse Taalkunde, Rijksuniversiteit Utrecht
István Bernáth	Docent Nederlands Universiteit Budapest
Lic. A. Berteloot	Lector Philipps Universität Marburg

Dr. J. Boets	Geass. docent UFSIA, Antwerpen
Dr. A.J. Borst	Leeropdracht Turun Yliopisto Turku en Åbo Akademi, Åbo
Drs. K.J. Bostoën	Lecturer of Dutch, Bedford College, University of London
Drs. H.J. Boukema	Lector Taalbeheersing Universitas Indonesia Jakarta
Prof. dr. P. Brachin	Professeur de Langue, Littérature et Civilisation néerlandaises, Université de Paris
Chr. Braecke	Assistent UFSIA, Antwerpen
Prof. dr. R. Breugelmans	Full Professor University of Calgary
Drs. A.M.J. van Buuren	Wetenschappelijk Hoofdmedewerker, Rijksuniversiteit Utrecht
Mw. G. van Cauwelaert	Hoofd Pers en Public Relations ICB, Ministerie van Nederlandse Cultuur, Brussel
Prof, drs. Young Bae Chah	Hoofd Nederlandse Afdeling Hankuk University of Foreign Studies, Seoul
Prof. dr. V.E.J.M. Claes	Hoogleraar UFSIA, Antwerpen
Dr. R. Collier	Docent Nederlandse Taalkunde, UFSIA, Antwerpen
• Mw. dr. Jo Daan	vh. Hoofd Afdeling Dialectologie van het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde KNAW, Amsterdam
• Prof. dr. Fr. Daems	Hoogleraar Taalkunde UFSIA/ UIA, Antwerpen
Lic. J. Debast	Lector Friedrich-Alexander-Universität, Erlangen

J. Deleu	Hoofdredacteur Ons Erfdeel en Septentrion, Rekkem
Mw. prof. dr. A. Deprez	Hoogleraar Nederlandse Letterkunde, Rijksuniversiteit Gent
Lic. E. Derluyn	Lecteur de néerlandais, Université de Lille III
Drs. B.C. Donaldson	Docent Nederlands in het Department of Germanic Studies, University of Melbourne
Dr. J. Duytschaever	Eerst aanwezig assistent UIA, Antwerpen
Lic. G. van Eemeren	Wetenschappelijk medewerker Centrum voor de Studie van het Renaissancedrama, UFSIA, Antwerpen
Mw. M.H. Eliassen-de Kat, cand. phil.	Universiteitslector met leeropdracht Nederlands, Universitetet i Oslo
Prof. dr. E. Erämetsä	Hoogleraar Germaanse talen, Universiteit van Turku
Prof. dr. M. Erbe	Hoogleraar Nieuwe Geschiedenis, medewerker in het vakgebied 'Landeskunde' van de Nederlandse Filologie, Freie Universität Berlin
Prof. R. van Ertvelde	Professore incaricato in de Nederlandse taal- en letterkunde, Università degli Studi di Bologna en Università degli Studi di Padova
Drs. L. Crespo Fabião	Lector Nederlands Universidade de Lisboa
Mw. B. Finet-van der Schaaf	Lectrice Université Paris-Sorbonne Nouvelle, Asnières
Prof. dr. W.P. Gerritsen	Hoogleraar Nederlandse Letterkunde, Rijksuniversiteit Utrecht

Mw. A.C. Gewin-Salm	Oud-docente Dolmetscher-Institut, Ruprecht-Karl-Universität Heidelberg
Prof. dr. J. Gijssels	Docent Universiteit Antwerpen
Prof. dr. W. Gobbers	Hoogleraar Universiteit Antwerpen (UIA)
Mw. drs. F.E. Goossens	vh. assistant Lecturer in Dutch, Bedford College, University of London; hoofd van het talenpracticum NUFFIC, Den Haag
P. Groenewold	Wissenschaftlicher Assistent, Freie Universität Berlin
Prof. dr. E.K. Grootes	Hoogleraar Nederlandse Letterkunde, Universiteit van Amsterdam
Drs. A.M. Hagen	Medewerker Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde
P. Hagers	Directeur Van Dale Projectontwikkeling, Utrecht
D. Hartoko (T.W. Geldorp s.j.)	Docent Gaja Madah Universiteit, Yogyakarta
Prof. dr. P. Hessmann	Hoogleraar Universiteit Antwerpen
Mw. dr. H. Hipp-Rohde	Hoofdassistent Nederlandse Afdeling Karl-Marx-Universität Leipzig
Prof. dr. M. Hoebeke	Hoogleraar Rijksuniversiteit Gent, Vast Secretaris K.A.N.T.L.
G.J.H. Hol M.A.	Lecturer University of Kent, Canterbury
Drs. B.J.E.M. de Hoog	Directie Internationale Betrekkingen, Ministerie van O. en W., Den Haag

Prof. dr. W.H.M. Hummelen	Hoogleraar Nederlandse Letterkunde, Katholieke Universiteit Nijmegen
Mw. lic. R. Huylebroeck	Lectrice Universidade de Porto
Dr. W.F. Jonckheere	Senior Lektor Nederlandse Letterkunde Rhodes-Universiteit, Grahamstad
Prof. dr. M.J.G. de Jong	Chef du Département de néerlandais, Facultés Universitaires de Namur
Prof. dr. R. Jongen	Hoogleraar Université Catholique de Louvain en Facultés Universitaires St.-Louis, Bruxelles
Mw. L. Juynboll-Chaillet	Tutor of Dutch, University of Exeter
H. Kellens	Bestuur Internationale Culturele Betrekkingen, Ministerie van Nederlandse Cultuur, Brussel
• Prof. P.K. King M.A.	Professor of Dutch, University of Hull
Mw. mgr. Z. Klimaszewska	Lector Uniwersytet Warszawski, Warszawa
Mw. drs. H. Koedam	Buitenlands lector Københavns Universitet, København
L. Kremer M.A.	Wetenschappelijk Assistent UFSIA, Antwerpen
W.H.J. Kuipers	Medewerker Vakgroep Toegepaste Taalkunde, Technische Hogeschool, Eindhoven
Mw. P. Lamb	Studente Indiana University, Bloomington, tijdelijk Katholieke Universiteit Nijmegen

Prof. dr. K. Langvik-Johannessen	Gewoon hoogleraar in de Nederlandse taal- en literatuurwetenschap, Universitetet i Oslo
Mw. lic. Chr. Leclercq	Lectrice Université François Rabelais, Tours
Dr. R. Leclercq	Lector Bayerische Julius- Maximilians-Universität, Würzburg
Mw. drs. F. Leemhuis-Mori	Wetenschappelijk medewerkster Università degli Studi di Roma
Mw. E. Lloyd-Reichling	Departmental Assistant Dutch, Bedford College, University of London
Lic. J. van Loon	Assistent UFSIA, Antwerpen
Dr. G. van de Louw	Lecteur de néerlandais, Université de Metz
Prof. dr. R.P. Meijer	Professor of Dutch, Bedford College, University of London
Drs. J.P. Menting	Directeur Instituut voor Toegepaste Taalkunde, Rijksuniversiteit Groningen
Prof. dr. J.H. Meter	Professore stabilizzato Università degli Studi di Napoli
Mw. H. Moolenburgh-Ekkel	Administrateur IVN, Den Haag
Mw. dr. C. Niekus Moore	Assistant Professor of German and Dutch, University of Hawaii, Honolulu
Prof. dr. J. Moors	Hoogleraar Nederlandse Taalkunde, Université de l'Etat, Liège
Prof. dr. habil. N. Morciniec	Hoogleraar, Hoofd van de Afdeling voor Duitse Taal en Neerlandistiek, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

Dr. G. Newton	Lecturer in the University of Sheffield
Prof. dr. E. Nieuwborg	Hoogleraar Université Catholique de Louvain
•Prof. dr. F. van Passel	Hoogleraar UIA, Antwerpen en Koninklijke Militaire School, Brussel
Mw. S. van de Perre	Docente Nederlands Anglo-Belgian Institute en Foreign Office, Londen
J. Ploeg	Attaché voor Culturele Voorlichting, Nederlandse Ambassade, Bonn
Prof. dr. J.P. Ponten	Hoogleraar UIA, Antwerpen en KULAK, Kortrijk
Dr. S. Prędota	Adjunct in de Afdeling voor Duitse Taal en Neerlandistiek, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław
Mw. prof. dr. E.H. Raidt	Reader en Associate Professor Universiteit van die Witwatersrand, Johannesburg
Lic. L. Ravier	Chargé de cours complémentaires F.C.E.P., Université de Lille III
Mw. M.J.G. Reichenbach M.A.	Lecturer of Dutch, University of Pennsylvania, Philadelphia, Penna
Lic. L. Renders	Lector Nederlandse Letterkunde, Universiteit van Port Elizabeth
•Prof. dr L. Rens	Hoogleraar UFSIA/UIA, Antwerpen, Werkgroep Renaissancedrama
M.J.R. Rigelsford M.A.	Lecturer in Dutch, University of Liverpool

- Dr. J. de Rooij   Hoofd Afdeling Dialectologie van het Instituut voor
Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde KNAW,
Amsterdam, secretaris IVN
- Mw. dr. M.-L. Rotsaert   Leeropdracht Nederlandse taal, Università degli Studi
di Cagliari
- Prof. dr. M. Rutten   Hoogleraar Nederlandse Letterkunde, Université de
l'Etat, Liège
- Lic. H. Ryckeboer   Chargé de cours complémentaires, Université de Lille
III
- Prof. dr. A. Sassen   Hoogleraar Nederlandse Taalkunde, Rijksuniversiteit
Gronigen
- Mw. prof. dr. M. Schenkeveld   Hoogleraar Nederlandse Letterkunde, Vrije Universiteit
Amsterdam
- Mw. drs. J. Schoenmakers   Lecturer of Dutch, University of Sheffield
- Prof. dr. H. Schultink   Hoogleraar Algemene Taalwetenschap,
Rijksuniversiteit Utrecht
- Prof. dr. A. van Seggelen   Maître de conférences, Université des Sciences
Humaines de Strasbourg
- Prof. dr. W.Z. Shetter   Professor of German and Dutch, Indiana University,
Bloomington, Indiana
- prof. dr. A.J.L. Sinclair   Hoofd Departement Afrikaans en Nederlands,
Universiteit van die Noorde, Pietersburg
- Dr. J. Skopal   Lector Universita J.E. Purkyne, Brno

Lic. C.J. Smets	Lector Duits UFSIA, Antwerpen
Drs. K. Smorenburg	Lecteur de néerlandais, Université de Besançon
Prof. dr. J.P. Snapper	Princess Beatrix Professor of Dutch Language, Literature and Culture, University of California, Berkeley, Calif.
Mw. I. Solemslie-Larsen, cand.mag.	Leeropdracht Nederlands, Universitetet i Oslo
dr. A.F.R. Spreu	Dozent Humboldt Universität, Berlin
Drs. P. Starmans	Docent Nederlands Helsingin Yliopisto, Helsinki
J. Stegeman, lic. phil.	Lector Nederlands Universiteit Zürich
Mw. L. Stembor	Oud-docente Nederlands Uniwersytet Warszawski, Den Haag
Drs. C.J. Stokkermans	Lector Nederlands Universitas Indonesia, Jakarta
Mw. lic. Cl. Stoyanov-Quinet	Lectrice Universiteit van Sofia
Drs. L. Strengholt	Lector Nederlandse Letterkunde, Vrije Universiteit Amsterdam
Mw. E.G.C. Strietman	Assistant in Dutch, University of Cambridge
L.M. Swennen	Lector Nederlands, Universität Wien
Mw. mr. E. Talsma	Directie Internationale Betrekkingen, Ministerie van O. en W., Den Haag
G. Tegenbos	Hoofd Public Relations UFSIA, Antwerpen

Drs. F.P. Thomassen	Oud-directeur NUFFIC, Den Haag, penningmeester IVN
Prof. dr. W. Thys	Maître de conférences Université de Lille III, docent Rijksuniversiteit Gent, voorzitter IVN
Prof. dr. M.C. van den Toorn	Hoogleraar Nederlandse Taalkunde, Katholieke Universiteit Nijmegen
Drs. J.A.S. Tromp	Lector Nederlands, Universidad Complutense Madrid
C. Vandoorne	Leeropdracht Nederlands, Universität Saarbrücken
Mw. lic. C. Vanheertum-Verbeeck	Lector Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt/Main
Drs. A. Vanneste	Wetenschappelijk Assistent UFSIA, Antwerpen
Lic. W.J.M. Verhaert	Oud-docent Kungliga Universitet i Göteborg
Drs. P.J. Verkuijsse	Wetenschappelijk medewerker Instituut voor Neerlandistiek, Universiteit van Amsterdam
Lic. A. Verrept	Lector UFSIA, Antwerpen
A. Verthé	Secretaris-generaal 'België in de wereld', Brussel
Dr. D. de Vin	Akademischer Rat und Lektor Freie Universität Berlin
Lic. P. Vingerhoets	Lector Nederlands, Århus Universitet
Mw. drs. M. Vos-Verhaeg	Lector Nederlands Technische Hochschule, Aachen
Mw. drs. G. de Vries	Lector Nederlands Københavns Universitet

Dr. J.W. de Vries	Wetenschappelijk hoofdmedewerker Instituut Algemene Taalwetenschap, Rijksuniversiteit Leiden
Drs. U. Vromans	Lecteur Université de l'Etat, Liège
Drs. M.C. Westermann	Docent KTH, Tilburg
Drs. A.J.M. Wethlij	Docent Nederlands Wetenschappelijk Onderwijs Limburg, Diepenbeek
Dr. M. Weytens	Docent Nederlands Marly-Le- Roi
Mw. I. Wikén Bonde, fil. lic.	Lector Nederlands Kungliga Universitet i Stockholm
Â Drs. J.G. Wilmots	Docent Wetenschappelijk Onderwijs Limburg, Diepenbeek
D.J.J.D. de Wit	Directeur Stichting voor Vertalingen, Amsterdam
Mw. prof. dr. S. Witstein	Hoogleraar Oudere Nederlandse Letterkunde, Rijksuniversiteit Leiden
Prof. dr. habil. K.R.G. Worgt	Hoogleraar Nederlands Karl-Marx-Universität, Leipzig
Prof. em. dr. C.A. Zaalberg	Oud-hoogleraar Nederlandse Letterkunde, Rijksuniversiteit Leiden
Dr. A.J.A. van Zoest	Leider Zomercursus Nederlandse Taal en Cultuur van het Ministerie van O. en W. te Nijenrode, Breukelen
Mw. L. Zucca-Vermeirsch	Docente Nederlands Università degli Studi di Pavia.

De namen van de sprekers zijn gemerkt met •

Het Colloquium werd verder bijgewoond door vertegenwoordigers van in Nederland en België gevestigde Ambassades van de landen die op het Colloquium vertegenwoordigd waren, ambtenaren

van het Ministerie van Nederlandse Cultuur en het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, vertegenwoordigers van stadsen provinciebestuur en andere genodigden.